

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

zesde jaargang

nummer 1

maart 1987

ZES EEUWEN EIGENAREN, PACHTERS EN VEERLIEDEN VAN HET RHENENSE VEER
(PERIODE 1350-1958).

In het november 1984 nummer van Oud Rhenen(Ref.1) zijn reeds een aantal pachters en veerlieden van het oude Rhenense veer aan de orde gekomen.

Opzet was in eerste instantie om na te gaan of er sprake was van een familierelatie tussen de pachters.

Dit was zeker het geval met de familie Vonck van Lienden in de periode ca. 1600-1730.

Daarna is de relatie tussen de pachters van het veer deels minder duidelijk.

Als bronnen werden aanvankelijk haardsteden, huis -en familiegeld registers gebruikt, die aanwezig zijn in het Oud Archief van Rhenen. Aanvullende informatie werd verkregen uit doop, trouw -en begraafboeken en burgerlijke standregisters aanwezig in Rijksarchieven te Utrecht en Arnhem en het Gemeentearchief te Rhenen.

Pachters en veerlieden in de periode 1765-1958

Na 1765 werd het oude veerhuis niet meer genoemd in huis -en familie-geldkohieren en werd dus sinds die tijd waarschijnlijk niet meer bewoond.

Inmiddels is wel meer informatie omtrent de pachters van het veer in de periode 1765-1925 verkregen aan de hand van de Stadsrekeningen van Rhenen(Ref.2);daaron hierbij de volgende aanvullig op de eerder ver-melde gegevens(Ref.1):

VIII.ANTONIJ VAN OMMEREN

Ged.Lienden 2.12.1753 als zoon van Gerrit van Ommeren en Alida Vink.Hij woonde in de Marsch en trouwde Lienden 2.5.1779 met Maria van de Bijl,geboren in de Oudeweert bij Lienden.

Hij pachtte het Rhenense veer in de periode 1781-1786,en vertrok in 1785 naar Overlangbroek.

IX. WILLEM VAN SCHENKHOF(F)

Woonde onder Lienden en trouwde Maria van Luttervelt.

Uit dit huwelijk o.a. Jan Reyer(d)se van Schenkhof,volgt XI. Willen van Schenkhof was pachter van het veer in de periode 1787-1798.

X. JAN VAN DOORN

Ged.Tiel 8.1.1764 als zoon van Seger van Doorn en Maria de Keer ;
hij kwam in 1791 naar Lienden en is daar 4.9.1823 overleden.

Hij trouwde achtereenvolgens:

(1)Lienden 22.1.1792 Neeltje Johanna van Ommeren,overleden bij
geboorte van zoon Nellis Johannis van Doorn te Lienden op
28.3.1793

(2)Lienden 24.1.1796 Hendrina van Heteren,geb.te Meerten;zij her-
-trouwde 28.3.1807 Gijsbert van Maanen.

Jan van Doorn woonde onder Meerten en pachtte het Rhenense veer in
de periode 1799-1808.

XI. JAN REYER(D)SE VAN SCHENKHOF

Geb.Lienden 5.2.1775(Marsch) en woonde te Tiel.

Hij trouwde Rhenen 15.1.1800 Maria Puijk geb. te Utrecht,en is
genoemd als pachter in de periode 1808-1820.

XII.JAN DIRK DE HAAS

Geb.Kesteren 26.2.1777,overl.Lienden 1.4.1834;zoon van Dirk de
Haas,overl.Kesteren 1811,en Jantje Gertsen.

Hij trouwde Lienden 6.5.1812 met Maria Willemina Stam,d.v.Dirk
Stam,landbouwer,en Jantje van Ochten.

Jan Dirk de Haas was pachter van het veer in de periode 1820-1832.

XIII.WILHELM BOVENSCHEN

Hij en zijn erven waren pachters in de periode 1832-1846;voor
verdere gegevens zie Ref.1.

XIV.PELGROM VONK(VAN LIENDEN)

Hij was gehuwd met Catharina Bovenschen,dochter van XIII.

Pelgrom Vonk werd in 1848 bij rechtbank van het veer gezet wegens
niet betalen van pachtgeldten;verdere gegevens zie Ref.1.

XV.OTTO STRAMM en JAN TER HAAR

Borgen voor pachtbetaling van Pelgrom Vonk;zij hadden waarschijnlijk
ook commerciële belangen bij het Rhenense veer(groentewinkelier en
karnan).

Genoemd als pachtbetalers in 1851.

XVI.KAREL DE JONG

Geb.Rhenen 15.4.1825,schipper/veerman,overl.Rhenen 24.9.1871;zoon
van Gerrit de Jong,takbksplanter,en Johanna Willemina van Lent.

Karel de Jong trouwde met Anna Maria van Dolderen, geb. Lienden 5.7.1826 en pachtte het veer vanaf 1.8.1851.

XVII. WILLEM UDO

Geb. Maurik 18.10.1833, landbouwer te Rijswijk en later veerman, overl. Rhenen 13.8.1884; hij was een zoon van Aart Udo, landbouwer, en Dirkje van Keulen en woonde in het veerhuis bij het nieuwe veer. Willem Udo was gehuwd met Willemina van de Geer, geb. Maurik 26.8.1842, overl. Rhenen 8.5.1920.

Hij kwam in 1862 aan het veer als hoogste bieder voor de pacht en wel f 1200 tegen o.a. Karel de Jong die f 850 per jaar bood. Na zijn dood was zijn weduwe pachtster tot 1896.

XVIII. AART UDO

Geb. Rhenen 12.3.1866, veerpachter en caféhouder n.i.v. 1.8.1896; hij was gehuwd met Geertruida Willemina Stam, geb. Lienden 22.2.1865. Het gezin Udo woonde in het veerhuis.

In 1905 kwam Janus Onink naar Rhenen; hij was aanvankelijk veerknecht, later veerman en woonde in een schuit "Nooitgedacht" gelegen bij de Liendense kant van het veer.

Adrianus (Janus) Thomas Onink was geboren te Maurik 2.11.1861 en was gehuwd met Catharina (Kaat) Oeiken van Kalkeren, geb. Zoelen 31.10.1867, en was veerman tot ca. 1935.

XIX/XX. DE LAATSTE PACHTERS EN VEERLIEDEN

De laatste pachters van het Rhenense veer waren achtereenvolgens Huisman uit de Zaanstreek en Tijhuis uit Rijssen (Ref. 7).

De familie Huisman heeft na de Udo's tot 1935 op het veerhuis ge-woond; Janus Onink was nog veerman in die tijd.

Per augustus 1935 betrok het gezin van Gerrit van Dijk het veer-huis en zijn daar tot 1958 blijven wonen.

Gerrit van Dijk, geb. Rhenen 24.6.1893, was gehuwd met Elisabeth Baars, en was een zoon van Gerrit van Dijk, veldwachter, en Kuintje van Veldhuizen.

Hij was bedrijfsleider en boekhouder op het Rhenense veer en had het agentschap voor de "Reederij op de Lek" uit Rotterdam.

Er voeren in die tijd grote raderboten op de Rijn tussen Rotterdam en Mannheim in Duitsland, en vervoerden voornamelijk passagiers.

Ze werden in Rhenen de "Pruisse boten" genoemd en hadden een vaste aanlegplaats aan de steiger bij het veer in Rhenen.

Deze boten zijn ook ingezet bij de evacuatie van Rhenenaren in de oorlog.

Daarnaast legden ook vracht -en stukgoedvervoer boten zoals de "Concordia" aan bij de steiger van het veerhuis.

Na 1957 werd het veerhuis annex café omgebouwd tot het horecabedrijf "De Stichtse Oever", tot op heden geëxploiteerd door Mw. L.van Essen.

Laatste veerman was de in Rhenen zeer bekende Willem "Callas" van den Berg.

Willem de veermen werd geboren te Rhenen 4.12.1906 en was een zoon van Johannes Carolus van den Berg en Dientje Nachtegaal.

Hij was getrouwd met Geertrui van Ewijk.

Naast deze veerman werkten ook de zoon van Gerrit van Dijk, Job van Dijk, en Chris Opperman op het veer.

Met de opening van de nieuwe verkeersbrug te Rhenen op 27.11.1957 viel het doek voor het eeuwenoude veer te Rhenen.

Vele Rhenenaren zullen nog met nostalgie terugdenken aan de gierpont "Zeldenrust" later "De Stad Rhenen" geheten.

De oudste pachters van het veer

Over de oudste eigenaren en pachters van het veer bij Rhenen is uitgebreid geschreven door Van Iterson (Ref.3 en 4).

In het Rijksarchief te Utrecht is een overzicht uit de 15^e eeuw te vinden van charters m.b.t. de pacht en eigendomsoverdrachten van het veer in de late middeleeuwen (Ref.5).

Het veer bij Rhenen is waarschijnlijk midden 14^e eeuw gesticht.

In 1601 kreeg de Stad Rhenen van het Carthuizer klooster Nieuwlicht bij Utrecht het recht van veer en gebruik daarvan in pacht.

Mede in verband hiermee werden waarschijnlijk door Marcelis van Oort gedetailleerde kaarten van het veer vervaardigd.

De Stad Rhenen verpachtte het veer weer door.

Omstreeks die tijd vinden we de volgende aantekening in het Oud Archief te Rhenen (Ref.2.):

"Andere ontfanck vant veer voor die westpoort deeser stede Rhenen leggende. Hillebrant Vonck heeft van Regeerders deeser stede Rhenen in

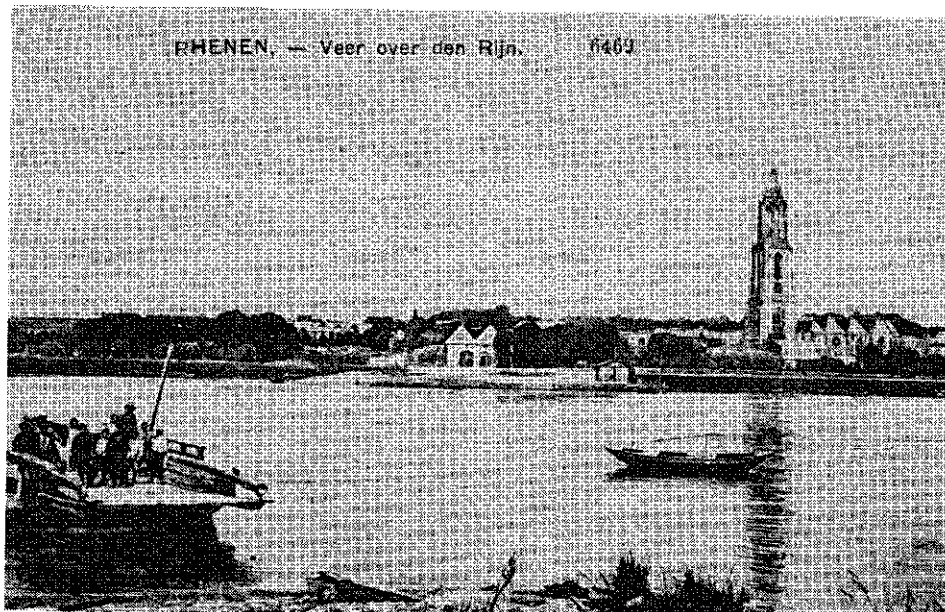
Gezicht op RHEENEN van af de overzijde.

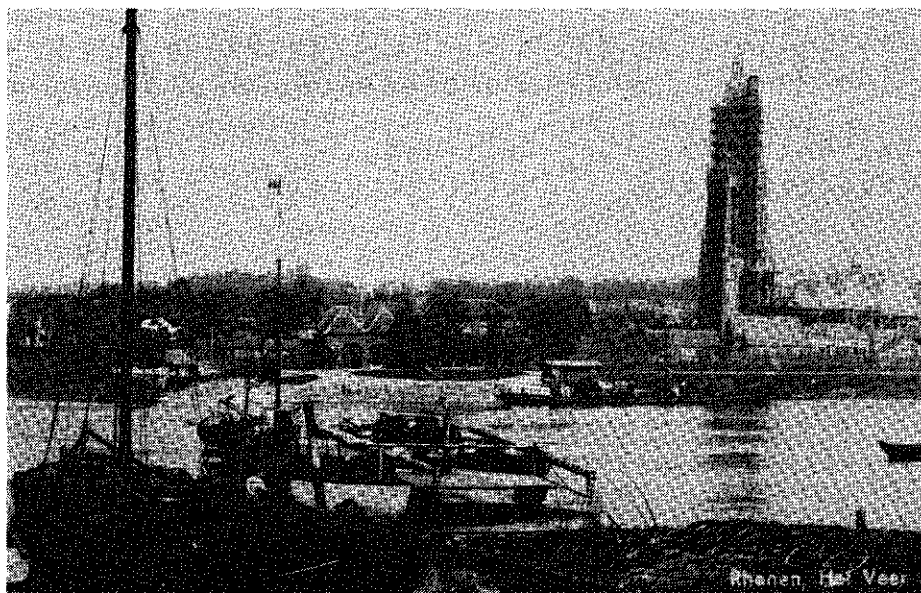
Rhenense veer ca. 1912, met woonboot van veerman Janus Onink

RHEENEN. — Veer over den Rijn.

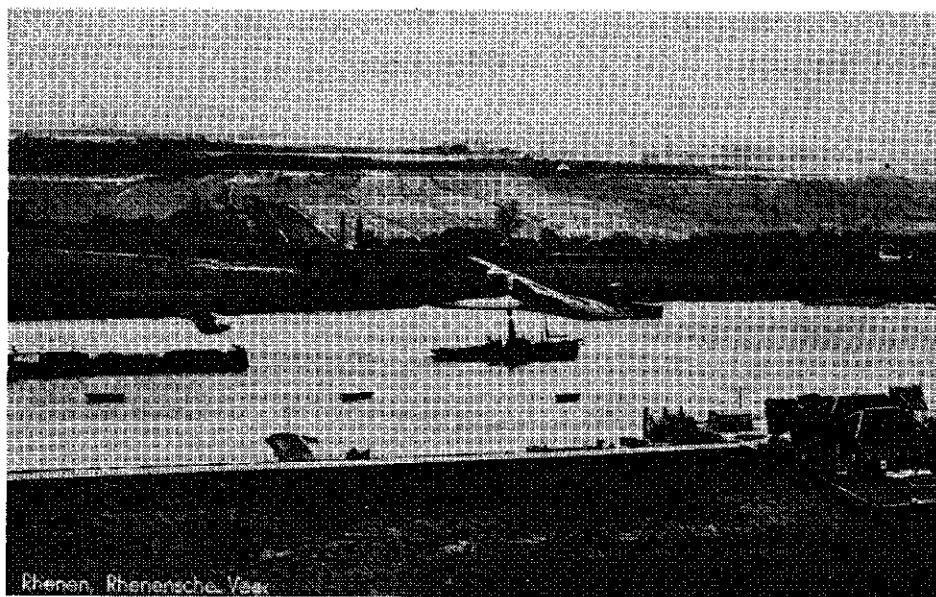
6469

Rhenense veer ca. 1915. Veerman Janus Onink met grote hoed

Het Rhenense veer met vrachtboot bij de steiger
van het veerhuis

Het Rhenense veer en veerhuis net na de tweede
wereldoorlog

pacht het veer voor Rhenen gelege voor dije tijt van vier jaere ingaen-
-de den 1^e Mey anno 1672 's jaers voor guldens LX te betaelen aen twee
termijnen d'eene helfte den 1 sten November en d'anderen helfte den
1 sten Mey en is dit hierover..."

In de stadsrekeningen van Rhenen vinden we jaarlijks sindsdien de pacht-
-betalingen vermeld.

Merkwaardig is een telkens weerkerende "Amerongse tol" betaling met
betrekking tot het Rhenense veer.

Dit blijkt een tol te zijn die betaald moest worden aan de familie
Van Amerongen.

Zo werd er ook jaarlijks geld van "de toll in de Grebb" betaald, ook een
"Amerongse toll".

De Amerongse tol werd geïnd door de Stad Rhenen en vervolgens weer af-
-gedragen aan de familie Van Amerongen.

Interessant is de periode tijdens de bezetting door de Fransen in 1672.
Hierover vinden we in het Oud Archief te Rhenen:

"Den Amerongesen Toll (lees: in de Grebbe) bij Willem Hol in continuatie
voor een jaer voor een honderd vijf en vijftig gulden, verschenen den
eersten September 1672. Dogh alsoo in dat jaer door de ongelegenthey
en vroventuer der fransen den paghter niets ofter seer weinigh hade
ontfangen is uyt die consideratie met de heeren van de magistraede
geaccordeert dat in plaetse van de voorgemelte somme soude betaelen ses-
-tigh gulden. Welcke so weder om bij den rendant als in uytgift soude
blijcken aen de Vrouwe van Amerongen in voldoeninge van het voorsegde
jaer volgens gemaectt accoordt dient halven is betaelt dus alhier

60-0-0 "

"Dirck Guertsen veerman oock van den Amerongese Toll vijftien gulden
voor een jaer paghte van het veer verscheenen Mey 1672 inbegrepen
de verhooginghe waer van doch de verpagtingh is geschiet voor elf maan-
-den oock de opslage van de weduwe van Dirck Geurtse als pachterse
ontfangen de somme van driehondert vijf en twintig gulden

325-0-0 "

Dirck Geurtsz de veerman was de tweede man van Geertje Goossens van
Laeckemondt, de weduwe van Pelgrim Vonck van Lienden; Dirck Geurtsz is
waarschijnlijk bij de inval van de Fransen in 1672 om het lenen gekomen.

Wat precies de Amerongse Tol van vijftien gulden op het Rhenense veer inhield is (nog?) niet bekend, maar had mogelijk betrekking op het oude veerhuis.

Dit was eind 18^e eeuw vervallen geraakt en werd niet meer bewoond.

Zo vinden we in de stadsrekeningen van 1782 de volgende betaling:

"Antonij van Ommeren, pacht van het veer uitgezonderd veerhuis met de tol op hetzelfde 650-0-0 "

Hier onder volgen tenslotte in chronologische volgorde een aantal eigenaren, pachters en veerlieden van het Rhenense veer over de periode 1350-1958 (Ref. 1 t/m 7).

Literatuurbronnen

1. A. J. de Jong, Oud Rhenen, November 1984.
2. Stadsrekeningen, Oud Archief Rhenen, o.a. No 182, 191, 236, 307 en 694.
3. W. van Iterson, "De Geschiedenis van het Pontveer te Rhenen", Jaarboekje van Oud Utrecht 1953, p. 58 e.v.
4. Prof. Dr W. van Iterson, "De Stad Rhenen", p. 24 e.v..
5. Rijksarchief Utrecht, Kapittelarchieven K, k & k, N° 626.
6. Verzameling archiefstukken m.b.t. het Rhenense veer, Oud Archief Rhenen No 120.
7. Mondelinge informatie verkregen van de heer G. van Dijk (geb. 1916) te Rhenen.
8. J. G. Koekoek Jr en Dr H. P. Deys, "Gebroken Lente - Rhenen 1940/45", p. 60.

A. J. de Jong, Voorthuizen.

PERIODE/JAAR	EIGENAAR/LEENHEER	LEENMAN/PACHTER EXPLOITANT/VEERMAN
25.9.1350	Familie Van Zuylen	Aelbrecht van Hemerten
30.11.1391	Willem van Zuylen, Heer van Abcoude en Duurstede	Willem van Hemerten
1408	Geslacht Van Zuylen, Heren van Abcoude en Gaesbeek	Willem van Hemerten
8.7.1416	Idem	Jan Bor van Hemerten
tot 1450	Jacob, Heer van Gaesbeek	Jan Pot
28.11.1450	Jacob, Heer van Gaesbeek	Willam van Boxmeer
tot 1457	Idem, overl.Brussel 1459	
14.8.1457	Philips Codde (Med.Dr)	
4.9.1459	Melys Utenenghe (erfgenaam van Jacob van Gaesbeek)	
22.6.1462	Carthuyser klooster Nieuwlicht bij Utrecht	
30.3.1463	Bisschop David van Bourgondië/Carthuysers	Hendrik van Heeswijk
1466-1470	Idem	Henric Mom/Willem die Bruyn
1498-1507	Idem	Gerrit Gaertsz
1528	Karel V/Carthuysers	
10.2.1571	Carthuysers	Harman Cornelisz
13.5.1572	Carthuysers/Stad Rhenen	
1581	Staten van Utrecht/ Carthuysers/Stad Rhenen	
13.9.1601/1.5.1602	Idem	Hillebrant Vonck van Lienden
1.5.1642	Idem	Pelgrim Vonck van Lienden

PERIODE/JAAR	EIGENAAR/LEENHEER	PACHTER/VEERMAN
1.5.1662	Staten van Utrecht/ Carthuysers/Stad Rhenen	Dirck Geutzs, geh. met Gerritgen Gosens van Laeckemondt, weduwe van Pelgrim Vonck v. Lienden
1.5.1672	Idem	Gerretgen Gosens van Laeckemondt
1.5.1681	Idem	Roelof Vonck v. Lienden
1.5.1709	Idem	Steven Vonck van Lienden
1.5.1729	Idem	Goebel Aertsen Vink
1.5.1742	Idem	Johannes van Vastrick
1.5.1781	Idem	Antonij van Ommeren
1.3.1787	Idem	Willem van Schenkhof (f)
1.2.1798	Idem	Jan van Doorn
1799	Domeinen/Stad Rhenen	
3.9.1808	Idem	Jan Reyer(d)se van Schenkhof
21.12.1820	Idem	Jan Dirk de Haas
29.12.1832	Idem	Wilhelm Bovenschen
30.7.1833	Idem	Gerritje Achterberg, weduwe Wilhelm Bovenschen
24.9.1842	Stad Rhenen	
1.2.1846	Idem	Pelgrom Vonk (v. Lienden)
1.2.1851	Idem	Otto Stramm/Jan ter Haar (borgen)
1.8.1851	Idem	Karel de Jong
1862-1896	Idem	Willem Udo en zijn erven
1896 e.v.	Idem	Aart Udo; veerman: Adrianus Thomas Onink
ca. 1930	Idem	Huisman uit Zaandam
1935-1958	Idem	Tijhuis uit Rijssen, Veerhuis: G. van Dijk Veerman: Willem van den Berg

HOEVEEL TE BIEDEN VOOR DE PACTH VAN HET RHENENSE VEER?

In vroeger tijden werd het Rhenense veer verpacht voor een periode van twaalf jaar, later vier jaar, aan de hoogstbiedende.

Probleem was hoeveel men moest bieden voor deze pacht, en natuurlijk wilde men niet te veel betalen.

Een oud Rhenenaar wist daarover het volgende te vertellen.

Aan de Liendense kant van het veer stond achter de dijk het café van Van Dolderen.

Deel van het dak hiervan stak net boven de dijk uit.

Wat men wel deed is naar de zolder van het café gaan en een dakpan omhoog steken, om vandaar uit het veer te bespieden.

Zo kon men erachter komen wat ongeveer de dagelijkse inkomsten van het veer waren.

Ook een manier en een aardig verhaal!

ADJ

Het verlaten Rhenense veer eind vijftiger jaren.
Veerhuis is omgebouwd tot horecabedrijf " De
Stichtse Oever "

Bij de verspreiding van relikwieën (gebeenten van heiligen) speelde de handel, maar ook de rooflust een rol. Onderling probeerden steden en staten in het bezit te komen van voorwerpen of delen daarvan, van de door hen aanbeden heiligen. Zoals gezegd ook door rooflust. Zo is bekend dat het gebeente van b.v. Sint Nicolaar uit Klein-Azië geroofd werd en naar Bari in Italië werd overgebracht (4). In deze sfeer bloeide ook de Cunera-verering op. Op het schilderij van de Meester van Rhenen, waarvan het origineel in het Rijksmuseum te Amsterdam hangt en waarvan wij in het oude Stadhuis een copie kunnen bewonderen, zien wij angstige Rhenenaren tijdens de inval van de Kleefsen hun toevlucht zoeken voor het Cunera-mausoleum in de kerk. Dat was omstreeks 1500, de legende was toen al eeuwen oud en leidde een eigen leven.

Op 13 januari 1392 was in Rhenen reeds het St.Cunera-golde opgericht.(5) Dit komt overeen met de hierboven geschetste geestelijke stromingen.

"Int jaer ons Heren doc men screef MCCCXCII des Sonnendaghes nae den Heylighen Dertien-dach, doe overdroeghen wij, broeders van Sunte Kunereghilde bi her Dircs raede van den Rijn onsen commeldeur, in sijn huus, wat wij willen singhen alle Dinsdaghe te vespertijt een vesper van Sunte Kuneren ende alle Woensdaghe te merghentijt een misse van Sunte Kuneren", zo luidde de aanhef. Het uitgebreide stuk is in het Rijksarchief te Utrecht.

In het Rijks prentenkabinet te Den Haag is nog een enkel oorspronkelijk exemplaar aanwezig van een boekje, dat o.a. als titel draagt: "Dit boecxken vercoopt men in die stad van Renen".

Het was bestemd voor de pelgrims, die rondom Cuneradag (12 juni) naar de stad kwamen om Cunera te vereren en te bidden in de kerk en om tevens de paardenmarkt te bezoeken. Uit de baten, die deze Cuneraweek voor de stad opbrachten, werd o.a. ook de bouw van de beroemde toren bekostigd. Maar ook door de verkoop van aflaten (vrijstelling van zonden) werden gelden verkregen.

Het boekje werd door de Uitgever Martinus Nijhoff in 1902 herdrukt. Zelfs deze reprint is tegenwoordig moeilijk verkrijgbaar. Naast het leven van Cunera vindt men er een uitgebreide beschrijving van de door haar verrichte wonderen en de reacties daarop vanuit de bevolking. Het "boecxken" is moeilijk te lezen, niet alleen door de Gothische letters, waarmee het gedrukt is maar vooral door het Middelnederlands, de taal die toen gebruikt werd. Verhelderende noten zijn daarom niet overbodig.

Prov. Van Iterson haalt in zijn boek "De stad Rhenen" nog een bewijs aan van het bestaan van relikwieën te Rhenen. - Bij een geschil over grondrechten op de Laarse berg onder Rhenen (1016) moet er een eed afgelegd worden. De ene partij wenst dat te doen op de relikwieën aanwezig in de kerk te Rhenen, de andere partij weigert dit te aanvaarden omdat zij de relikwieën als zodanig niet accepteert. Men laat in het midden op wie deze relikwieën betrekking hadden. De eed werd tenslotte gezworen op meegebrachte relikwieën van Petrus en Paulus.

Zo zien we dat van de 11e tot de 16e eeuw de Cuneralegende leefde onder de bevolking, voor haar een bestaande zekerheid was, die grote invloed had op gedragingen, gebruiken en zelfs juridische beslissingen.

1. "Tabula Batavorum", 1986, No.2 en No.3 J.Combrink
2. St.Ursulakerk te Keulen.
3. Vertaling Dr.G.Doekes, Wageningen
4. "Andere structuren, andere Heiligen", Utrecht, 1983.
5. Oud Archief Rhenen.

VERSLAG VAN EEN STADSWANDLING.

Het was mijn beurt om als stadsgids te fungeren. 't Was droog, mooi weer en niet te warm. Ik ging om kwart vóór 10 naar het VVV-gebouwtje en was zeer benieuwd hoeveel personen er die dag met mij mee wilden wandelen.

Tot 5 voor 10 waren dat er nog maar 4, maar toen ik richting Monumentje Koningshuis vertrok, waren dat er 20 en onderweg voegden zich er nog twee echtparen bij.

De groep bestond toen uit 15 volwassenen en 9 kinderen, waarvan 1 in een buggy. De wandelaars kwamen uit Alkmaar, IJmuiden, Krimpen a/d IJssel, 's Gravenzande en Rhenen.

Tijdens de route heb ik alles verteld dat er in 't papier van de VVV stond, aangevuld met wat ik er zelf van wist.

Bij 't Monument van 't Koningshuis bleek dat de meesten nog nooit van de Winterkoning en zijn Engelse gemalin hadden gehoord. Ter hoogte van de Westpoort prees ik ook best. "De Koning van Denemarken" aan om iets te gaan drinken of te lunchen.

Gevraagd werd waarom dat restaurant zo heette. Behalve een grietzelverhaal over een moord wist ik daar niets van te vertellen. Ik ben niet de Buitenomme gelopen maar meteen naar de Koningshof gegaan waar over Torenhuisje, bijzonderheden kerk, etc.etc. werd verteld.

Gevraagd werd naar de architect van 't Torenhuisje en of de huizen in de binnenstad (Delftse school) onder architectuur waren gebouwd. Op deze vragen moest ik het antwoord schuldig blijven. Toren en kerk van dichtbij bekeken (Cunerabeeld, ontbrekende steen, wenteltrap, waterspuwers, etc.) en toen via onze garage achterin de tuin de toren uit de verte bewonderd.

Gevraagd werd (overigens door een andere heer) naar de soort steen en ik vrees dat ik Bamberger en Bentheimer door elkaar heb gehaald.

Ook kon ik niet op de naam van de beeldhouwer komen, die de prachtige beelden op de le omgang van de toren heeft gemaakt. Meindert (??) uit Rotterdam.

Vervolgens langs de Doelenwal (Kijnpoot) en Keldermanspad (stadsmuren en donjon) naar de Bontekoestraat; even in de Weverstraat naar de toren gekeken en toen naar het monument Herenstraat. Een der wandelaars vertelde dat hij uit Krimpen a/d IJssel kwam en dat hij nog goed wist hoe zijn vader de mensen uit Rhenen had opgewacht en ondergebracht bij families. Hij vertelde dat er 's nachts moest worden gevaren vanwege de beschietingen. Aangezien de kolenschuiten nauwelijks schoon waren, er lag alleen wat stro in, kwamen de evacuë's er onbeschrijfelijk smerig uit te voorschijn. Ik kon me niet herinneren dit aspect ergens gelezen te hebben. Leuk, iemand te ontmoeten die Rhenenaren gastvrijheid had verleend. (Evacuatie Rhenen, meidagen '40, na inval Duitsers). Richting Cuneraheuveltje (Bergpoort en Jacob Tuk), waar de Cuneralegende werd verteld. Toen terug via gemeentekantoor, molen (weg tot aan de molen opgelopen), Brakken naar het Museum waar we om 11 uur aankwamen. Drie leerlingen van de Bantuinsschool, die zeer geïnteresseerd waren, zeiden op school nog nooit van de legende gehoord te hebben (4e klas).

Het is misschien aanbevelenswaard bij wijze van geschiedenisles de route met schoolkinderen te lopen....

Dit is niet iets voor het VVV, maar wellicht Gemeente, samen met Historische Vereniging? Ik ben gaarne bereid hieraan mee te werken.

In het Museum heb ik de mensen los gelaten want het was onmogelijk met zo'n grote groep rond een vitrine te gaan staan vertellen. Het staat allemaal duidelijk aangegeven. Ik heb er rondgelopen en telkens aan een paar mensen wat extra's verteld. Na de gewone collectie werd ook Ramspek met veel interesse bekeken. Het werd betreurd dat men niet ook de kerk kon bekijken, terwijl men toch vlakbij was, midden in het verhaal zat. Een halfuurtje had er nog wel bij gekund, meende men. Volgend jaar beter. Om 11.30 waren we in 't Oude Raadhuis. Hier doe ik, al vertellend, een soort rollenspel bij de rechtbank, in de trouwzaal en in de Raadszaal. De kinderen, maar ook de volwassenen vinden dat leuk, b.v. "zullen we wéér samen trouwen" en "ik zou wel eens burgemeester willen zijn". Maar ook omdat men tegen het eind van de wandeling wel blij is eens hier en daar te kunnen gaan zitten. In de VVV-beschrijving over het wandkleed staat dat het door een groepje dames gemaakt werd. Hier zou ook bij verteld moeten worden dat er naar de 13 scholen uit onze gemeente een bolletje wol werd gebracht in de kleur die door de restauratie-architect was voorgeschreven. Enkele meisjes van elke school hebben deze wolbolletjes tot lange einden gepunnikt. Die einden zijn later op het kleed vastgenaaid als water in de Rijn. De drie wapens boven in het kleed zijn geborduurd door de bejaarde dames uit de drie gemeente-kernen. Het wandkleed is echt bedoeld als een geschenk van de vrouwelijke bewoners van de Gemeente Rhenen. Om + 12 uur was ik klaar. Er werd mij gevraagd of er een potje was waar men wat in kon doen als dank voor de "leerzame" wandeling, waarop ik antwoordde dat dat er inderdaad was en dat men het aan mij kwijt kon. Zo "ving" ik f. 9,50. Ik weet nog niet of dit voor 't VVV is, voor het museum, voor de Historische Vereniging of voor een nieuw te creëren pot voor b.v. een opvoering van het lekenspel "Cunera, Heilige van Rhenen" of nog andere activiteiten. Wat vinden de anderen daarvan? Ik hoop dat er aan 't eind van de zomer een evaluatie-bijeenkomst zal worden gehouden. Ondertussen zal ik wat antwoorden gaan zoeken op de mij gestelde vragen. Als stadsgids mag je niet met je mond vol tanden komen te staan. Het was voor mij een heel aardige ervaring om te doen. Ik kijk met spanning uit naar de mensen die bij de volgende wandeling zullen komen opdagen, of misschien heeft er dan niemand belangstelling!

M.Koning-van der Veen

Het onderwijs in Rhenen in vroeger tijd III.
Wie er solliciteerden.

Bij het doorlopen van de namen van de sollicitanten naar een betrekking aan de school te Rhenen komt men tot de conclusie, dat de stad een gewilde standplaats was. Van heinde en verre kwamen de sollicitatiebrieven, meestal naar aanleiding van advertenties in toentertijd reeds verschijnende "couranten". Deze sollicitatiebrieven zijn soms beknopt, soms zeer uitgebreid. Vooral bij de laatste krijgt men enig inzicht in de mens die solliciteert. Zoals we reeds schreven: door middel van "toonbladen" en/of schriftproeven etaleerde men zijn kunnen, de vakbekwaamheid, wat betreft het lesgeven: dat kwam daarbij niet aan de orde. Het vóór- en nadoen was een didactisch gegeven in die tijd, hoewel er ook hier en daar blijk werd gegeven, dat over "de manier waarop" werd nagedacht. De sollicitaties zijn meestal vergezeld van toonbladen of toonboeken, waaruit men kon opmaken hoe het met deze technische bekwaamheden gesteld was. Soms zijn deze bladen zeer uitgebreid in diverse soorten schrift uitgevoerd, soms eenvoudig en geven dan vaak meer persoonlijke inlichtingen. Opvallend is, dat van de benoemde reflectanten meestal geen toonbladen aanwezig zijn. Na hun benoeming zullen ze de ingezonden bladen weer terug ontvangen hebben.

Het zijn dus de niet-benoemden, die we hier nader onder de loupe kunnen nemen.

In het archief is b.v. een fraai toonboek van ene V.d.Velde, een mooi toonblad van Schuylenburg en een in het frans gestelde sollicitatiebrief, tevens toonblad van Hermanus van der Linden.

Dat ook het oude Nederduitse (Gotisch)schrift nog lang in gebruik bleef, blijkt uit bladen van Abraham Geerloff, Johannes Gramser en W.Taets.

Johann Gramser kwam uit Kenkum, alwaar hij ook "custor" (koster) was. Hij laat in zijn brief verschillende schriftsoorten zien als: gewoon lopend- en staand Gotisch, terwijl W.Taets staand Gotisch (middelgroot), lopend normaal en staand geschreven Gotisch etaleert. Als uitzondering op het feit dat van benoemden geen toonschrift aanwezig is, geldt Braems (1670), die een veelzijdig mens was. Namen als Schelkens, Dyikoot (1700) en Piening komen op de toonbladen voor.

Van ene Isaac Roddes, komende uit Vlissingen, is een volledige franse sollicitatie aanwezig, gedateerd 22 februari 1762. Uit deze brief blijkt ook dat er in "couranten" geadverteerd werd en dat de franse school tevens kostschool was.

Wij laten de brief hier volgen:

"J'ai lu dans les avertissemens de la Gasette d'Amsterdam du 16e de ce mois que la place de Maitre de Pension de l'école françoise de votre ville était vacante, comme je me flatte de posséder les qualités requises pour remplir cette place Je prens la liberté de vous écrire le presente pour avoir l'honneur de vous offrir mes humbles services".... enz.

Een ander dubbelblad van G.Groen laat zien dat deze zowel het Nederlands als het Frans beheerst. Hij woonde op de Egeltiersgracht te Amsterdam. In de Jordaan dus, waar in die tijd veel Franse Hugenoten zich gevestigd hadden. Hij is opgeleid door zijn vader, is 19½ jaar en vrijgezel, zijn zuster doet het huishouden en kan de "jongejuffrouwen" les geven in handwerken. Van een neef van de overleden meester heeft hij gehoord dat het een "jonge heren kostschool" betreft. De aanbeveling van zijn zuster zal dan ook weinig effect hebben gesorteerd.

C.G.Memeling bericht dat hij op 10 juli naar Rhenen komt. Hij is Nederduitse (-Nederlandse) meester, voorzanger en Franse meester. Hij maakte kennelijk vanuit IJsselstein een vergeefse reis.

Herm.J.Thiensma solliciteert voor "de Franse kostschool", gelijktijdig voor "zijn huisvrouw, beide Ledematen van de Gerifformeerde Kerke".

P.Tamesz uit Amsterdam (13 juli 1700) beklaagt zich erover dat de "heeren" een rekenopgave hebben gegeven, die ze zelf niet konden oplossen. Hij heeft een en ander van een vriend, die dit hem "in de schuyt verhaalt heeft". Hier voegde de vriend nog een opgave bij nl. "4 Coopliden hadden 'tzamen te deelen f.60,-, waarvan A moest hebben 1/3, B 1/4, C 1/5 en D 1/6, verder gaande be- toogt hij terecht dat op deze wijze de f. 60,- nooit geheel op- gedeeld worden en hij legt dit nu verder ter beoordeling aan Bur- gemeester A. van Laar voor. Resultaat van de brief is niet bekend, maar benoemd is hij niet.

D.v.Driel uit Nieuwersluys (15 feb. 1762) vermeldt dat hij solli- citeert omdat de hr. A. Joorman overleden is (zijn oud-onderwijzer). Hij stelt meer prijs op een "voornamen school" en niet op "de voor- deligste".

Slordige epistels zijn er ook bij zoals dat van Titus Totius (!) "uit Utrecht bij de Wittevrouwenpoort, ten huize van juffr. v. Baalen" (9 juli 1700). Hij zet er wel bij "in groote haast", maar gered heeft het hem niet.

Een zekere I.Droz (29 maart 1755) is 4 jaar ondermeester geweest bij W. Muys. Droz schrijft dat hij afkomstig is uit "Neuchatel en Suisse" en dat zijn echtgenote evenzeer aan de opvoeding van "jeunes demoiselles" kan deelnemen.

Als aanbeveling vermeldt hij nog, dat hij in de school bij de heer Muys o.a. les gegeven heeft aan Jhr. van Zuylen van Nijevelt. Ook aanbevelingsbrieven van derden aan de vroedschap van Rhenen, betreffende sollicitanten zijn in het archief aanwezig. Zo deelt het "schoolhoofd" J.M.V.Coxie uit Amsterdam mee, dat Herm.Jansz. Stijnsma aan zijn school als Franse "monsieur" heeft waargenomen. De school van Coxie was wel bekend. Hij stond op de Bierkade (nu O.Z.Voorburgwal) bij de St. Annenstraat (bij het Oudekerksplein), maar ook Stijnsma werd niet benoemd.

Vanuit "Buysloot" (bij Amsterdam) berichtte Ernst Zeydelaar op Sinterklaasdag 1763 dat hij zijn sollicitatie naar Rhenen introk, omdat hij ging trouwen "met eene juffrouw in Amsterdam, die reeds verscheide jaaren een franse kost- en dagschool van jonge Heeren en Juffrouwen met succes heeft waargenomen" (Bofte hij even!). Hij breekt gelijktijdig een lans voor de heer Muys, die in Rhenen solliciteert en deze bij "de juffrouw" wegmoet omdat Zeydelaar nu op die school komt.

Een andere sollicitant kwam uit Oosthuizen. Deze, Jan Moenes zond een fraai toonboek. Zo ver weg uit Nrd. Holland kwamen ze dus wel naar Rhenen en zo ver weg was de publiciteit er ook. Ook Den Haag was bij de sollicitanten vertegenwoordigd. Een Frans Lancé, "Maitre d'école sur le Kalvermarkt" biedt zich aan en vermeldt in een franse brief (ook de enveloppe is bewaard gebleven) dat zijn vrouw les kan geven aan jongedames.

Eveneens een franse brief van E.D.Lambregts uit Amsterdam. Hij woonde "Oude Schans heek Keyserstraat boven de blikslager Graven". We besluiten met een uitvoerige sollicitatiebrief in enveloppe met gewichtig aandoende lakzegels van Franciscus Lievens kensteman "Doctor des beide hechten en Preceptor in de historie en aardrijkskunde te Bommel" (25 febr.1762).

Hij bericht dat hij een college heeft opgezet voor franse taal, historie en aardrijkskunde, en dat hij "gloote confluentie van studenden" heeft. Hij is echter "nochtans niet van enig jaarlijks tractement van stadswege(Bommel)gebenificeerd" geweest, enz.

Hij schrijft op een advertentie van Rhenen in de Leydsche Courant van 17 februari 1762 en vermeldt "een langdurig verblijf in Frankrijk en Parijs". Hij onderwijst "modern frans, in tegenstelling tot "de ellendige gronden van instructie, welke nog actueel in verscheiden scholen practicabel zijn". Verder doceert hij "de historie, geographie, de steilkunde, de eerste beginselen der rechtsgeleerdheid en andere nuttige wetenschappen".

Iemand die zich zelf wist "te etaleren" maar "nochtans" niet benoemd werd.

De lijst van sollicitanten laat vogels van diverse pluimage zien. De benoemden vermeldden we een vorige maal reeds. Na 1800 stopt feitelijk deze wijze van solliciteren en benoemen. In de 18e eeuw vond allengs verandering van het onderwijs plaats. Onder invloed van de "verlichting" (John Locke, Rousseau) kwamen nieuwe gedachten naar voren en ook Rhenen zal hiervan hebben kennis genomen. Namen als Valcoogh, en later Hendrik Westes, Nieuwold en instellingen als de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen kwamen naar voren. In 1801 werd de eerste Onderwijswet van kracht (tijdens de Bataafse republiek). Er werden kweekscholen opgericht (o.a. te Haarlem) en de opleiding van het onderwijzend personeel werd geregeld. Inspecteurs hielden toezicht op scholen en kwaliteit van het onderwijs. Wellicht over dit alles, in verband met Rhenen, een volgende maal.

J.Combrink

Lektuur:

Oud Archief Rhenen

E.P.de Booy. Weldaet der Scholen (Hist. keeks 3)

Uitg.De Walburg Pers Zutphen

HET STREEKMUSEUM RHENEN RONDEEL

Tentoonstelling 10 februari tot en met 14 maart

"Verdwenen dorpen, hervonden sporen", archeologisch onderzoek Wijk bij Duurstede.

Openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag 10-12 en 14-17 uur

zaterdag 14-17 uur.

Het bunkertje van Kruiponder verdwenen.

I.C.Rauws

Tot in 1985 stond in de Achterbergse hooilanden aan de provinciale c.q. gemeentegrens tussen Rhenen en Wageningen op de Westelijke Rhenense oever van de Grift "Het bunkertje van Kruiponder", (zie de gewassen schetsen). Ten behoeve van o.a. bagger- en oeverwerkzaamheden en de aanleg van een pad voor werkverkeer langs de Grift werd het in de weg staande bunkertje opgeruimd.

De naam had het te danken aan de boerderij "Kruiponder", welke stond op de oostelijke Wageningse oever ongeveer op het punt waar het Nieuwe Kanaal in de Grift uitmondt. In de meidagen van 1940 ging deze verloren. Thans draagt de boerderij aan de Haarwal nr.2 te Wageningen de naam "De Kruiponder", zodat de naam bewaard is gebleven.

Het was in zoverre een "historisch" bunkertje daar hier in deze sector de eerste Duitse aanval op de Grebbefrontlijn zelf, in een poging om een doorbraak naar de Grebbeweg en Rhenen te forceren, met succes werd afgeslagen.

Na de Duitse inval op 10 mei 1940 zagen manschappen van het regiment SS-Standarte "der Führer" in de ochtend van de 11e mei kans het tussen Wageningen en de Grebbeweg in de Nede liggende 3 kilometer lange "voorposten"-linietje in het noorden te ontbreken en door te breken. Onmiddellijk werd tegen 11 uur door een stoottroep van circa 100 man de aanval op de hoofdlinie bij Kruiponder ingezet. Door mitrailleurvuur en een geconcentreerde precisie-artillerie-beschieting temidden van de Duitsers werden deze met kracht teruggeslagen. De volgende morgen, zondag, haalde men vanuit de Grebbelinie van de teruggeslagen vijand allerlei uitrustingsstukken, 2 mitrailleurs en 2 karabijnen op.

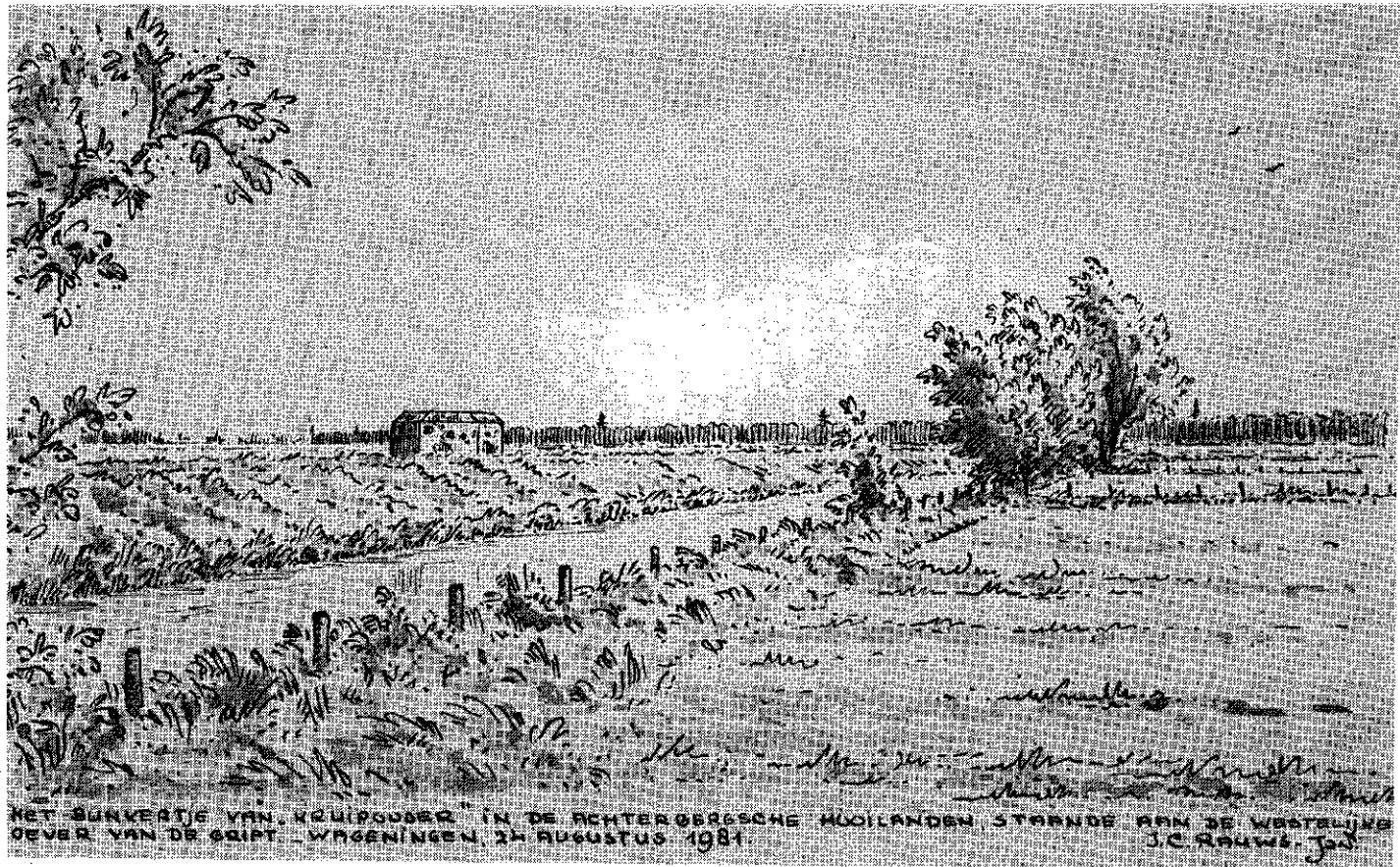
In de avond van de 12e mei waren de Duitsers er in geslaagd via de weg Rhenen-Wageningen, na de eerdere verovering van het hoornwerk aan de Grebbesluis, een gat van voldoende breedte in de hoofdweerstandstrook op de Grebbeberg te slaan. Om vijandelijke omsingeling te voorkomen gaf men opdracht de ten noorden van de geslagen bres gelegen stellingen tot aan de boerderij "Kruiponder" te ontruimen. Bij Kruiponder sloot de frontlijn aan op onder water gezet terrein waardoor betere mogelijkheden bestonden om een uitbreiding van de penetratie te voorkomen. Ze ontstond de afgrenzingslijn om de Grebbeberg, die ruwweg liep vanaf de Rijn-spoorbrug langs de westelijke zijde van de spoorlijn naar het noorden, om ter hoogte van de spoorwegovergang in noordoostelijke richting af te buigen naar de frontlijn bij Kruiponder.

In de nacht van 13 op 14 mei werd de Grebbelinie en ook de stellingen bij Kruiponder ontruimd wegens terugtrekking achter de Hollandse Waterlinie met de daaropvolgende capitulatie op 15 mei 1940.

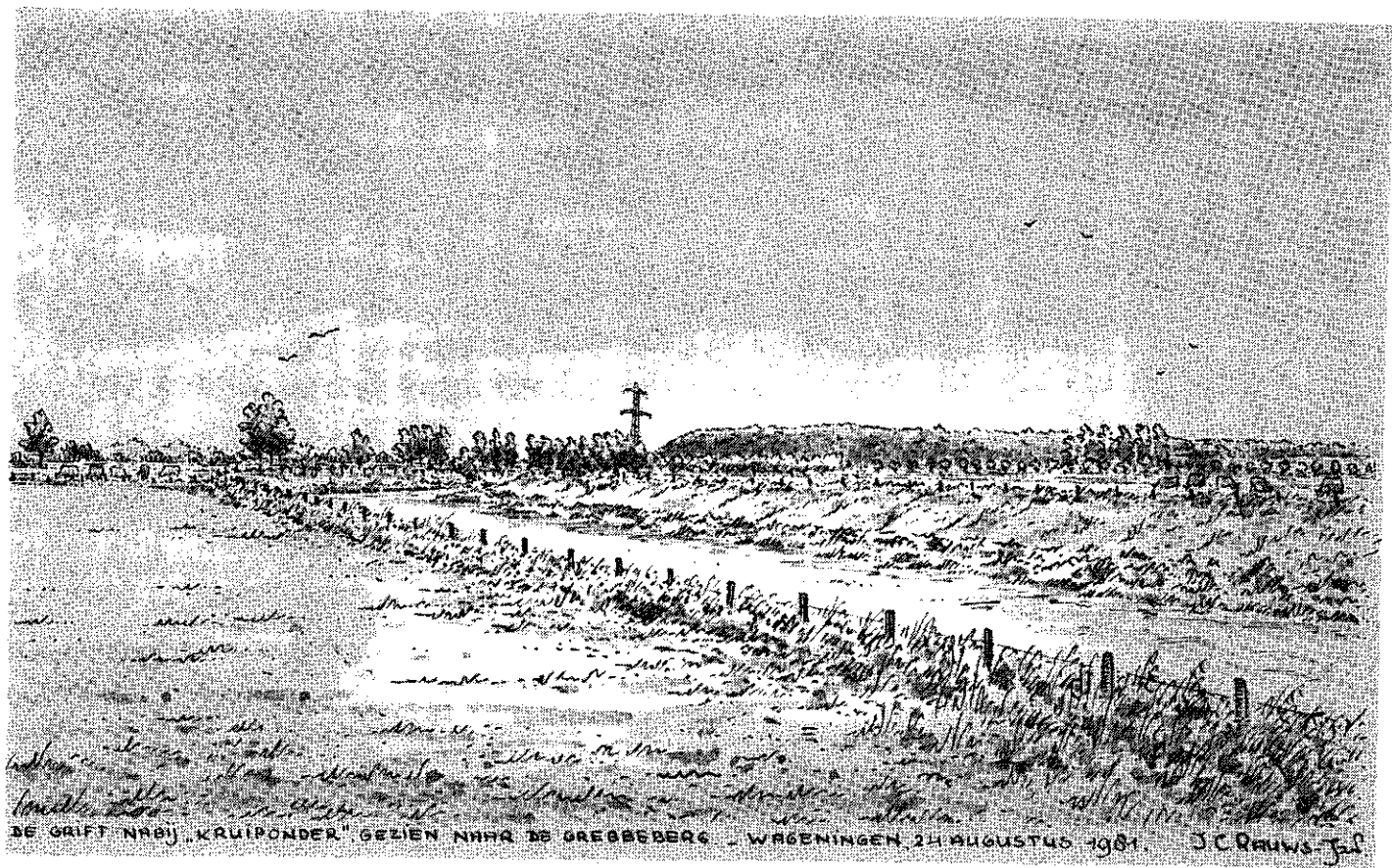
Hoewel er aan het bunkertje met zijn vele kogel- en scherfinslagen niet veel bijzonders te zien viel, was het toch het enige overblijfsel van de Grebbelinie bij Kruiponder.

Al was het dan geen monument, toch is het jammer dat het verdwenen is.

Bronnen : 1. Majoor E.H.Brongers, -Grebbelinie 1940, 1971
2. K.H.Couvee, -De Meidagen van '40, 1960
3. I.C.Rauws, -Een sluitsteentje in de Nede, 1961-1826-1940.
Oud-Wageningen, mei 1982, p.21-22

HET BUNKESTJE VAN "KRIJPOUWER" IN DE ACHTEROBBESCHE MOULANDEN STANDE AAN DE WASTALING
OEVER VAN DE GRIET - WAGENINGEN, 24 AUGUSTUS 1981 J.C. RAUW, Jod

DE GRIFT NABIJ "KRUIPONDER" GEZIEN NAAR DE GREBBEBERG - WAGENINGEN 24 AUGUSTUS 1981 J.C. RAUWS-JEL

DE AANLEG VAN EEN NIEUW SPORTVELD TE ELST.

De gemeente Rheden was zo vriendelijk enkele stroken grond aan te wijzen, waarop de amateur-archeologen hun onderzoekingen zouden kunnen verrichten. Ze kregen twee maanden de tijd. Aan- gewezen werden de West- en Zuidzijde van het nieuwe sportveld. De heer Hans Fokkens uit de Bilt was bereid het werk op weten- schappelijk verantwoorde wijze te leiden. Hij kwam vergezeld van meerdere leden van de A.W.N. (archeologische werkgemeenschap voor Nederland), veelal oude bekenden, zodat we vermeerderd met regionaal bekende leden mans genoege waren om enkele proefputjes te graven.

De hooggespannen verwachting temperde wel wat toen reeds in het eerste putje bleek, dat de bouwvoor (zwarte akkerlaag) niet dik- ker was dan ongeveer 35cm, met daarop aansluitend het gele zand en grind, dat hier en daar een mooie keien-afzetting vertoonde uit de ijstijd. Dit beloofde ons niet veel kans op vondsten! Inderdaad kwamen we in het droge, stoffige zand sporadisch een ijzertijd wand-scherfje tegen (700 v.Chr.-0), éénmaal met nagel- indrukken versierd potbeker-scherfje uit ongeveer 2400 voor de jaartelling. Maar geen sporen van bewoning!...

Hetzelfde profiel vertoonden de putjes aan de Westkant van het veld. Doch hier leefde ons enthousiasme iets op toen in grote- re afvlakkingen de sporen van een "eergetouw" te zien kwamen (een préhistorische ploeg). De sporen bestonden uit kruisgewijs op elkaar staande strepen, of groeven, gevuld met zwarte aarde, op een lichte ondergrond. Dit patroon kwamen we bijna overal te- gen waar de draglines heel precies alleen de bouwvoor weggescho- ven hadden.

De vondsten bleven bestaan uit kleine ijzertijd-scherfjes, met daarvan afwijkend een paar maal néolithisch, fijner aardewerk (4000 - 1700 v.Chr.) dat met enkele streepjes versierd was.

Voorts wat afslag en een enkel werktuigje van vuursteen. Na alles ingemeten en gefotografeerd te hebben, verdween onze hulpploeg om zich geheel in te zetten voor hun opgraving in Austerlitz en de gemeentelijke draglines verschenen.

Er volgden regendagen.

Door de vochtigheid van de bodem tekenden zich enkele concentra- ties van scherfjes beter af met daarin een aardige, kleine vondst nl. een fragmentje van een Latène glazen armband, donker paars, versierd met geel, te dateren in de IJzertijd. Tot slot vermeld ik hierbij nog vier à vijf restanten van vuren houtskoolpakket- jes die door ongeschonden lagen aarde afgedekt waren. Twee van deze vuren waren te dateren in de IJzertijd; de één aan een klein ijzertijd scherfje, de ander aan een flinke schouder en rand van een pot, versierd met nagelindrukken, zwart geblakerd.

Het geheel van dit onderzoekje leert ons dus dat er in Elst land- bouw bedreven werd vóór de jaartelling, precies op dezelfde akker waarop de laatste jaren nog mals verbouwd werd. Kunt U zich de préhistorische boer voorstellen met zijn houten ploeg? Dat zal zwoegen geweest zijn. Zou hij ook nog behoefte aan een sportveld gevoeld hebben?...

Hierbij dank ik nog eens van harte voor alle welwillende mede- werking die we ondervonden!

Lot Delfin-v.M.B.

"Het Spijk", Spijker of Spieker (middeleeuwse graanopslaglaats).

Deze naam siert een gedeelte van de uiterwaard tussen Elst en Amerongen. Op een kaart uit 1597, vijftien zeven en negentig, vindt men de naam ALEMONSBERDT.

Men spreekt wel eens over de wereld in wording. Inderdaad is alles in een eeuwig stromend proces van wording opgenomen. Deze overpeinzing heeft te maken met de geschiedenis van bovengenoemde uiterwaard, die als volgt verliep:

Met simpele middelen werden omstreeks de eeuwwisseling kleilagen in de waard verwijderd voor de steenbakkerij.

Omstreeks 1955-60 werd door diepere ontgravingen een meertje gevormd, waarop een schip met diepzuiger voor de grind- en zandwinning jarenlang zijn werk deed, een interessante gelegenheid openend voor geologen en archeologen, dito amateurs.

Allereerst vond men een middeleeuws potje met munten, voorzover nog bekend te dateren van 1335-1567 met o.a. een munt van Philips II.

Voor het eerst in 1969 in de uiterwaard aangekomen trof ik er de firma van Schoonhoven aan, op volle toeren draaiend.

Men kon er vrijblijvend - het liefst met een helm op het hoofd - bij het stort gaan staan om iets van zijn gading te zoeken.

Daar vernam ik dat onze dorpsgenoot, Dr. van Ommeren Sr., reeds meerdere vonsten van het "Spijk" geborgen had.

Hier volgt een overzicht van het gevonden materiaal, waarvan Peter Hijks enkele voorwerpen getekend heeft.

Préhistorie: één artefact

werktuigen of fragmenten daarvan van hertshoorn
bronstijd aardewerkfragmenten (fig.1a,1b,1c)
dito uit de ijzertijd

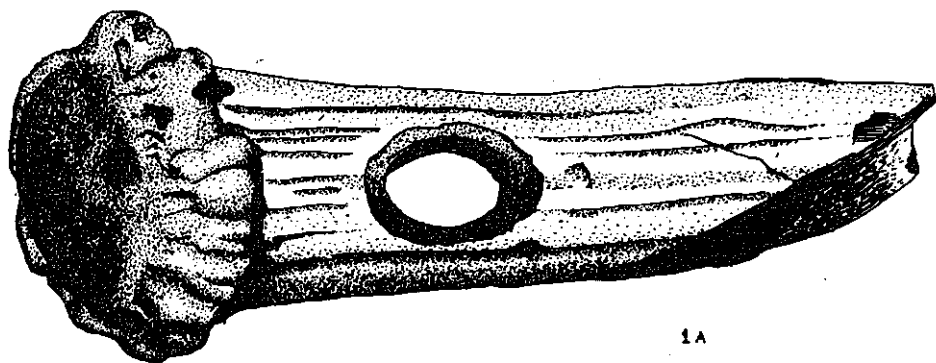
Metaal: een bronzen bijl uit omstreeks 1500 v.Chr.(fig.2)

Romeins: bouw-elementen, t.w. blokken en brokken tufsteen, leisteen, fragmenten van verwarmingstegeld, dakpanfragmenten, waarvan één voorzien van het stempel: "EX GEK INF", waarvan de eerste en laatste letter ontbreken, een militair stempel dus, een hals met kraag van een Amfore (fig.3)

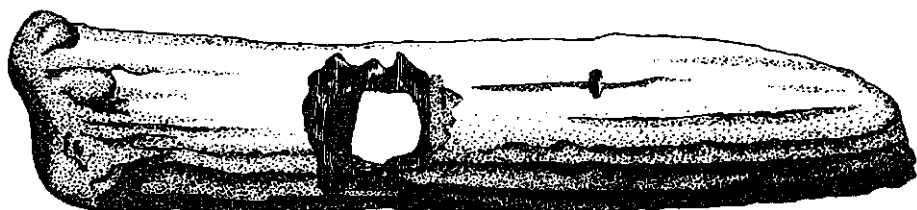
Aardewerk: een kleine Amfore van onderste punt tot bovenrand oor 29 cm
import zowel als inheemse scherven
het rood-glanzende Terra Sigellata (soms versierd of gestempeld). Graviti "Primitivi", (fig.4)
de geverniste of geverfde dunne scherven
ruwere wrijfschaalranden, dolium en hartprofiel, alles flink versleten.

Geen speren of kogels (van steen) zijn me bekend van het Spijk. Uit ervaring weet ik dat werklui in het grondwerk metalen kogels aan elkaar uitdelen maar of Romeinse stenen kogels ook in trek zijn, is mij niet bekend.

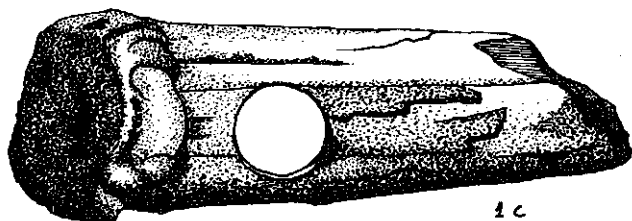
Metaal: een ijzeren zwaard
een koeibel
versieringselement
lampje van brons
een munt (Marcus Antonius Gidianus de derde (225-244)
ijzeren werktuigen, zoals een bijl en meerdere werktuigfragmenten.

1A

1B

1C

PETER RIJNS '86

De lepels (messen en vorken - mes met houten heft -) kunnen niet zonder meer Romeins genoemd worden.
Een belangrijk gegeven lijkt mij een door de baggeraars geconstateerde beschoeiing, bestaande uit houten, aangepunte palen. Het duikonderzoek hiernaar is helaas mislukt.
Nog een belangrijk feit: de tweede, zuidelijker gelegen put leverde het meeste Romeinse materiaal op.

Van de Mérovingsche en Carolingische periode kwam een schitterend zwaard boven(Carol.)
een stijgbeugel, versierd met cirkeltjes, van brons.
diverse aardewerk-fragmenten, evenals het hierbij afgebeelde spinschijfje (fig.5)

Late Middeleeuwen:

kogelpotscherven en steengoed (mogelijk dichter bij de heuvelrug, uit hogere lagen afkomstig?)
bestek, ten dele uit deze tijd vermoedelijk.
In het algemeen beenderen van runderen (paarden?), tanden van wild zwijn en paard, houtskool en tenslotte twee menselijke schedels, waarvan de een ouder is dan de ander, maar waarvan nooit een definitieve tijdsbepaling is bekendgemaakt.

Hypothesen:

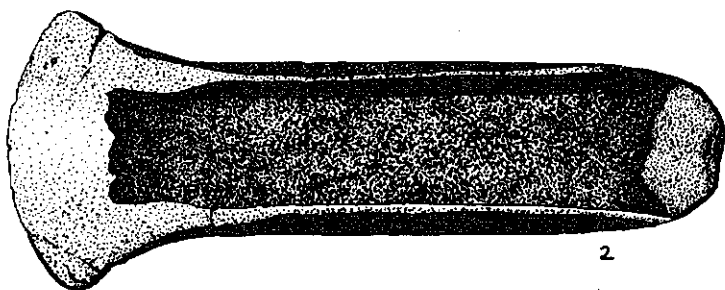
De archeologica zijn door de Rijn vanuit Kesteren meegevoerd, in de bocht bij Amerongen afgezet. Dit gaf de scherven hun afgesleten uiterlijk (gerold).
Hiertegen zou ik willen inbrengen dat niet te verklaren is, dat tufstenen, dakpannen en een amfore hetzelfde traject afleggen als een muntje, dat wel direct achter een kiezelkje blijft haken.

Zou een Amfore, die van Kesteren aan komt huppelen in de stroom nog vrij gaaf in elkaar zitten?

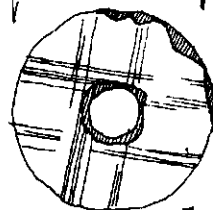
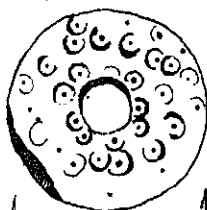
Men kan ook in gedachten een Romeinse boot laten zinken met bouw materiaal en al.

Laten we "de wereld in voortdurende wording" gedenken, en ons voorstellingsvermogen trainen. Terug naar de Romeinse tijd!!..
Uit het landschap denken we alle stenen gebouwen wég. Geen dorpen boven de Rijn, geen kastelen in Amerongen. We zien woestbegroeide zandgronden, waaruit de afstammelingen van oude culturen moesten vertrekken toen de Romeinen langs de Rijn een niemandsland afpaalden. In de Betuwe, op de droge hoogten, simpele nederzettingen van een resistent volkje. Een onbedwongen Rijnloop, beurtelings smal-en breeduitwaaiend, langs de Noordkant van de Romeinse graven bij Kesteren naar het Westen stromend, dicht langs het huidige Elst om ten Noorden van het Spijk (of ten Noorden van de tweede, Zuidelijk gelegen baggergat), om te buigen in Zuidelijke richting.

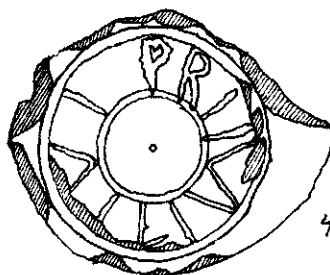
Terug in het heden valt de naam "De Ganzert" op, een oude stroomrug, vrijwel recht vanuit Ingen naar het Spijk gericht en gevormd door een vroegere, meer Oostelijke rivierloop.
Wanneer deze rivier in de Romeinse tijd op de Romeinse Rijn uitmondde is het mogelijk dat hier een strategisch zwak punt in de Limes (Romeinse grens) bestond, waar waakzaamheid geboden was. De vijand kon vanuit het Noorden binnenvallen....
En wat gebeurde er met Wiel?

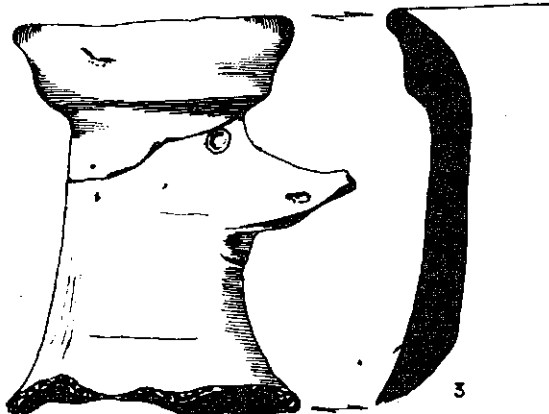
2

5

4

3

PETER RIJCKS '86

Kan dit verdwenen gehucht op Romeinse fundamenten berust hebben? Niemand weet het. Duidelijk is dat er een enorm natuurgeweld aan het werk geweest is. Alleen het oude gerechtsgebouw, het huidige veerhuis, herinnert nog aan een groepje huizen, waarvan men beweert dat de fundamenten nog in de uiterwaard liggen, aan de Oostzijde van de veerweg, daar waar de koeien bij nat weer droog blijven.

Westwaarts ligt "De Schans", waarschijnlijk een minder oude naam.

Om bij de reële Romeinse vondsten te blijven hebben we:

1. de Romeinse helm uit de Rijn bij Amerongen
2. vondsten uit het Spijk
3. Romeinse vondsten uit de Ingense waarden.

Tenslotte volgen hier enkele gewaagde perspectieven over de naam "De Ganzert". Ze komen slechts in aanmerking au sérieux genomen te worden wanneer deze naam stokoud is. "Gansstraat" staat op een kaart uit 1885.

Hier kunnen gewoon ganzen gelopen hebben.

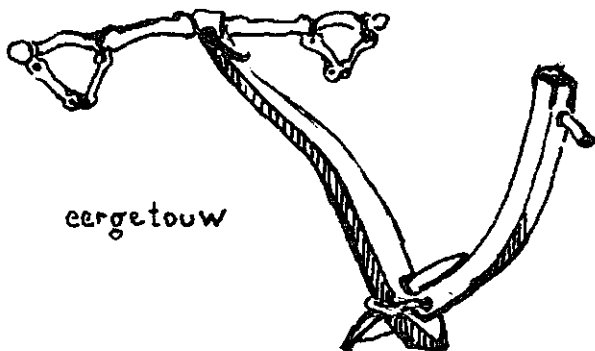
De Romeinen hielden ganzen zoals wij waakhonden.

Verder terug voert het betoog van de Franse schrijver Louis Charpentier in zijn boek "Les géants et le mystère des origines" Vanaf Atlantis over de Liguren met hun goden Luc en Lug en moeder Lusine, de godin met de ganzevoet, de mégalytische spiralen, komen we bij het ganzebord uit en Moeder de Gans.

Over heel Europa ligt een groot ganzebord met plaatsnamen als Luc of Lug, daar waar vancouds inwijdingsrieten en erediensden werden voltrokken.

De Romeinen, die zich als regel vestigden op de gewijde plaatsen van de autochtone bevolking, vernoemden hun woonoorden en castellae naar die plaatselijke goden.

Zo treffen we bij ons de naam Lugdunum aan uit de Romeinse tijd.

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

zesde jaargang

nummer 2

juni 1987

Voorwoord

Voor U ligt het tweede nummer van Oud-Rhenen van de jaargang 1987. Het is een vrij onvangrijk nummer geworden, geheel gewijd aan Cunera, de uit de oude legende bekend geworden maagd, waar Rhenen vele eeuwen zeer nauw mee verbonden is geweest.

In de 2e week van juni wordt in Rhenen feest gevierd. De opvoering op Woensdag 10 Juni van een lekespel, dat de legende van Cunera verbeeldt, zal zeker het hoogtepunt worden. Juist daarom heeft het bestuur van de historische vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken besloten, in dit nummer zo veel aandacht aan Cunera te besteden.

Wij hebben voor het dilemma gestaan, te kiezen tussen vier dunnere uitgaven of drie dikkere. Vooral gezien de portiekosten en overige kosten en werkzaamheden, verbonden aan het verzorgen van een uitgave, hebben wij gemeend, dit jaar althans, te moeten kiezen voor drie dikkere nummers van Oud-Rhenen. In September zal dan het derde, het laatste nummer van 1987 verschijnen, met speciale aandacht voor het 80-jarig bestaan van onze vereniging, dat wij op zaterdagmiddag 19 september met zijn allen hopen te mogen vieren.

Ik wens U veel leesplezier aan de inhoud van dit nummer, en beveel de overige feestelijkheden in ons geliefde Rhenen van harte bij U aan.

namens het Bestuur

H.P. Deys
voorzitter

DRIE EEUWEN BROEDERS EN ZUSTERS LEDEN VAN HET
ST CUNERA GILDE TE RHENEN(1392-1683).

"Int jaer ons Heren doe men screef MCCCXCII des
Sonnendaghes nae den Heylighen Dertiendach,doe
overdroeghen wij,broeders van Sunte Kuneren ghilde
bi her Dircs raede van den Rijn,onsen commel-
deur,in sijn huus,dat wij willen singhen alle
Dinxdaghe te vespertijt een vesper van Sunte
Kuneren ende alle Woensdaghe te merghentijt een
misse van Sunte Kuneren"

Zo begint de hiernaast afgebeelde stichtingsakte
d.d.13 januari 1392 van het kerkelijke St Cunera
gilde te Rhenen(Ref.1,2,3)

Een vertaling uit het moeilijk leesbare gothische
schrift is door Van Iterson weergegeven in zijn
boek De Stad Rhenen(Ref.4)

Hierbij is hij echter niet nader ingegaan op de
namen van de leden van het St Cuneragilde.

Allereerst willen we hier enkele toetredings voor-
waarden uit genoemde stichtingsakte naar voren
halen.

 Dat soe sellen wesen onser brueders .viii. En
onser sustere .xvi. en voert so en salme gheen brued
noch zuster in neme ter tijt toe dat ons enich brued
of zuster af sterft so sal mens in neme op enen
woensdach inden ghemenen bruederen.

"Voert soe sullen wesen onser brueders XXXII ende
onser susteren XVI.Ende voert so en sal men gheen
brueder of zuster innemen ter tijt toe,dat enich
brueder of zuster afsterft so sal mens innemen op
enen Woensdach bi den ghemenen bruederen".

En verder:

"Voert soe en sullen wij brueders openbaere woeke-
naers,noch openbare overspeelre,noch voercopers in
onse bruederscap niet innemen.

Dat jaer ons heren doe men sacre **D**at xij
des sonentinghes nae ten heylighen dertentdach doe
ouerdoeghe wy broeders van sinte kuncen ghil
te bi her dirts mede vande xij onse comenduer in
sin huus dat wy wille singhen alle dincdaghe te vesper
tut een vesper van sinte kuncen en alle woensdaghe
te merghen tut een misse van sinte kuncen.

Doeit soe sin wy ouerdoeghe wie dat mer en coemt
tot deser vesper van onsen broder die binne rienen
sin enghelont sin die vboet sine boete dat is een
douke te vinen Een weert dat hi oetlof bede of dede
bider

Doeit soe sin wy ouerdoeghe so wie dat mer
en coemt van onse broder en hoet die ewangelien
en hept die misse singhen of diene en offert alsoe
weert als hi binne riene weert en ghelont weert die
vboete sine boete dat is ene halue grote njer weert
sake dat hi binne riene njer en weert soe en vboende
hi mer

Doeit so sin wy ouerdoeghe dat wy alle jaer
nye ghelendersters zullen luten op onse kerms-
dach Ende onse kermsdach is des sonentinghes nae

Voert wanneer ijment coemt aen onse ghildemeijsters ende wil in onse bruederscap wesen, soe sal die ghildemeijster sien ende vernemen, wat neringhe hi doet."

**Doet soe en sullen wy brueders openbare werke
naren. noch openbare onerspreken. noch voerwerpen
In onse bruederscap niet in nemen
Doet wānēter yement coemt aen onse ghildemeijsters
en wil in onse bruederscap wesen. soe sal die ghildemeijster
sien en vernemen wat neringhe dat hi doet.**

Interessant is na te gaan wie nu in Rhenen tot het St Cunera gilde behoord hebben.

Uit archiefstukken (Ref. 4, 5) is gebleken dat na de zestiende eeuw, als de Hervorming zich verder voortzet, ook het Cuneragilde te Rhenen een aflopende zaak begint te worden.

Zo treden eind 17^e eeuw eigenlijk alleen nog maar leden van de familie Vereest toe.

Ook te Kampen heeft een Cunerabroederschap bestaan welke 1 april 1456 werd opgericht.

Hierop heeft vanuit Rhenen ook invloed bestaan aangezien er ook families als Buddinck en Valckener bij betrokken zijn geweest.

Leden van de familie Budding(h) kwamen in de 15^e en 16^e eeuw o.a. voor te Rhenen, Anerongen, Kampen, Deventer, Nijkerk, Utrecht en Arnhem.

In de gildeboeken werden ledenlijsten en lijsten van overleden broeders en zusters bijgehouden; dit laatste was belangrijk, omdat pas een nieuw lid tot het gilde mocht toetreden, als een bestaand lid was overleden.

Hieronder volgen achtereenvolgens enkele lijsten van broeders en zusters van het Cuneragilde uit de periode eind 14^e-eind 17^e eeuw.

ANNO 1392

Dit sijn die broeders, die Sunte Kuneren-ghilde
eerst hebben ghesticht ende gheordiniert:

Her Dirc van den Rijn

Ende brueder Claes die Jacopijn

Her Jacop Sas

Her Henric Gherits soen die Jacopijn

Willam van Hemerten

Egbert van Hemerten

Beernt van Dolre

Ghijsbert van Westerienen

Bor die Monic

Engbert Egberts soen

Godert Michiels soen

Gherijt Lijster

Wouter Lijster Rijqns
soen

Ghijsbert Lijter

Jan Everssoen

Dirc van Sculenborch

Roelof Bul ons kosten

Dirc Schemaker

Peter die Man

Otte van Rienen

Aernt Gherijts soen

Henric van Weerde Eng-
berts soen

Herman Claes soen

Peter van Prusen

Heijn die Jong Hermans
soen

Henric Mom Dirc Stoeps-
soen

Willam Hac van Rauwic

Roelof Ghijsberts soen

Willam Lijster

Sweer van Cleve

Jan Bor Sijmons soen

Gherit Henrics soen

Lambert van Eijmeren

Someren

Jan Prop

Wouter van der Tang

Aernt van Eijmeren

Henric Jong Goesen soen

Ghijsbertus van Lochorst

Gherijt Everwijn Willams
soen

Henric die Wilde

Otte Willams soen van

Huesden

Henric van Herker

Gherijt Bul

Dirc.....

Jan van Prusen

Rijqnen van Malst

Peter Heijenrix

Steven van Muers

Jacob van den Broeck

Aelbert van Bemmell

Evert Lijster

Claes Hermanus soen

ANNO 1392 (vervolg)

Dit sijn die susteren van Sunte Kuneren ghilde:

Vrou Mechtelt Willams wijf van Hemerten

Jonfrou Stijn Willam Hackes wijf

Trude Bor's Monic wijf

Willams wijf van den Enghe

Lijsbet Goedert Michiels wijf

Griete Monics

Celi Dirc Scheermakers wijf

Beli Haghens

Jut Stoepe

Gheertruut Blijffiers

Trude Engbert Egberts wijf

Bate Rijqnens

Gheertruut van Rijninghe

Gherit Beijers wijf

Lijsbet Gerijt Lijsters wijf

Joffrou Heylwich van Laer

Trude Symons dochter

Fije Jan Everts soens wijf

Aleijs van Sculenborch

Griete Wijnkens

Mechtelt Valcken

Trude Tijman Lijsters wijf

Willem Henrix wijf van Lochorst was mit

Henric vurs. hueren man ende mit alle

hueren kijnder ende huere twee ouden

Joffrou Elysabeth van den Broeck

Cide van der Tang

Gherborch van Eijmeren

Agnese Heijn sJongen dochter

Joncfrou Stijn van Eng

Alijs van Kuilick

Alijs swilden

Fije van Boelen

Lijsbet van Muers.

ANNO 1433

Bij een notitie betreffende de verpachting van een stuk land in de Nude werden de volgende lijs-
-ten van broeders en zusters van het gilde gegeven.

Dit sijn die susteren van Sunte Kumeren ghilde.

Willams wijff van Engh	Jonfr Yde van Vyanen
Jonfer Stijn van Roselaer	Goude Everts Lijsters
Jonfer Margriet Jan	wijff
Velkenss wijff	Geertruut Lijsters
Jonfer Jan Henric Borren	Alyt Gerit Bullen wijff
wijff	Beel van der Mijn
Jonfer Gheertruit Eerst	Pauwels Heijmers wijff
Freysz wijff	Joncfrou Margriet van
Trude Engbert Egberts sijn	Poel
wijff	Stijn van Weze
Eye Jan Evertsz wijff	Dier Fieren
Trude Timan Lijsters wijff	Stijn Bouten
Agnese sJongen	
Lijsbeth van Meurss	
..... Bulten	
Alijt van Schulenborch	
Gheritken van Hern	
Alijt Swilden	
Gheertruit Witten	
.... wijff	
Joncfrou ... udel Lewen	
van Pluderen	
Joest Claes Hermans wijff	
Joffer Jan Boesen ende	
haer susteren van den	
Geertrut Roelof Spijnders	
wijff	
Alijt Roelof Goderts wijf	
Beerte van Pluderen	
Jonfer Griet van Beuren	
Jonfer Jut van	
Mechtelt van	
Machteld van Eck mit allen	
den susteren	
Aernt Willem Claessoens wijff	

ANNO 1433 (vervolg)

Dit sijn die brueders van Sunte Kuneren
Bruederscapp

Beernt van Dolre
Gherijt Lijster
Dirc van Schulenborch
Gheryt Bult
Henric Utenweerde
Johan Propp
Gherit Everwijn
Henric die Wilde
Henric van Herler
Dirc Everwijn
Henric Bor
Eerst Freyse
Johan Velkener
Ariaen Velkener
Claes Hermans
Steven van Muerss
Peter Heyenrics
Riquyn van Malst
Jan van Prusen
Evert Lijster
Gherit Lijster Timans
Wouter van Meerten
Ghijsbert die Wit
Johan die Wilde
Henric die Wilde
Bor van Pluderen
Aernt Bor van Leersem
Aelbert de Wit
Jacop Utenbroeck
Wouter va der Mijn
Dirc van Weze
Jan Paedze
Bert van Heze
Roeloff Guedertsz
Jacop van den Broeck
Aelbert van Bemell
Henric Bult
...Egbert van Schulenb.
Her Ott van Well
Heer Johan van Shoer
heeft hem overgegeven
alle jaer tot Renen te

sende ofte brengen voir
syne offerhande so lange
hij leeft ende halven
gut bi dit is syne selfe
hant op den XXX iiij en
...der....
Michiel Goedsch
Willam Claessoen
Gheryt Gerssoen
Gheryt van Scuelleborch
Dirck Freis van Dolre
Henric Srecter
Pouwel
Rutgher van Sculenborch
Roeloff Spijnders
Jan van Rienen
Evert Freys
Johan van den Poel
Jan Reynierssoen
Ot Jong
Beert van Wijc custer.

ANNO 1549

Dit sijn die brueders ende susteren van Sinte
Kuneren Ghilde die bevonden zijn in levende lijve
Anno XV ende negen en veertich{ref.4}.

Gerrit van Harn met Joest sijn huysfrouwe
Willem Beyer
Jan van Zomeren met Mechtelt sijn huysfrouwe
Gerrit Henricxen met Janna sijn huysfrouwe
Ewout van Wijck met Mechtelt sijn huysfrou
Jan van Harn Gerritsz mit Janna sijn huysfrouwe
Jacobvan Harn Gerritsz met Altgen sijn huysfrouwe
Willem van Harn Gerritsz met Katherijna sijn huysfr.
Joffrou Geertruydt weduwe Jan Dircxen
Marije Rutger van Brienens weduwe
Joffrou Mulers die Olde
Joffrou Mulers die Jonge
Mechtelt Henrick Lijsters weduwe
Janna Claes Lijsters weewe
Joffrou Mechtelt
Mary Sassen
Erst van Ewick oude
Herman Jan Diricxen Verweyde
Aertgen weduwe is melaet
Aernt Lijster met Henricke sijn huysfrouwe
Frans van der Weyde met Mary sijn huysfrouwe
Aelbert Geurtsz met Jerfaes sijn huysfrouwe
Adriaen Gerritsz met Elysabet sijn huysfrouwe
Ariaen Henricksz met Cornelia sijn huysfrouwe
Reynaer Henricxen met Anna sijn huysfrouwe
Herman Vonck met Joffr Anthonia sijn huysfrouwe
Dirck van Cronenburch met Joffr Margriet sijn huysf.
Willem Vasterick met Mechtelt sijn huysfrouwe
Willem Lijster Dirricxen met Joffr Elysabeth sijn hf.
Claes Lijster ende Aerntgen sijn huysfrouwe
Evert Jansz met Juls sijn huysfrou
Goossen van Lyenden en Alijt sijn huysfrouwe
Gert Lijster met Jan Hinricks fuet Sindt Kunera sijn
Gijsbertgen Huygen en Mary Huygen gesusteren
Heer Jan pater tot Rhenen
Peter Vastrick en Elysabet sijn huysfrou

Gherit van Harn met Cornelia zijn huysfrau
Pelgrim Cornelisz met Anna zijn huysfrau
Claes de Cruyff en Geertruyt zijn huysfrau
Lijsbet wedue zalige Jan van den Ham
..... van Eick ende huysfrou
Tijs Salmens
Neel Kusters
Gerit Vastrick met Hilleken sin huysfr.
Harmen Harpinck en Hilleken zijn huysfr.
Pelgrim Cornelisz en zijn huysfrou.

ANNO 1575(aanvullingen)

Mr Jacob van Eck met Janna zijn huysfroue
Joost Aeriaensz met Elisabeth syn huysfrau
Gerrit Jansen van Aken pater tot Rhenen

ANNO 1588

Naebeschreven personen soo mans als vrouwen zijn
nu tegenwoordich int heylige Sacraments Gilt ofte
Broederschap binnen Rhenen Anno 1.5.88.

Pelgrim Cornelisse ende Anna zijn huysvrau
Bemmer Ghijsbertsse
Hermen Tijsz ende Bartruydt zijn huysvrau
Cornelis Thonissen ende Anna zijn huysvrau(lees:
Budding)
Jan Aelbertsz Toll ende Aeltke zijn huysvrau
Catrina van Maerssen
Guert Lijster Berntsz ende Aeltke synen huysvrau
Willen Gerritsz Backer ende Janeke syn huysvrau
Willem Vastrick
Frans Verway
Aelbert Thonisz ende Ike zijn huysvrau
Aelbert Verwey ende Neelken zijn huysvrau
Jan Mom Smit
Elisabeth van Harn, Catherina van Harn
Judith Lijsters wedue van zalige Guert Jansz
Geertruydt wedue van zalige Claes de Cruyff
Agnies wedue van zalige Wouter van Suylen
Kunera wedue van zalige Lulof Jansz
Janneke wedue van zalige Mr Jacob van Eck

Dese Raebeschreuer personen, soo Mans als
Vrauwen syn in tegenwoordich int heylige
Sacraments Gilt ofte Broederschap binnen
Rhenen. Anno. 1. 5. 88.

Bertram Cornelissz en Anna zijn
huysvrouw.

Wemmer Ghysbertsz.

Hermen Eysz en Bartuydt zijn huysvrouw.

Cornelis Thonissz en Anna zijn huysvrouw.

Jan Delbertsz toll en Aeltke zijn huysvrouw.

~~Salma van Maeyssen.~~

Quert Lyster Bernissz en Aeltke sy huysvrouw.

Wille Gerritsz bacher en Janke syn huysvrouw.

~~Wille van Fich.~~
Franz Verwoy.

Delbert Thonissz en Icke zy huysvrouw.

Delbert verwoy en Aeltke syn huysvrouw.

Jan Wom smit.

Elizabeth van Haru. Catharina van Haru.

Judith Lysters wedue va za. Quert Jansz.

Geertuydt wedue va za. Claes de Eysz.

Agnes wedue van za. Wouter van Eysen.

Ruina wedue va za. Willof Jansz.

Janneke wedue va za. M. Jacob van Orst.

Henrich van Lech en Meke zy huysvrouw.

Wouter Henrich Proster en Neelke sy huysvrouw.

Driae Swerensz schuudt ende hilliken

zyn huysvrouw.

Johan Swerensz verhuudt.

Henrich holl en Nelleke zyn huysvrouw.

Gerit Dastrich.

Wooft Adriaensz en Belen sy huysvrouw.

~~vanma Lyster~~ Neelke Sad Jansz huysvrouw.

Andries van Ryn en Dierck zyn huysvrouw.

Henricke Sproutter.

Pelaen wedue va za. Quert Lyster huysvrouw.

Willem Gerritsz van achterberch en zyn

huysvrouw.

Thonis Jaspersz en zyn huysvrouw.

Cornelis van Euyt de zonde va achterberch.

Gysbert boyer ende syn huysvrouw.

Jan Marloffe Eilman.

Jan Jansz Leydecker en Aeltke zyn

huysvrouw.

Jan Jansz schipper en Elizabeth

zyn huysvrouw.

Cornelis Jansz schipper en Aeltke

zyn huysvrouw.

Anthony Cornelissz en Marrike zy

huysvrouw.

Nelleke wedue za. Olrick hermaasz.

Quert Diercksz en Marrike zyn

huysvrouw.

Aert Vandertsz mit zy huysvrouw voornt.

~~Gerit Jansz van deriche pater huijshouder~~

Roelof Swerensz verhuudt

Cornelis hennichs en Antoma syn huysman.

Peter Dircksz de Wilt en Geertuydt zyn huysman.

Gerit van Eysen en Claeske sy huysvrouw.

Anthony Adriaensz en Elizabeth zyn huysvrouw.

Johan Toll Secretarius

J. Henrich Lenuet alias Valckenier

Kopie van de ledenlijst van het
St Cunera Gilde Anno 1588 aanwezig
in het Gemeentearchief te Rhenen.
(Lit. Ref. 5)

ANNO 1588 (vervolg)

Johan Luyloffsz priester
Henrick van Eck ende Meken zijn huysvrau
Wauter Henricksz coster ende Neelken sijn huysvr.
Adriaen Sweresz Verhuedt ende Hilleken zijn huysvrau
Johan Swerensz Verhuedt
Henrick Holl ende Nelleken zijn huysvrau
Gerrit Vastrick
Joost Adriaensz ende Belij sijn huysvrau
Joanna Lijsters Neelken Sande Jansz huysvrou
Andries van Rijn en Dircxken zijn huysvrau
Henricxken Sprotten
Deliaen wedue van zalige Guert Lijster Huybertsz
Willem Gerritsz van Achterberch eede zijn huysvrau
Thonis Jaspers ende zijn huysvrau
Cornelis van Tuyl den ronden van Achterberch
Gijsbert Beyer ende sijn huijsvrau....
Jan Martensz Tulman
Jan Jansz Leydecker ende Neltken zijn huysvrau
Jan Fransz schipper ende Mechtelt zijn huysvrau
Jacob de Leu
Anthonis Cornelisz ende Mariken zijn huysvrau
Nelleken wedue zalige Ulrick Hermansz
Guert Dircksz ende Marriken zijn huysvrau
Aert Sandertsz mit zijn huysvrau voornoemt
Gerrit Jansz van Aecke pater binnen Rhenen
Roelof Swerensz Verhuedt
Cornelis Henricksz ende Antonia zijn huysvrau
Peter Dircksz de With ende Geertruijdt zijn huysvrau
Gerrit van Essevelt ende Claesken zijn huysvrau
Anthonis Adriaens ende Elijsabeth zijn huysvrau
Johan Toll secretaris
Bartolomeus van Bercheijck ende Aeltgen zijn huysvr.
Henrick Lenaertsz alias Valckenaer

ANNO 1603

Dit sijn die naemen van die bruederen ende susteren
Int Jaer duysent ses hondert ende drie den iiij en
Januarij noch int leeven weesende in Ste Cunera Gilde
ofte broederschap binnen Renen

ANNO 1603 (vervolg)

Pelgrim Cornelisz ende Anna zijn huysfrau
Gerrit van Harn ende Cornelia van Sijll zijn huysvr.
Judith Lijsters weduwe zalige Guert Jansz
Geertruijdt van Brienens weduwe van zalige Claes de
Cruyff (met opmerking: a^o 1603 den 6 martij gestorven)
Herman Scherpinck
Gerrit Vastrick ende Hilleken zijn huysvrouw
Joost Adriaensz ende Belij zijn huysvrouw
Janneken weduwe Mr Jacob van Eck
Wouter Henricksz ende Cornelia Gerritsdochter zijn
huysvrouw
Adriaen Verhuedt ende Hilleken Verway zijn huysfr,
Anna Thonisdochter, weduwe Cornelis Thonisz Budding
Frans van Ewick ende Elijzabeth van Wijck zijn huysf.
Johan Verhuedt
Anthonis Adriaensz ende Elizabeth Verhuedt zijn huysf
Johan Toll ende Antonia van Dam zijn huysfr.
Goossen Claesz ende Anna zijn huysfr.
Henrick Cornelisz van Amerongen ende Geertruyt van
Harn zijn huysfr.
Cornelis van Stautenburch ende Heyltgen van Harn
(toegevoegd: Is a^o 1603 den 21en April gestorven)
Henrick van Rempst ende Fanna Wouters zijn huysfr.

ANNO 1622

Dit zijn die namen van die Broedere ende Susteren
van St Cunera Gilde binnen Rhenen die daer in ge-
comen zijn int Jaer 1622 den XV en Augustus.
Adriaen Verhuedt ende Zuerken Jans zijn huysvroue
Cornelis Woutersen
Adriaen Tonissen
Wouter van Suylen ende Kuneren Verhuedt zijn huysfr.
Willem van Eewijck
Tymen van Leuwen ende Maeyken van Amerongen zijn huysf
Fulveio van Portene ende Metgen Suermonts zijn huysfr.
Tomes Huybertsen ende Eysbertgen van Wijck zijn huysfr

ANNO 1658

Anno 1658 den 24 julij op St Jacobsdach op een Sonnendach heb ick Adriaen Thomissen Ver Eest als giltbroeder van St Cunera Gildt so die magestraet de Gilden aengeslagen hadden en die andere Giltbroeders overleden waren gekozen tot Gildtbroeders.

Eerst mijn broeder Ashuerus Anthonisz Ver Eest mijn soonen Jaspar Adriaensz Ver Eest Anthonij Adriaensz Ver Eest.

ANNO 1683

Anno 1683 den 18 Julij op een Woonsdach heb ick Anthonij Adriaensz Vereest als gildebroeders van Sinte Kunera gilt soo de magestraet de gilde aengeslagen hebben en die andere gildebroeders overleden waren gekozen tot gildebroeder en suster eerst mijn schoonsoon Herbert de Wijes ende zijn huysvrouw Kunera Vereest en Elijsbet Vereest en Alijda Vereest en Johanna Vereest.

Geraadpleegde literatuur:

1. J. Combrink, RHENEN-van vestingstad tot Grebbestad-, Zaltbommel 1981, p.50 e.v.
2. Stichtingsakte St Cuneragilde d.d.13 jan.1392, aanwezig in het Streekmuseum te Rhenen, oorspronkelijk bewaard in het archief van de Oudheidkamer Rhenen (kopie uit verzameling Dr H.P. Deys)
3. Manuscript bewerking Stichtingsakte St Cunera Gilde van Dr R. Jesse, Rhenen 3 jan.1929 (kopie uit verzameling Dr H.P. Deys).
4. Prof. Dr. W. van Iterson, De Stad Rhenen, Assen 1960, p.245 e.v. en 277 e.v.
5. Lijsten met namen van broeders en zusters van het St Cuneragilde te Rhenen, voornamelijk uit de 16^e en 17^e eeuw, Oud Archief No 907b, Gemeentearchief te Rhenen.

A.J. de Jong, Voorthuizen.

HET CUNERAFEEST IN RHENEN IN 1571

In Juni 1987 zal er, na een eeuwenlange pauze, weer een gebeurtenis tot leven worden gewekt, die in de late middeleeuwen jaarlijks een ongekend groot aantal bezoekers naar Rhenen trok. Ik doel hier op de festiviteiten, geënt op de figuur van Sinte Cunera, welke, zij het thans uit overwegingen van toeristische aard, onder leiding van de plaatselijke V.V.V. weer tot leven worden gewekt. 1)

Helaas is ons over de middeleeuwse feesten alhier zeer weinig bekend. Er is zeker geen beschrijving van overgebleven en wij zullen dus uit anderssoortige bronnen moeten pogen een beeld te krijgen van deze belangrijke gebeurtenissen, die vooral de pelgrimage naar de reliquieën van Sinte Cunera te Rhenen betroffen. Hoewel het niet mijn bedoeling is, een wetenschappelijk overzicht over 'de bedevaart' te geven, wil ik graag eerst enkele inleidende opmerkingen maken met betrekking tot de bedevaarten en daarna enige bijzonderheden over de Cunerafeesten te Rhenen in het midden van de 16e eeuw vermelden.

Pelgrims

Er is de laatste tientallen jaren veel onderzoek verricht naar de vele aspecten van de bedevaart en de bedevaartganger, de pelgrim. In 1984 was er te München een uitgebreide tentoonstelling aan dit onderwerp gewijd onder de titel "Wallfahrt kennt keine Grenzen", waar een overzicht over de recente kennis werd gegeven.

De drang tot het ondernemen van een bedevaart, in welke vorm of met welke motivering dan ook, zal waarschijnlijk wel altijd in de geschiedenis van de mensheid hebben bestaan. In een tijd waarin de religie het maatschappelijk, culturele en geestelijk leven overheerste, zijn de bedevaarten vrijwel uitsluitend religieus van aard geweest. De pelgrim ondernam zijn of haar bedevaart naar een 'heilige' plaats, waar gewoonlijk reliquieën (of wat daar voor doorging) van een 'heilige' werden bewaard, of waar een bijzondere gebeurtenis had plaats gevonden.

Deze bedevaart werd gewoonlijk ondernomen omdat de bedevaartganger genezing voor zichzelf of een familielid hoopte te verkrijgen. Een niet te onderschatten aantal pelgrims ondernam deze tocht echter om boete te doen voor begane zonden, hetzij eigener beweging, hetzij als straf, opgelegd door een religieuze of burgerlijke overheid. Er was natuurlijk ook een zeker toeristisch aspect aan de pelgrimages verbonden en voor vrouwen was toenmaals een bedevaart eigenlijk de enige gelegenheid om ook eens alleen op reis te kunnen gaan. Zo'n tocht was lang niet zonder gevaren. Wij moeten daarbij bedenken, dat lang niet iedereen deze tocht maakte uit edele of religieuze overwegingen. Grote stromen bedelaars, dieven, rovers, misdadigers en spionnen mengden zich tussen de echte pelgrims.

Aanvankelijk kende men slechts drie belangrijke bedevaartsoorden: Jeruzalem, Rome, en vanaf de 11e eeuw Santiago de Compostella. Daar komen echter al gauw vele tientallen plaatsen bij, zodat er alleen al in West-Europa een paar honderd bedevaartsplaatsen te bezoeken waren. Aan het bedevaartswezen waren vele belangrijke aspecten verbonden van economische, culturele en religieuze aard. Het spreekt vanzelf, dat een plaats, die per jaar enkele duizenden of tienduizenden bedevaartgangers mag ontvangen, hier niet slechter van wordt. Waar al deze bezoekers logies vonden, zal wel een raadsel blijven 2). De plaatselijke middenstand zal ongetwijfeld grote hoeveelheden brood, bier en wellicht ook wijn hebben omgezet maar bovendien ook veel snuisterijen en andere waren. Er ontwikkelde zich, wellicht vergelijkbaar met de hedendaagse toeristen-industrie, in dergelijke plaatsen een levendige handel in devotionalia, voorwerpen die, niet alleen ter herinnering aan het afgelegde bezoek werden gekocht, maar zeker ook in de hoop, dat er bepaalde genezende of geluk brengende krachten van uit zouden gaan. Tevens zouden deze de pelgrim op zijn of haar terugreis moeten beschermen tegen de vele dreigende gevaren.

Pelgrimstekens

Een belangrijke groep van dergelijke voorwerpen wordt gevormd door de pelgrimstekens, kleine voorwerpen, meestal uit een metaallegering van lood en tin gegoten, soms verguld, maar ook wel uit papier of perkament vervaardigd. Volgens een opgave van Köster 3) zijn er in West-Europa thans zo'n 260 plaatsen bekend, waarvan pelgrimstekens en aanverwante artikelen, die werden vervaardigd in de (late) middeleeuwen, zijn teruggevonden. Nederland komt hier met vondsten, afkomstig uit Aardenburg, Amersfoort, Maastricht, Rhenen en IJsselmuiden (en wellicht Dokkum ?) maar bekaaid af.

De oudst bekende vondsten dateren uit de 2e helft van de 12e eeuw. Het waren massa-artikelen, die bij vele duizenden tegelijk werden verkocht, waarbij soms niet aan de vraag kon worden voldaan. Tegenwoordig wordt aangenomen, dat Gutenberg, vóór zijn uitvinding van de boekdrukkunst, metalen 'Spiegelzeichen' geproduceerd heeft, een soort pelgrimstekens, die hem wellicht tot zijn uitvinding van de drukletter hebben gebracht.

In de Kerkrekening van Rhenen over 1571 4) vinden wij 2 posten voor betalingen aan 'Adriaen van Harn ijc en xxv pont loots, daarmee teijckenen afgegoten heeft voor die pelgrims'(dus 225 pond) en aan 'Sweer Henricksz van ijc pont loijen teijckens te gieten voor die pelgrims'(200 pond). Het is precies bekend, welk gewicht het pond hier toen bezat (472 of 494 g ?). Nemen wij een gewicht van ca. 485 g aan, en nemen wij voorts aan, dat met het 'lood' de kant-en-klare legering werd bedoeld (er werd immers geen tin gedeclareerd), dan moet er voor 425 pond = rond 206 kg = 205000 gram mate-

riaal gegoten zijn. Het originele pelgrimsteken, aanwezig in het Streekmuseum te Rhenen 5), weegt ca 18 gram. Ergo, er werden in 1571 zo'n 11.500 pelgrimstekens gegoten. In dit jaar werden, blijkens een mededeling in de rekening, geen zilveren vergulde tekens gemaakt, omdat er van het jaar ervoor nog van dergelijke exemplaren over waren. In 1572 werd 220 pond lood verwerkt.

De verkoop van de pelgrimstekens was streng aan banden gelegd. Het is niet bekend, hoe deze geregeld was, wel was in Amersfoort reeds in 1452 een bepaling van kracht 22), volgens welke de verkoop alleen toegestaan was aan diegenen, "die kerkmeesters van de Moederkerk dat gunnen ende believen soude". Deze verkopers woonden in Amersfoort in de Paternosterstraat, waar kennelijk sprake was van een concentratie aan 'souvenirwinkeltjes'.

Karel V heeft in zijn Stadsordonnanties voor Amersfoort (1544) en Rhenen (1546) een dergelijk verbod opgenomen op verkoop van 'eenige teijckenen van onser Liever Vrouwen binne Amersfoort', resp. van Sinte Cunera, zonder toestemming van de Kerkmeesters. In Amersfoort verviel de boete (1 Carolus gulden) voor de helft aan de Schout en voor de andere helft aan de Kerk. In de Rhenense Ordonnantie daarentegen werd bepaald, dat de ene helft aan de Schout en de Stad, de andere helft aan de Kerk toekwam.

Cuneravaert

Het zal de Rhenense kerkelijke en burgerlijke autoriteiten niet ontgaan zijn, dat Amersfoort, met de bedevaarten naar 'Onze Lieve Vrouw', aanzienlijke inkomsten verwierf. Dit zal ertoe geleid kunnen hebben, dat men ook voor Rhenen, met succes overigens, het bedevaartswezen gepousseerd heeft.

Wanneer de bedevaarten hun aanvang namen is niet bekend. Cunera werd reeds in het midden der 12e eeuw vereerd, doch de grote kerk was toen nog aan St. Petrus gewijd. Volgens van Iterson 6) zou deze kerk na 1400 vergroot zijn en toen vermoedelijk aan Cunera gewijd moeten zijn. Men had voor de uitbouw, maar voornamelijk voor de bouw van de toren, vele kapitalen nodig, welke voor een deel of wellicht voor een groot deel werden verkregen uit de groeiende verkoop van Cunerapenningen als pelgrimsteken. In de offerkist van Sinte Cunera zaten diverse gouden en zilveren penningen, een ratjetoe van allerlei muntsoorten, zodat de verantwoording dan ook luidde:

'...bedragende ter Somme mit den huts pott van ...' 123 pond, 5 schellingen en 5 penningen. Ook is er een aflaatbrief anno 1451 van de kardinaal van Cusa bekend 7), in Haakman 8) in facsimile afgebeeld en vertaald in het Nederlands. Hierin wordt gesteld dat de Parochie kerk der steele Rhenen gelegen in Utrecht, ter ere van de H.Maagd Cunera geheilgd is. Tevens wordt vermeld, dat men 'genadelijk in den Heere voor altoos van de kleine Bedevaarten' ontslagen zal worden, en voor 100 dagen aflaat kan verkrijgen, wanneer men 'ten dienste van deze kerk hunne milddadigheid bewezen, tot desselfs opbouwing, versiering, vergroting en verbetering " bijgedragen heeft.

In de tweede helft der 15e eeuw schijnt er een grotere belangstelling voor Rhenen als bedevaartsplaats te ontstaan. In een speciaal, gedrukt boekje, 'Dat leven van Cunera', omstreeks 1515 te Rhenen verkocht, wordt de legende van Cunera verhaald en wordt tevens een groot aantal mirakelen, hiermee in verband staande, genoemd. Een soort reclame-uitgave dus, waarvan niet bekend is, hoeveel exemplaren ervan verkocht zijn 9). In verband met de wurging van Cunera, werd speciaal de worgdoek 10) als reliquie beschouwd, waarbij vooral ziekten aan hals en keel voor genezing in aanmerking heetten te komen, maar er waren nog andere reliquieën 11). Ook mirakelen, waarin paarden een rol spelen, staan in direct verband met de legende. Daarnaast werden legio kwakzalversmiddelen aanbevolen tegen keelklachten.

De grote feestelijkheden, georganiseerd ter gelegenheid van de verering van Cunera, duurden 8 dagen en wel van de avond van 11 juni tot en met 19 Juni. Deze periode heette het 'octaaf'. De 12e Juni was de dag van Cunera's verheffing door de aartsbisschop Willibrord, het was tevens St.Odulphus-dag 12). Mogelijk is dit ook de dag waarop eerder de consecratie van de kerk heeft plaatsgevonden. Cunera werd, volgens de overlevering, gewurgd op 28 oktober maar het jaartal is officieel niet bekend 13).

Rhenen heeft in 1552 van Karel V octrooi verkregen tot het houden van een paardemarkt, deze werd gekoppeld aan de gewone jaarmarkt of kermis, die meestal op de maandag vóór St.Odulphus zijn aanvang nam en ook acht dagen duurde. Deze dag is vermoedelijk gekozen, omdat er toen toch al veel volk op de been was 14).

Cuneraspel

Hoe verliep zo'n week? Zoals gezegd, er is geen enkele beschrijving van overgeleverd. Wel kan uit de rekeningen, in enkele archieven bewaard, het een en ander gereconstrueerd worden. Mej. Maris heeft in 1947 een tweetal kerkmeestersrekeningen beschreven, anno 1522 en 1574 en afkomstig uit Rhenen, maar nu aanwezig in het archief van het Domkapitel te Utrecht 15). Ook Rhenen zelf beschikt over enige informatie, en wel in de vorm van een aantal exemplaren van de "Rekeninge der kercken van Rhenen" 4) en de stadsrekeningen 16). De oudst aanwezige kerkrekening dateert uit 1571, hetgeen ten aanzien van de Cunerafeesten vrijwel een van de laatste jaren betreft. In 1579 heeft de laatste Cuneraprocessie plaatsgevonden en deze was reeds van alle glorie ontdaan. De Reformatie (welke in Rhenen omstreeks 1580 plaats vond) immers heeft aan alle religieuze activiteiten van Rooms-katholieke herkomst een einde gemaakt. De oudst aanwezige stadsrekening is van 1560, doch ook toen waren de feesten al over hun hoogtepunt heen. Overigens dateert de oudste rekening, door Maris beschreven, uit 1522, doch veel verschil met de gegevens uit de Rhenense stukken is er niet. Bij het bestuderen van beide soorten rekeningen, valt op dat vrijwel alle kosten, verbonden aan de 'Cunera-week', door de Kerk werden gedragen en

**bisscop vā Colē verfoechen soude geueit d; hi door
 Rhenen reedt daer hi een luttel vtoefde. Do quamen
 si tot een die verbaerste en wijsse van dier stede. en
 vriede hem veel duechdeliche werke en mirakelen
 van sinte Kunera. Die daer lach onder der eerde en**

Een van de afbeeldingen uit het boekje "Dat leven van Kunera" uit ca. 1515. Verhaald wordt 9), dat bisschop Willibrord, toen hij op zijn reis naar de bisschop van Keulen door Rhenen reed, alhier 'een luttel' vertoefde. Men vertelde hem van de vele deugdelijke werken en mirakelen van Kunera, en tevens dat er veel takenen geschieden waardoor de kreupelen weer konden gaan, de doven weer konden horen en de blinden konden zien, zelfs schipbreukelingen konden dank zij Cunera weer aan land komen. Op het verzoek, Cunera te willen verheffen, beloofde hij zulks te doen bij zijn terugkeer. Toen hij per schip over de Rijn langs Rhenen kwam, en hij de zaak was verge-
 ten, kwam er een verschrikkelijke storm opzetten, die pas na het aanroepen van God ging liggen. Toen herinnerde Willibrord zich de belofte, en ging met alle schepelingen aan land. In de heilige kerk van Rhenen geschiedde toen de verheffing, die op bovenstaande prent is verbeeld.

slachts een zeer klein deel door de stad Rhenen.

Een bijzonder interessant aspect van de festiviteiten rondom de verering van Cunera was dat men in die tijd, in elk geval in 1571, een spel opvoerde, waarin wellicht de legende van Cunera werd uitgebeeld, net zoals dit hier anno 1987 voor het eerst weer zal geschieden. De lezen namelijk, dat 6 pond werd betaald aan 'Den actoren die op Sinte Odulphus dach speelden Sinte Kuneren grote spull ter eeren vander kerck ende genuchte van die vrembde pelgrims'. Een praktische combinatie van het nuttige met het aangename. Anno 1987 wordt in Rhenen, na 4 eeuwen, weer een Cunera-spel in de openlucht opgevoerd, in de hoop dat er een herleeft traditie zal ontstaan.

Hoe ongeloofwaardig het ook moge klinken, Rhenen zal in het midden van de 16e eeuw niet meer dan zo'n 700 inwoners geteld hebben 17). Het is voor ons verhaal van belang, eens te trachten te reconstrueren, wie er betrokken waren bij het leiding geven aan het toenmalige kerkelijke (Katholieke) leven van Rhenen.

In 1571 waren dit, voor zover uit de kerkerekeningen valt op te maken, de volgende personen. De commandeur van de Duitse Orde 18) te Rhenen, Cornelis Jansz, was tevens pastoor van de Cunerakerk. Hij zong het gehele jaar tijdens de Hoogmis, op het Hoogaltaar. Ook bracht hij de nodige eer aan het graf van Bor van Hemerten 19), hierbij met de wijwaterkwast het Miserere mei Deus lezende. Hij moet heel wat hebben afgezongen, want op alle donderdagen zong hij ook nog het H.Sacraments Lof, op alle zaterdagavonden, de Lieve Vrouwen avonden en tijdens de Vasten, zong hij twee 'collecten', korte gebeden. Hierin werd hij bijgestaan door de zangers van het Lente gilde 20) en voorts door de schoolmeester en de koster. De 'choralen', de koorknappen, ontvingen met name een vergoeding voor hun bijdrage, geleverd tijdens de Cunera'week'. Vermoedelijk zijn dit leerlingen van de latijnse school geweest, die polyfoon konden zingen.

De Heren

In de Cunerakerk waren diverse altaren aanwezig, o.a. gewijd aan Sinte Catherina, Sinte Helena, Sinte Maria, Sint Maarten, Sint Mattheijs, Sint Nikolaas en aan Sint Sebastiaan. In een reparatie-rekening wordt er een Sinte Kuneren preekstoel vermeld. De kloosterkerk van het Agnietenconvent (een nonnenklooster behorende tot de orde van St. Augustinus) heeft vermoedelijk ook een kleine rol gespeeld in de Cunera-verering, doch het is mij nog niet duidelijk, in hoeverre.

Wat de kapellaan, Heer Sebastiaen deed, valt niet uit de rekeningen op te maken, de volgorde van betalingen zou er op kunnen wijzen dat hij de eerste nachtmis t.b.v. de pelgrims zou hebben geleid. Ook is niet duidelijk, wat wel de benoemenissen zijn geweest van Heer Henrick van Wijck, Heer Steven IJsbrantsz, Heer Cornelis Gerrijs, Heer Ansem Danielsz, Heer Claes Rijcken

en Claes Lijster. Van Hendrick van Wijck is mij bekend, dat hij priester was. Hij kreeg 3 ponden en 10 schellingen 'als dat hij een heel jaar Borremis heeft gecelebreert'. Van Heer Steven IJsbrants wordt vermeld, dat hij in de Sinte Kunerren Vaert 's nachts met het heiligdom rond ging. Hij woonde bij de raderput, dit was de put, die tot in onze eeuw onderaan de Holenstraat stond. Claes Lijster was kerkmeester en de overige genoemden (vicariën) zullen wel kerk-notabelen geweest zijn, die meeliepen in de processie.

Schoolmeester

Van Meester Goert of Goort Berntsz, de schoolmeester, is meer bekend. Hij zong 21) het gehele jaar de Hoogmis, enige vroegmissen, loven en memoriën. Voorts repeteerde hij met de koorknapen. Hij zorgde er ook voor, dat de toortsen en tartijsen (fakkels) van de kerk, bij processies gedragen, na afloop goed werden weggeborgen. Er is een brief van hem bewaard gebleven, waarin hij zich beklaagt over te laag salaris. Hij somt hierin op, wat hij hiervoor moest doen. Deze brief (als gevolg waarvan hij 8 Carolus guldens opslag kreeg) komt in een later artikel nog ter sprake.

Wouter Henricksz, de custos of koster, had de dagelijkse zorg voor de Cunerakerk: het openen en sluiten der deuren, het klokluiden, het ontsteken en doven van de olielampen en de kaarsen, het zingen van de Hoogmis en sommige vroegmissen en memoriën. Hij zong elke donderdag mee met het Heilig Sacraments Lof. Het luiden der klokken werd overigens door aparte klokkenluiders gedaan. De koster, die zich ook heeft beklaagd over te laag salaris (hij kreeg toen meer zangers in het koor !), zorgde tevens voor het winden van het uurwerk van de Cuneratoren. Hij werd hiervoor overigens door de stad Rheden betaald. Uit rekeningen van andere jaren blijkt, dat soms de schoolmeester dit werk verrichtte. Er werden elf pond en vijf schell. uitbetaald aan de 8 mannen, die op alle hoogtijdagen, de Lievevrouwenavonden en -dagen, tijdens de Sinte Kunera vaart, tijdens de kermis en alle processiedagen de grote klokken luidden. Maar de luiders op Sint Maartensavond werden apart betaald.

Als organist in de kerk was aangesteld Meester Gerrit Bock, 'de organen' werden geblazen door Stoffel Willems (later sprak men over de orgeltrapper of -treder). Gerrit Bock bespeelde het jaar door ook het carillon. Ook tijdens de Sinte Kunerren Vaert werd door hem gebeierd. Soms werd er 's avonds gespeeld, want een van de posten vermeldt het gebruik van kaarsen (vermoedelijk tijdens de St.Cunera-nacht). In de door Maris beschreven rekening (van 1522) wordt een beiaardier uit Hasselt genoemd. Rheden had toen kennelijk nog geen eigen organist/beiaardier. Het beroemde orgel, door de Nederlandse paus Adriaan V geschonken, werd immers pas in 1527 voltooid.

De Observanten van Amersfoort, Minrebroeders behorende tot de Fransiscaner

orde, plachten, naar oude gewoonte, tijdens de Cuneravaart te preken en het heiligdom te tonen. Zij werden hiervoor met 24 schellingen beloond en kregen tevens 8 kwarten wijn. Dit bleek niet genoeg te zijn, want bij meester Jacobs hebben zij 's nachts nog voor 14 schellingen verteerd.

Voorop in de processie van Sinte Kuneren Vaert liepen vermoedelijk 22) de schutters. Evenals in Amersfoort kende men alhier de Oude en de Jonge Schutten 23). Zij liepen in de Sinte Kuneren Nacht, naar oude gewoonte, mee in de processie. Speciaal voor de schutten deelde de dochter van Dirck Joisten dan koeken uit. De bakker mocht het vlees braden en het brood bakken voor de schutten.

Voor de 'heren' werden in de Kuneren Nacht vier kannen wijn medegenomen, geleverd door Jan de Keijser de Jonge, een van de vele herbergiers. Deze Jan de Keijser leverde een kwaliteit 'beste wijn', beter dan de andere plaatselijke leveranciers!

In de processie liepen ook mee 'diverssche vreemde priesteren ende costers', zowel in de Sinte Kuneren Nacht, als tijdens het octaaf. Zij werden hiervoor betaald. Een twaalf tot veertiental jongens, die op Sinte Kuneren dag en gedurende het octaaf de toortsen en de tartijsen hebben gedragen, kregen hier zeven schellingen voor. De toortsen en de tartijs-schachten werden gemaakt door Bernt van Wijck, die zelf ook de kaarsen voor de kerk vervaardigde.

Het is niet goed mogelijk, ons de gehele stoet in de juiste volgorde voor te stellen. De reliquiën van Cunera werden vermoedelijk in een zilveren kist bewaard. Tijdens Sinte Kuneren dag en tijdens het octaaf werd deze kist door een zestal mannen 'omgedragen', waarbij apart vermeld wordt Heer Cornelis Gerritsz, die meegeholpen heeft, of misschien wel voorop liep. Er was ook een houten kist, die door Steven Thonisz c.s. gedurende de nacht werd gedragen. Voor het uitnemen en terugplaatsen van de zilveren kist werden zes schellingen betaald. Kennelijk ging dit met veel moeite gepaard. In de processie werden vanen gedragen en cimbale (metalen bekkens). Een bedrag van twaalf schellingen werd uitgekeerd aan 'enen speelman van Wijck van spelen in die processie'. De stad betaalde ouder gewoonte de zwaarddansers, die tijdens de vaart gespeeld hadden voor het heiligdom van Sinte Cunera. Dat deze processie een feestelijk karakter had, mag ook nog blijken uit het feit, dat de stadstrompetters uit Utrecht over waren gekomen, om voor het heiligdom van Sinte Kuneren te spelen. Behalve een vergoeding van zeven pond en tien schellingen, werd er nog aan vertering uitbetaald een bedrag van zeven pond, vijf schellingen en vier penningen, en wel aan Jan de Keijser de Jonge.

Een zekere Jan Philipsz kreeg zeven schellingen 'voor water te putten voor die pelgrims'. Hier zal vermoedelijk bedoeld zijn op speciaal geheiligd water. In de rekening wordt niet vermeld, welke put dit was. Eén van de

putten heette overigens de Sinte Kuneren put en wellicht was dit de put met het gewijde water.

Er is in die tijd heel wat kaarsvet verbruikt. Behalve al het vet, dat in eigen beheer ongesmolten werd tot kaarsen, had men ook elders in Rhenen veel kaarsen nodig, zoals twee pond kaarsen, 'die op Sinte Kunera nacht inder borger wacht verbrant sijn'. Ook werd was gebruikt bij het maken van offerfiguren, zoals bijvoorbeeld een 'wassen peert', dat door een gelovige geofferd werd.

Route

In het boekje 9) wordt ergens gezegd: "Doemen schreef MCCCxxxx op sinte Kuneren dach doe haer reliquien te Elst gedraghen waren daermen ierst stacie houdt." De Cuneraprocessie startte dus in westwaartse richting, want in Elst werd de eerste van de vier staties (stopplaatsen) gehouden. Volgens V.d.Elsen liep de route als volgt: vanaf de Westpoort van Rhenen naar Elst, waar de eerste statie (stop) werd gehouden en geprekeet werd. Daarna ging men naar Prattenburg (2e statie), via Heimerstein (3e statie) en het Cunerabergje waar de 4e statie plaatsvond. Via de Bergpoort ging men terug naar de kerk. Deze vier staties zouden de vier kannen wijn die de 'heren' in de Kuneren nacht moesten laven kunnen verklaren.

De Cunerafeesten lopen achterin de zeventiger jaren naar het einde. In de rekening van 1578/79 worden nog enkele uitgaven vermeld, verbonden aan de 'vaert van Ste Cunera', in 1779/80 wijst alleen nog maar een betaling aan de organist/beiaardier voor het 'beijeren inde vaert'. Daarna is het afgelopen.

Noten

- 1) In dit artikel wordt voorbijgegaan aan de levensgeschiedenis van Cunera, zoals die in de legende wordt verhaald. Men leze hierover Kist, Van den Elsen, Stallaert en Emants. Kist gaat diep op de geschiedenis in en transcribeert een 14e eeuwse manuscript "Van Sinte Kuneren Legende der Heiliger Joncfrouwen", v.d. Elsen leidt o.m. uit over het lot van de reliquieën en Stallaert geeft een transcriptie van een Gents handschrift "Van der edelren Kuneren gheboert". Emants geeft ook eveneens een diepgaande studie.
- 2) Van andere plaatsen is bekend, dat de rijken in herbergen slapen en de armen werden ondergebracht in kloosters of in de zijbeuken van de kerk. Dit zal in Rhenen zeker ook het geval hebben kunnen zijn.
- 3) Köster, K., in "Wallfahrt kennt keine Grenzen", München-Zürich, 1984.
- 4) Oudarchief Rhenen 763.

- 5) Druikleen van de Stichting Gebroken Lente. Er ontbreken kleine stukjes aan het voorwerp. Ook al zou er een marge van 10% in het gewicht van de tekens bestaan, dan is 10.000 nog een respectabel aantal! Er zijn thans drie exemplaren bekend: een in het bezit van de Hist. Vereniging Kesteren, gevonden bij Heteren (afgietsel in bezit van het Streekmuseum Rhenen, zie hiervoor Tr. Heijenga, Oud-Utrecht 56 (1983) p 211, met afbeelding, van ná de restauratie); een in bezit van de Stichting Gebroken Lente te Rhenen, in 1986 gevonden bij baggerwerkzaamheden in de Grift te Achterberg bij Rhenen, en een in particulier bezit (Collectie Van Beuningen te Cothen), in 1983 gevonden in stort, afkomstig van opgravingen in het Waterlooplein te Amsterdam. Hierin bevindt zich slechts laat materiaal, vanaf ca begin 16e eeuw. In deze collectie komt nog een onderste deel van een vierde exemplaar voor. Een rijke vindplaats van pelgrimstekens is de omgeving van Reimerswaal. Dat hier geen enkel Cunera-pelgrimsteken is gevonden, zou er op kunnen wijzen, dat de regio, waarin men de herkomst van de pelgrims naar Rhenen moet zoeken, toch vrij beperkt van omvang moet zijn geweest, hoewel dit weer in tegenspraak is met de grote aantallen vervaardigde Cunera-tekens. Zie verder ook bij Deys, pag 152.
- 6) Zie Van Iterson.
- 7) De originele brief bevindt zich thans niet meer in de omslag Oudarchief Rhenen 741.
- 8) Zie Haakman. Volgens Kist is de vertaling in Haakman 'hoogst gebrekkig en foutief'. Kist geeft daarom de complete latijnse tekst.
- 9) "Dat Leven/ende die Passie/ende Verheffinghe vander heyliger maget sinte Kunera die in de stadt van Renen rustende is .." Er is slechts één exemplaar bewaard gebleven, aanwezig in de Kon. Bibl. te Den Haag. In 1902 verscheen bij Martinus Nijhoff een facsimile uitgave, die thans zelf zeldzaam is.
- 10) De worgdoek wordt nog bewaard in het Rijksmuseum 'Catharijneconvent' te Utrecht. Zie elders in dit tijdschrift een artikel van Combrink, die hier aandacht aan besteedt.
- 11) In het boekje 9) wordt verhaald: "Ende daer vant hi dat heylighe lichaam van sinte Kunera. Ende die dwale om haeren hals met ii huven te samen byder dwelen." Naast de doek (dwale) en het gebeente behoorden dus nog twee hoofddoeken (huven) bij de reliekschat.
- 12) Het was vroeger gebruikelijk, de dagen aan te duiden naar de heilige, die met een bepaalde dag verbonden was. Mogelijk heeft op deze datum ook de consecratie van de Rhenense kerk plaatsgevonden.
- 13) In het boekje 9) wordt genoemd CCC ende xl (dus Anno 311), Pater van den Elsen noemt 28 october 454, doch we zien elders ook wel het jaar

451 vermeld. In Emmerich wordt Cunera herdacht op 29 oktober. Er bestaat ook nog een Elf duizend Maagden-dag: 21 oktober.

- 14) In het octrooi staat, dat de stad Rhenen wederom een paardemarkt mocht houden gedurende 3 dagen, en wel op 21, 22 en 23 juni. Er was dus vroeger al een paardemarkt geweest. (Oudarchief Rhenen Inv. 91c). Zou er verband zijn tussen de paarden van de Cunera-legende en het feit, dat later de paardemarkt nota bene op de 21e juni begon? Er bestaan nog foto's van deze oude paardemarkt (zie Deys afb. 383-385), die nog in onze dagen gekoppeld was met de kermis. Haakman beschrijft, hoe het op de kermis toeging.
- 15) Maris, Dr. A. Johanna, 'Van Sinte Kuneren Vaert', Jaarb. Oud-Utrecht 1945 en 1946, Utrecht 1947, p. 214-219. Zie ook 'Oud-Rhenen' 2e Jrg. no 3, waarin Tr. Heijenga enige gegevens uit dit artikel aanhaalt.
- 16) Oudarchief Rhenen 181
- 17) Wagenaar vermeldt in zijn "Tegenwoordige staat..." anno 1772, dat Rhenen niet meer dan tweehonderd huizen telde, en dat het getal der 'inwooneren' op ruim negen honderd werd gerekend.
- 18) In 1277 verkregen de Broederen of Ridder van de Duitse Orde te Utrecht van de graven van Bentheim het patronaatschap over de Cunerakerk. De plaatselijke commanderij viel onder het Land-commandeurschap of de Balije te Utrecht. Deze orde bestaat thans nog steeds.
- 19) Wellicht Arend Bor van Hemert, een belangrijke figuur in Rhenen, die veel grondbezit had. Bloys Van Treslong vermeldt een graf van Johan van Hemert. De beschreven grafstenen in de Cunerakerk zijn echter alle, met een enkele uitzondering, niet ouder dan de 17e eeuw.
- 20) Er is niets bekend van dit Lentegilde. In de rekening van 1571 wordt omschreven 'Die sangers van Lent die alle heilige dagen die misse hebben helpen singen', in 1573/4 en in 1579/80 wordt vermeld 'Die sangers van Lente gilt' resp. 'Den sangers van tlente gildt'. Het was, evenals het Sinte Cunerengilde, het Heilig Kruisgilde, het Krista- of Eistagilde, het Heilige Sacramentsgilde, het Stinte Annagilde, het Vrouwengilde en het Armengilde geen gilde van ambachtslieden, maar vermoedelijk een kerkelijk of geestelijk gilde. Zie bij Combrink voor de ambachtsgilden.
- 21) Het was ook veel en veel later, in de Hervormde kerk, gebruikelijk dat de schoolmeester tevens voorzanger was.
- 22) Zie Van Bommel.
- 23) Onder de schutten of schutters, onder leiding van een schutmeester, moet men een broederschap of een gilde verstaan van mannen, die zich aanvankelijk bekwamen in het schieten met pijl en boog, armbrusten, voet- en kruisbogen etc. Er werd dan op een z.g. (houten ?) papegaai geschoten. Wie won, werd Koning. Zij vielen onder een streng reglement en hebben later, toen het buskruit meer in gebruik kwam, een taak als burgerwacht gekregen. Van de Amersfoortse Oude en Jonge Schutten zijn

de reglementen bekend (zie bij Van Bommel), van de Rhenense Oude en Jonge Schutten helaas niet, doch deze zullen niet veel hiervan hebben afgeweken. Wel is er alhier een reglement van de Gemene Schutten anno 1785, hieruit blijkt dat de schutterij toen al een semi-militair karakter had gekregen, met een vrij streng geregelde 'dienstplicht', waarvan slechts enkele functionarissen waren uitgezonderd. Toch hadden de schutters in 1570 reeds geweren of musketten, want aan Jan van Ede werd toen door de stad betaald voor "twee ponden buscruyts die onder den schutten binnen der stad rhenen op haer processie dachen ende sinte Kunera vaert gedeylt zijn". De schutters ontvingen voor hun deelname aan de processie in de Sinte Kuneren nacht twee tonnen bier, op kosten van de Kerk. De Stad voorzag de 'gemene schutten' ieder jaar van een ton bier, omdat zij ouder gewoonte op Sinte Kunereen avond de stads-poorten bewaakten. Dit bier was gewoonlijk van plaatselijke herkomst, in bijzondere gevallen werd melding gemaakt van Geiers bier.

Literatuur

- Bommel, Abr. van, "Beschrijving der stad Amersfoort", Utrecht 1760.
 Bloys van Treslong Prins, P.C., "Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de Kerken der Provincie Utrecht", Utrecht, 1919.
 Combrink, J., "Rhenen, van vestingstad tot Grebbestad", Zaltbommel, 1981.
 Deys, H.P., "Achter berg en Rijn", Rhenen 1981.
 Elsen, Pater van den, "De H.Kunera, Haar leven, hare Relikwieën, hare vereering en mirakelen", 1890.
 Emants, M.Th., "De legende van Sinte Kunera in de Middeleeuwen", diss. Leiden 1922.
 Haakman, G.C., "Rhenen en Omstreken", Amersfoort 1947. Facsimile-uitgave Alphen a/d Rijn, 1975.
 Iterson, W.van, "De stad Rhenen", Assen 1960.
 Kist, N.C., "De Reenensche Kunera-Legende, in betrekking tot die van Sinte-Ursula en de Elfduizend Maagden", Kerkh. Archief, II (1859), 1-48. (Met bijlage van W.Roll (p. 317-320) en een tweede bijlage door R.Bennink Janssonius, ibid. 1866 413-418).
 Stallaert, K., "De legende der heilige Kunera van Rheenen", Dietsche Warande IV (1891), 28-36.

H.P.Deys

Pelgrimstekens, afkomstig uit Rhenen en gewijd aan Cunera.
Links het teken gevonden te Heteren, vóór de restauratie. Midden het exemplaar
uit de Grift en geheel rechts het Amsterdamse exemplaar.

De worgdoek van Cunera

Zoals bekend bevindt zich in het Museum Catharijnen Convent te Utrecht de zogenaamde worgdoek van Cunera (naamaanduiding van het museum).

De doek is eigendom van het Oud-Katholieke museum te Utrecht en werd in 1972 door de Textielafdeling van de ABEGG-stichting te Bern nader onderzocht en gerestaureerd.

Tijdens dit onderzoek bleek dat de doek, die van Egyptische afkomst is (koptisch?) en uit de 5e of 6e eeuw moet dateren, geweven is van linnengaren. Ze bestaat uit 2 delen, 1.44 m lang en 65 cm breed, die in het midden aanelkaar genaaid zijn. Het linnenweefsel is versierd met ingeknoopte bundels garen.

Deze wijze van verfraaien van het vlakke linnenweefsel is al zeer oud en tegenwoordig treffen we het nog aan bij de Noorse en Zweedse Rya-weefsels. De bundels garen worden tijdens het weven ingeknoopt.

Men trof voor de restauratie het doek bijzonder vuil en overdekt met roest- en bloedvlekken aan. Reeds vroeger had men enige reparaties met wit en donkerbruin garen aangebracht.

De doek was aan de vier hoeken vastgezet op een paarse linnen ondergrond.

Een kaartje met een latijnse en nederlandse tekst vermeldde dat het de doek was waarmee Cunera was geworgd.

Tot zover kwam men na een grondige beschouwing vóór de restauratie.

De restauratie-zelf wordt als volgt beschreven.

In de eerste plaats moest aan een goede reiniging gedacht worden, waarbij uiterst voorzichtig diende te worden omgesprongen met de ingeknoopte bundels. De doek kreeg dus een wasbeurt.

Men scheidde daarvoor eerst de beide doekhelften en verwijderde de vroegere reparatiegarenresten.

Met een speciaal wasmiddel (Blanket F) wiste men de roestvlekken uit, om daarna de dusdanig gereinigde helften in een ander speciaal product (Lusynton T concentratie), dat ook mineralen verwijderde, na te spoelen.

Daarna werden de ingeknoopte bundels elk afzonderlijk onder handen genomen. Ze werden stuk voor stuk op een glasplaatje gelegd, met spons en wattenprop gedroogd, en daarna opgeborsteld.

Tenslotte bevestigde men de gehele doek op een katoenen ondergrond, die vooraf in de kleur van de stof werd geverfd. Gaten en openingen tussen de beide delen werden met stekers zijdedraad gedicht. Voor zover het restauratieverslag van W. Agatha en W. Winfreda uit Bern.

De zorgvuldigheid waarmee dit interessante en historisch belangrijke stuk textiel uit de vroege Middeleeuwen werd geconserveerd mag bewonderenswaardig heten.

Want los van het feit of de doek inderdaad de echte worgdoek is (het museum spreekt hier van "zogenaamde"), textielstoffen van deze hoge ouderdom en dan in zulk een goede staat zijn er niet zó veel.

Als men de herkomst van deze doek nagaat, komt men terecht in de Abdij van Berne bij Heeswijk. In het nabijgelegen Kaathoven bevindt zich nog een kapel, gewijd aan Cunera, die in 1981 geheel gerestaureerd is en waar nu weer de mis wordt opgedragen. We vermeldden dat reeds in Oud Rhenen (november 1984).

De reis die in 1520 de Cunera-relekwieën gemaakt hebben is vrijwel te volgen. De laatste pastoor van Rhenen voor de Reformatie Johannes Ludoricus nam ze mee, via de monniken van het Norbertijner klooster te Maarsbergen in de richting Nordbrabant, waar in Berne de Abt Movis een en ander onder beheer nam.

We mogen aannemen dat de zgn. worgdoek daarbij was. De Cunera-verering zette zich aldaar voort.

Een deel van de relikwieën zijn in de loop der eeuwen verspreid over Antwerpen, Emmerik en zelfs Lissabon. Een deel van de worgdoek is tenslotte terecht gekomen in de St. Pieterskerk te Utrecht, als eigendom van de Oud Katholieke parochie, van welke de ons bekende "worgdoek" nu in het Catharijnen Convent berust. Over het feit of dit eeuwenoude stuk textiel de authentieke worgdoek is zwijgt de historie. Het feit echter dat het voor vele duizenden van onze voorouders een heilige functie vervulde is een reden om er behoedzaam mee om te gaan.

J. Combrink.

- De inlichtingen betreffende de restauratie werden verstrekt door het Museum Catharijnen Convent.
- Gegevens over de weg van de relikwieën verstrekte Pastoor van Bavel uit Heeswijk-Dinther (N.Br.).

De zogenaamde worgdoek van Cinera
(Museum het Catharijneconvent, Utrecht)

KOSTUMES IN HET CUNERA-LEKESPEL

Tegen het einde van het vorig jaar kwam ik in contact met mevr. Koning. Reden: het voorbereiden van de kostumes voor een op te voeren lekespel betreffende de Cunerallegende. Hoewel ik in eerste instantie reserves had, een modevormgeving bureau opbouwen en een op handen zijnde studie in Textiele werkvormen, kunst- en kostuumgeschiedenis vereisen immers de nodige tijd en energie, intrigeerde de geschiedenis niet alleen in kostuumtechnisch, maar vooral ook in sociaal/cultureel opzicht zodanig, dat ik de mogelijkheid ging zien in de toekomst een en ander binnen mijn studie te brengen en zo op het verzoek in kon gaan.

Het belangrijkste is natuurlijk om te beginnen met een gedegen historisch onderzoek. De manier waarop men zich kleedt is nu eenmaal een gevolg van sociaal/culturele omstandigheden/stadia waarin verkeerd wordt.

Nu is er weinig informatie bekend over de kleding die men rond de 4e eeuw, het begin van de legende, in deze contreien droeg. Een reconstructie was echter mogelijk door naar de algemene geschiedenis te kijken. Het waren hier woelige tijden: volksverhuizingen, het ineensstorten van het Romeinse Rijk, het Christendom floreerde hier zeker nog niet zoals het nu het geval is. Voorts is afgegaan op de kleding en textiel die in moerassen (daardoor vaak prachtig geconserveerd) gevonden zijn.

Wat de ouders van Cunera betreft had dit tot gevolg dat de kleding die zij gedragen hebben zeer sterk beïnvloed moet zijn geweest door de Romeinse overheersers. Zo is het bekend dat de hogere klassen de toga droegen. Omdat niet bekend is wat bijvoorbeeld de politieke overtuiging van haar ouders was en in hoeverre de Romeinen zich ten tijde van de legende reeds hadden teruggetrokken, ben ik er van uit gegaan, dat zij in het lekespel, ook om wille van de herkenbaarheid voor het publiek, een soort Keltische overgangsvorm dragen. Daar komt nog bij dat er ook wat oosterse invloeden (zie de biografie van haar moeder) aanwezig geweest zullen zijn.

De kleding die in deze omgeving gedragen is, zal niet erg veel verschilt hebben van de kleding die in moerassen in Duitsland gevonden is. En hier komt dan het verbazingwekkende: hoewel men toen ter tijd geen coupe kende (men ging de geweven stoffen niet versnijden) ziet deze kleding er verdacht modern uit. Rokken, tops, broeken (vaak met voeten) en jurk-vromen zouden zo de winkel in kunnen. De capes (rechthoekig van vorm) zijn doorgaans van bijzonder fraaie (wollen) stoffen, met ruit- en streepmotieven. Zelfs de sieraden en spelden zouden de noodlijdende middenstanders van nu weer aan super omzetten helpen. Schoen/sandaalvormen doen sterk denken aan de "Jesus"-sandalen die enige tijd geleden grootscheeps in het modebeeld aanwezig waren.

We gaan nu met een grote sprong verder naar de Middeleeuwen. Daar is uiteraard veel meer aan exacte gegevens van te vinden. De processie-scene is voor deze keer gebaseerd op kledinggegevens uit de 14e eeuw. Puntshoenen, beenlingen (in het lekespel voor de draagbaarheid en de acceptatie van de spelers strakke broeken), hellevensters die de kerk sterk veroordeelde vanwege de onzedelijkheid maar toch gedragen werden door de ook Godsvrezen-de vrouwen, ronde capevormen, kaproenen (puntmuts aan pellerine), lage tailles, allemaal kenmerken van die eeuw.

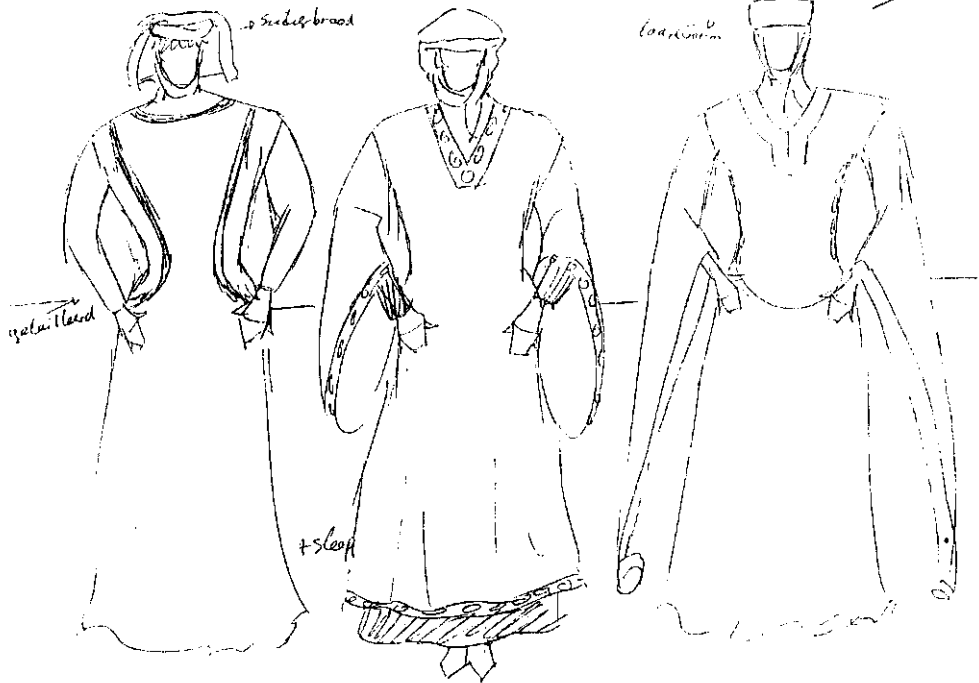
Voor dit spel is gekozen voor een 'neutrale' uitwerking van deze gegevens. Daardoor is ook niet echt gekozen voor een bepaald jaartal, zodat er exact te zien zou zijn geweest of deze scene in 1325, 1350 of 1375 geplaatst i.s. Bovendien moet een en ander ook een symbolische waarde en een herkenbaarheidsaspect met zich mee dragen, gezien de aard van de uitvoering van het spel.

Alles pleit uiteraard voor het feit dat de opvoering van dit lekespel een jaarlijks gebeuren zal gaan worden. Wanneer het aan mij ligt, worden de kostuums dan steeds 'authentieker': stoffen voor de eerste scenes kunnen nagegeven worden; de beroemde Italiaanse granaatappelstoffen zouden in de processie-scenes een prominente rol kunnen krijgen; zelfs een uitgesproken karakter-processie zou dan gestalte kunnen krijgen (ridders, jonkvrouwen, rijke en arme burgers, hoeren, minstrelen etc.).

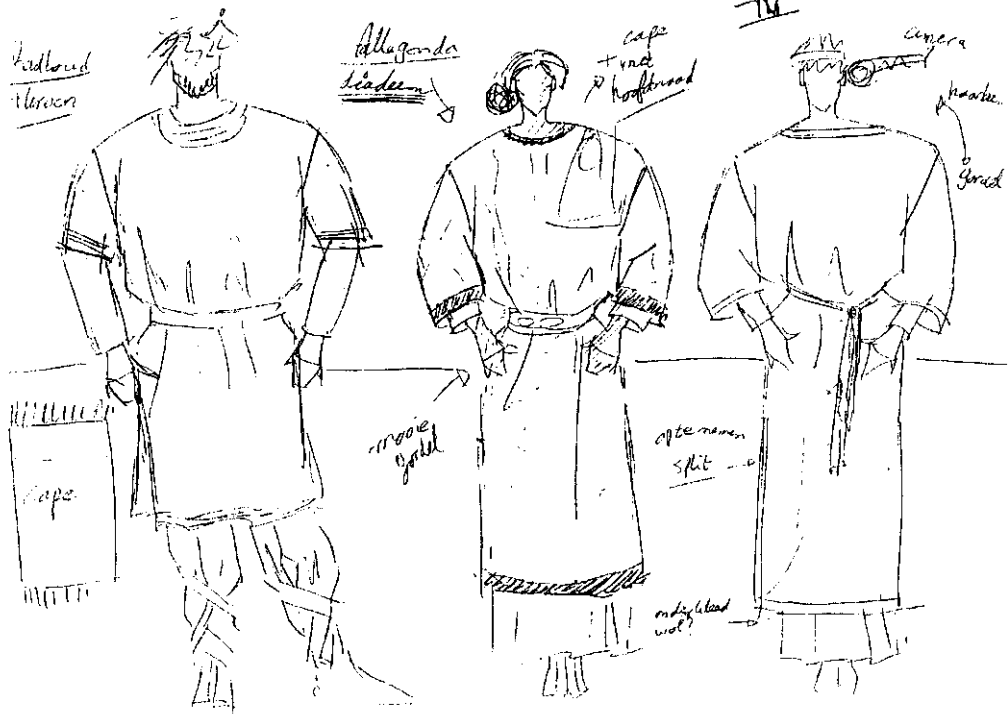
Komt dus allen en overtuigt ons dat een encore noodzakelijk wordt.

Robert Jan Jansen

IX

IX

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

ZESDE JAARGANG

nummer 3

SEPT. 1987

De Historische Vereniging 80 jaar

Het is met "herdenken" vaak zo, dat men niet goed weet "waar" te beginnen. Uit overlevering is ons bekend dat het de Dr. Jesse was, die met het plan kwam om tot een soort vereniging te komen, die het rijke oudheidkundige bezit van Rhenen moest gaan beheren; 1907 was het jaar (ongeveer) en daarom is de nu bestaande Historische Vereniging Oudheidkamer een 80-jarige.

We zijn daarmee de oudste organisatie op dit gebied in de provincie: Dr. Jesse was zijn tijd ver vooruit. Gegevens over die beginperiode "uit de eerste hand" zijn er natuurlijk slechts weinig, maar zo hier en daar informerend kwam er toch wel het een en ander boven water.

In die tijd (1907) was burgemeester van Rhenen Jhr. Schimmelpennick. Hij woonde op Heimerstein en is meer dan 40 jaar burgervader geweest. Een nazaat van de bekende Corn. Houtman, de Oostindiëvaarder uit de 17^e eeuw, namelijk de heer Houtman, was gemeente-secretaris.

Nu bestond er in die tijd reeds een verzameling van historische en kunstvoorwerpen, die in of bij Rhenen gevonden waren en die dienden een "onderkomen" te hebben.

Met medewerking van de gemeente werd een deel van het Oude Stadhuis op de Markt daarvoor bestemd en de heer Jesse werd tot beheerder of conservator aangesteld voor een zeer minieme beloning.

Een eigenlijke historische vereniging naar buiten was het toen nog niet; men ontplooidde weinig activiteit. Nu en dan liet de "oudheidkamer" van zich spreken als er gevonden voorwerpen werden tentoongesteld of als een of andere spreker de zaak kwam toelichten.

De Dr. Jesse werd opgevolgd door de nieuwe gemeente-ontvanger de heer W. Zanen en die weer door de conservatrice Aleid v.d. Bunt. De voorwerpen hadden toen hun eigen plaats gekregen in "De Brakken" in de Molenstraat en we hadden toen dus een Streekmuseum.

Soms stonden toen lezingen op het programma.

Het ledental was maar klein en de jaarlijkse contributie mocht geen naam hebben (f 1,--). Zo naderde men, in alle rust, de tijd van de 2e Wereldoorlog.

Over de mobilisatietijd van 1914-1918 werd niet gerept. De Wereldoorlog II kwam men merkwaardig goed door en nadien ging men voort op de ingeslagen weg.

Omstreeks 1949 zorgde de zgn. Rhenense Goudvondst voor nieuw elan. Bij wegwerkzaamheden in Elst werden een aantal gouden voorwerpen gevonden, waarschijnlijk Merovingisch. Ze kregen een plaats in een kluis van de Gemeente, maar werden niet tentoongesteld. De angst voor diefstal was te groot. Men ging replica's maken, die nu te zien zijn in "Het Rondeel".

Toen reeds zijn er maatregelen genomen om te garanderen dat de historische voorwerpen voor het nageslacht bewaard zouden blijven. De Vereniging en het Gemeentebestuur deden hiervoor de nodige bepalingen vaststellen.

Het Museum in de Molenstraat mocht zich soms in grote en dan weer lange tijd in matige belangstelling verheugen. Eerst toen de vereniging in 1979 overging om door ruimere statuten de werkzaamheid van de "Oudheidkamer" uit te breiden en het lidmaatschap voor een groter publiek aantrekkelijker te maken konden we van een echte historische Vereniging gaan spreken.

Het steeds groeiende ledental, het bezoek van de lezingen en de belangstelling voor het periodiek "Oud Rhenen" bewijzen dat we op de juiste weg zijn.

De Redactie.

Het adres van de penningmeester is
Dr. A.J. de Jong
Vincent van Goghstraat 6
Voorthuizen 3701 XN

GESCHIEDENIS EN ONTSTAAN VAN DE KONINGSBOOMGAARD OF "KUECHENGARTEN" NABIJ DE WESTPOORT VAN RHENEN

In enkele artikelen met betrekking tot het oude veerhuis te Rhenen in het mededelingenblad Oud Rhenen in 1984 werd herhaalde malen melding gemaakt van een zogenaamde Koningstuin.

Deze was gelegen tussen de huidige veerweg en het oude veerhuis waarvan de fundamenteën enkele jaren geleden in de uiterwaarden ten westen van Rhenen werden aangetroffen (Ref.1,2).

Velen in Rhenen zullen zich nauwelijks bewust zijn dat zich naast de veerweg in Rhenen nog een waar historisch monument bevindt, waarvan de contouren slechts goed zichtbaar worden als men recente lucht-foto's vergelijkt met 18^e eeuwse kaarten en tekeningen van dit gebied (Ref.2).

Het betreft hier de in 1748 door de Duitse architect C.H.von Bonn als "Küchengarten" aangeduide tuin behorende bij het Koningshuis te Rhenen (Ref.3).

Deze tuin werd in de 17^e eeuw aangelegd op een stuk uiterwaarde dat reeds in de middeleeuwen bekend was als de "eerste haeck" ten westen van de Stad Rhenen.

Een "haeck" is een middelnederlandse benaming voor een "zandplaat".

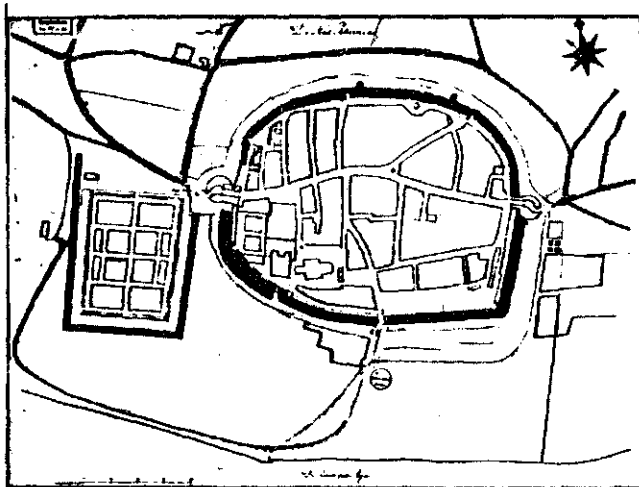
Deze kan zijn ontstaan in de ijstijd of door af-zettingen door de Rijn (Ref.4).

Ook het middeleeuwse veerhuis bij Rhenen was op deze zandplaat gebouwd.

Deze "haeck" kwam in 1534 in het bezit van het Karthuizer klooster Nieuwlicht bij Utrecht, dat ook eigenaar-leenheer van het oude veer bij Rhenen was. In de 17^e eeuw werd de Stad Rhenen pachter en later eigenaar van het veer en de bijbehorende gronden. Omstreeks 1625-1630 heeft de Stad Rhenen de eigendommen ten westen van de stad grotendeels aan koning Frederik V van Bohemen, de Winterkoning en diens rechtsopvolgers verkocht.

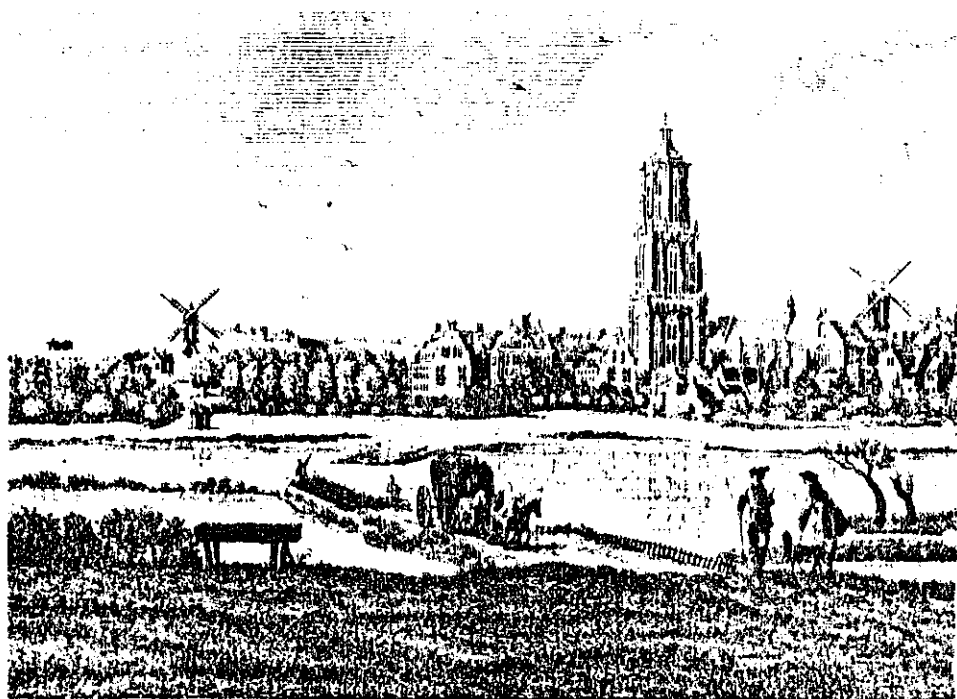
Sindsdien waren deze bekend onder de namen Konings-boomgaard en Koningsweide.

De verschillende eigendommen onder Rhenen van de Winterkoning kwamen in 1662 aan het huis Hannover.

Op schaal getekende kaart van de stad Rhenen met links de "Küchengarten", de tuin behorende bij het Koningshuis ca.1740.

Deel van een kopergravure van J.C.Philips uit dezelfde tijd naar analogie van een tekening van J.de Beyer (zie hieronder).

Later toen ons land bij Frankrijk werd ingelijfd, werden ze tot Domeingoederen verklaard.

De directie der Domeinen heeft deze onroerende goederen vervolgens verkocht.

Op 13 januari 1812 kocht A.J.van Elburg te Rhenen het z.g.Koningshuis met tuin voor ca. 21300 francs.

De Koningsweide (deze lag ten Z.W. van de stad Rhenen) en de Koningsboomgaard, werden nog een aantal jaren verhuurd, waarna ze op 10 juli 1829 werden geveild. De Stad Rhenen kocht ze toen voor respektievelijk f 12100 en f 11600 (Ref.5,6).

Over dit eigen terrein kon toen later in 1833 de Stad Rhenen een korte verbinding leggen tussen de stad en het latere veer, dit is de huidige veerweg.

Interessant is de geschiedenis van de zogenaamde Koningsboomgaard (Küchengarten of Koningstuin). De overdracht van deze tuin met "willigenpoten" vond plaats op 22 augustus 1631.

De tuin bestond feitelijk uit twee gedeelten, waarvan het noordelijke moestuin en het zuidelijke boomgaard was.

Het geheel was ten oosten, ten zuiden en ten westen omgeven door 300 wilgenbomen en een brede sloot (zie afbeelding).

Aan de noordzijde stond een schutting.

De sloot werd waarschijnlijk gevoed met water uit de Rijn via een duiker en door gootwater van de stad Rhenen.

Voorts behoorde er bij de tuin een hovenierswoning of tuinhuis.

Deze stond aan de noordwestkant en werd begin 19^e eeuw afgebroken.

Naar en nabij deze hovenierswoning liepen een z.g. promenade en lanen met eiken en essen erlangs.

Volgens de akte van 1631 was de omvang van de tuin: "negen morgen acht en tseventich roeden daarin begrepen oosten/westen en zuyden drie voeten buyten de tuyningh voorschreven voorts zijn de aande limiten gelijk de schuttinge ende geslagen palen aen de noordsijde aanwijzen.

Daar beneven gemeeten sijnde benoorden de schuttinge tot drie voeten achter de boven aldaer geslagen palen 385 roeden Rijnlandse maet"

De westkant van de Koningstuin ca. 1910 en dezelfde situatie anno 1987.

Dit laatste stuk grond bleef aan de Stad Rhenen. Toen in 1632 FrederikV van de Paltz in Metz in een kelder van een bevriende wijnhandelaar aan de pest overleed, en ook zijn gemalin Elisabeth Stuart en haar kinderen eerst naar Den Haag en later naar Engeland waren vertrokken, raakte het Koningshuis in verval en werden ook de bijbehorende tuinen verwaarloosd.

De eigenaren, het huis Hannover, woonden in Engeland en hadden nauwelijks belangstelling voor de goederen in Rhenen, die alleen maar geld kostten.

Nu en dan werden wel landmetingen verricht t.b.v. het huis Hannover, zoals blijkt uit een akte van 27 april 1659 (Ref. 7):

"uijtterweert westzijde die veerhuys de willige boomen staende aen de binnenkant. Noortzijde een regel van ipenbomen aen de hogeweg tsamen negen mergen vijffhondert vijf en tsestich roeden rijnlandse maten met de hoeck tot de gracht toe samen tien mergen 138 roeden".

Voor het huis van de hovenier, eigenaar de keurvorst van de Paltz, moest haardstedegeld betaald worden, zoals b.v. in 1665.

Voor het Koningshuis was dit niet het geval; echter na 1751 was men echter wel huisgeld verschuldigd.

Nadat het Koningshuis in 1749 een algehele restauratie voor de som van f 6088 had ondergaan, ging hier als rentmeester voor de goederen te Rhenen de gepensioneerde luitenant Kuntze wonen.

Naast een vrije woning in het slot en vruchtgebruik van de Koningsboomgaard, ontving deze ondermeer f 120 jaarlijks tesamen met de verplichting echter de overige landerijen voor f 200 per jaar te pachten.

Luitenant Kuntze was een goede rentmeester, die voor het huis zorgde en die de tuinen en weiden in goede staat hield.

Hij beplante de Koningstuin met fruitbomen en gebruikte de rest van de grote tuin voor tabaksbouw. Daarnaast hield hij eigen en andermans vee op de bijbehorende weiden.

Desondanks geraakte hij echter door de buitengewoon hoge lasten spoedig in de problemen, die steeds drukken werden, daar hij vanuit het huis Hannover niets t ondersteuning kreeg.

De zuidsloot van de Koningstuin begin dertiger jaren en de situatie ongeveer een halve eeuw later.

Zijn pogingen om zijn inkomen door tabak of door veehandel te vergroten hadden slechts tot gevolg dat hij zijn gehele vermogen kwijtraakte. De pacht van f200 was ook veel te hoog omdat het land behoorlijk te lijden had van het regelmatig buiten de oevers treden van de Rijn. Hierdoor raakten de fruitbomen bedorven en het gras van de Koningsweide veranderde geleidelijk in riet. Daarbij kwamen nog de nodige strubbelingen met de stad en de burgers van Rhenen over de belastingvrijwaring. Van 1749-1788 voerde hij het beheer en leefde daar-naast onder erbarmelijke omstandigheden te Rhenen waar hij in 1794 overleed.

Zijn opvolger was kapitein Von Wyk. De situatie werd echter alleen maar erger. Sinds 1793 namelijk was Holland met de Republiek Frankrijk in oorlog geraakt en een Engels leger hielp de Hollanders (Ref.8).

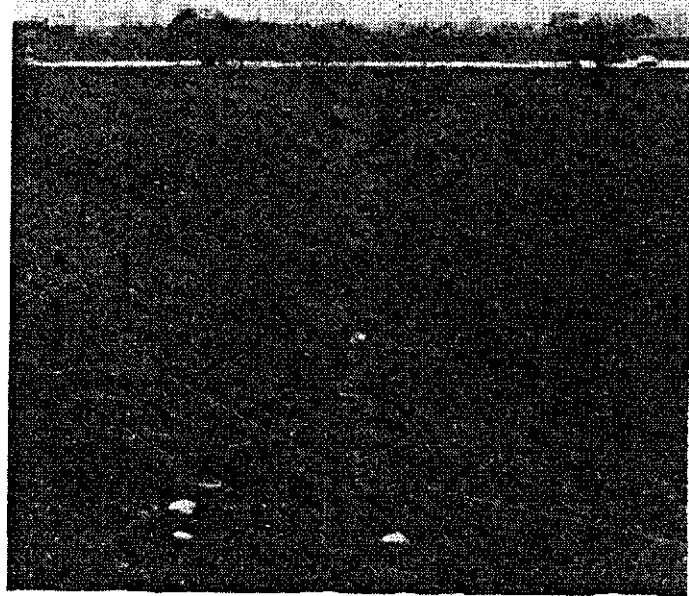
Op 8 augustus 1794 kwamen plotseling 400 gewonde en zieke Engelsen in Rhenen aan, gevolgd door nog eens 700 op de 10^e augustus.

Deze richtten in Rhenen een ware ravage aan, met name aan het Koningshuis en de tuinen; zo werden de schuttingen en de vruchtbomen gebruikt voor brandhout. Het Koningshuis zelf werd gebruikt als hospitaal en werd ook grotendeels gesloopt voor brandhout.

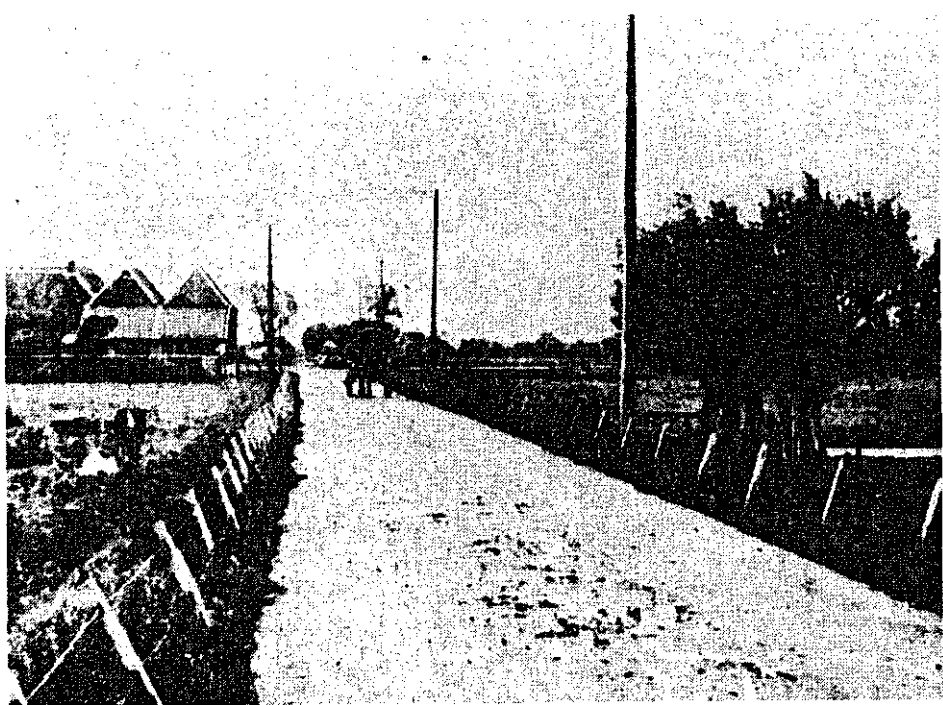
In de Koningstuin werden meer dan 400 Engelsen begraven, vandaar de benaming "Engele kerkhof" in Rhenen. Op een gegeven moment werd zelfs kapitein Von Wyk met zijn gezin uit het Koningshuis gezet; deze klaagde dan ook richting Hannover: "zo word ik door de troepen van mijn eigen koning geruïneerd".

Tot 3 januari 1795 bleef het Engelse lazaret in Rhenen en vervolgens vertrok men richting Deventer en Amersfoort toen de Fransen bedreigend dichterbij kwamen. Ook van de Fransen mocht kapitein Von Wyk niet blijven. Het verval van Koningshuis en tuinen zette zich sindsdien alleen maar voort, hetgeen zoals eerder vermeld leidde tot sloop in 1812.

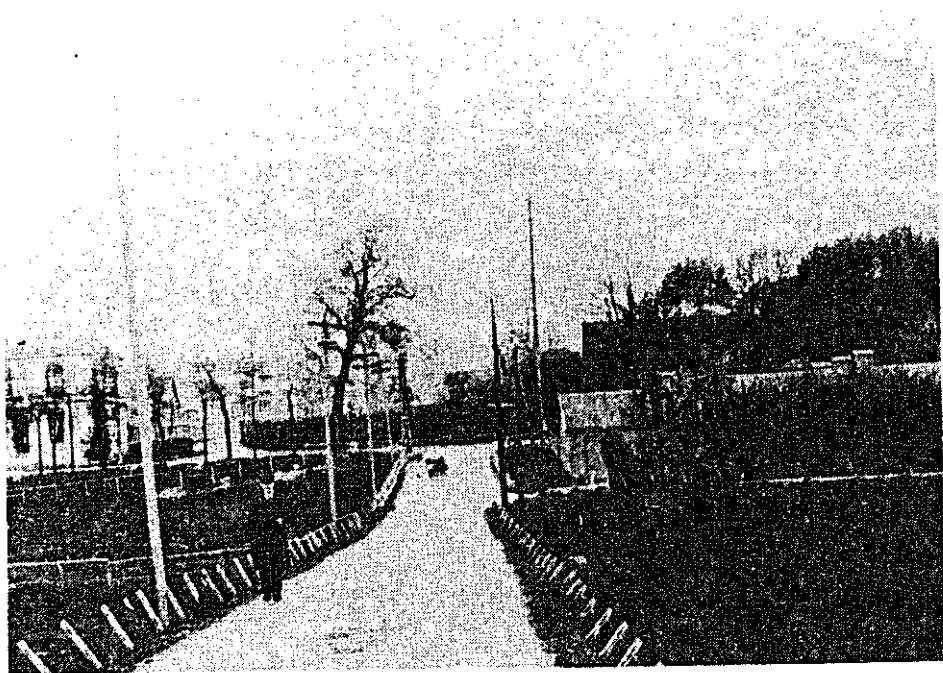
Ook de hovenierswoning werd verkocht en afgebroken. De bomen in de Koningstuin werden later op een enkele na gerooid en het hout voor f60 verkocht. De tuin werd omgezet in weiland dat door de Stad Rhenen nadat zij deze van de Domeinen hadden gekocht, werd

De oostkant van de voormalige Koningstuin gefotografeerd in 1987 vanaf

Gezicht op de veerweg in zuidelijke en noordelijke
richting ca.1905.

verpacht voor hooiland en het weiden van vee.
In deze situatie is sindsdien weinig verandering
gekomen.

Aan het begin van deze eeuw was er nog sprake van
een behoorlijke sloot rond de Koningstuin zoals blijkt
uit foto's uit die tijd.

Er werd vaak 's winters op deze sloot geschaatst.
Ook stonden er toen nog beduidend meer bomen in het
weiland, hetgeen Rhenen vanaf de Rijndijk een fraai
aanzicht gaf zoals blijkt uit foto's o.a. van de
Rhenenaar Ramspek uit ca. 1910 (Ref. 9).

Rhenen zou kunnen overwegen de oude tuin deels weer te
herstellen, door weer meer bomen te planten en de inmi-
dels droge sloot weer uit te diepen en hier weer wat
in te brengen.

Ook zouden de karakteristieke contouren van de Koning-
tuin weer aangescherpt kunnen worden om hiermee weer
een van de schaarse historische monumenten van Rhenen
te restaureren.

Een en ander zou een prachtige aanblik bieden voor
touristen vanaf de toren.

Het brengt natuurlijk wel het nodige ongemak voor de
pachters van deze wei met zich mee, en maakt het gebied
als pachtwei minder aantrekkelijk.

Bepalend is hoe belangrijk we het in Rhenen (nog) vinde
om de schaarse restanten uit de toch wel rijke histor
van de Grebbestad te behouden voor het nageslacht.

A.J. de Jong, Voorthuizen

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1. A.J. de Jong, Over het oude Rhenense veer en zijn
veerlieden, Oud Rhenen, November 1984.
2. A.J. de Jong, Oude wegen naar het veer bij Rhenen,
Oud Rhenen, November 1985.
3. R.A. te Utrecht, Topografische Atlas No 473.
4. W. van Iterson, De Stad Rhenen, Assen 1960.
5. R.A. 's Gravenhage, Domeinregister van het kantoor
Amerongen, No 73.
6. J. Combrink, Rhenen-Van vestingstad tot grebbestad-,
Zaltbommel 1981.
7. Gemeentearchief Rhenen, No 156.
8. Geschiedenis en inventaris van het Koningshuis.
9. H.P. Deys, Achter Berg en Rijn, foto op frontpagina.

Gezicht op Rhenen

De zuidkant van de Koningstuin gezien vanaf de
Rijndijk ca. 1907 en de situatie ca. een halve
eeuw later gefotografeerd vanaf de toren.

de Rijn bij Rhenen

DRIE GENERATIES STADSOMROEPERS TE RHENEN

In de afgelopen tachtig jaar van het bestaan van onze Historische Vereniging hebben er zich grote veranderingen in het oude Rhenen voorgedaan. Behalve de vernietiging van vrijwel de gehele, eeuwenoude binnenstad, zijn er ook vele andere zaken voorgoed verdwenen. Hierbij denk ik aan enkele van de vele ouderwetse beroepen, die er in Rhenen bekend zijn geweest.

Zo had je in Rhenen bijvoorbeeld in vroeger tijden nog de hoefsmid (zie de foto in "Achter Berg en Rijn", afb. 556), die de paarden in de travalje, een soort noodstal, moest binden (zie afb. 402, 404). Dan had je ook de mandemaker, in de volksmond de 'bennemaker', die langs de huizen met zijn producten ventte, zoals Teunis 'Poep' (afb. 554), of de textielventer (607) en de bakker op de fiets (752). De 'aschman' (339, 358a) is vervangen door de gemoderniseerde stadsreinigingsdienst, de olieman of petroolieboer (516), die met de hondekar (603) door Rhenen's straten ventte, is van het straatbeeld verdwenen en ook de schoorsteenveger, met zijn zwarte hoge hoed, zwart costuum en borstel komen wij al in geen jaren meer tegen. De laatste klompemaker werkte nog in de afgelopen oorlog, evenals de Achterbergse molenaar, wiens molen door de Duitsers werd opgeblazen.

De veerman (696) werd overbodig, de schaapherder verdween (796-801, 804, 805), de bomenzager (641, 645), de tabaksteler (441, 442) en de klepperman (315) behoren eveneens tot het verleden. De lantaarnopsteker moest naar ander werk uitzien, toen in 1901 de petrolielantaarns langs de openbare weg werden vervangen door electrisch licht. Wel bestaat het laddertje nog, waarmee hij tegen de lantaarnpalen moest klimmen. Het heeft toebehoord aan Brand van Dijk, die tevens de tijd omriep en nachtwaker was.

Tenslotte wil ik noemen de stadsomroeper, een beroep dat alhier nog tot in 1958 werd uitgeoefend.

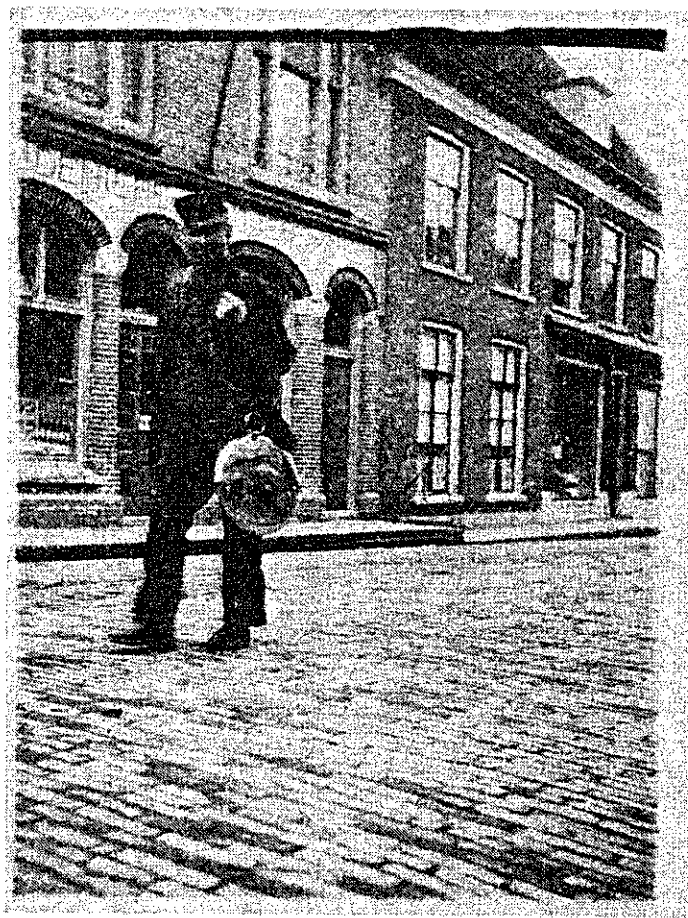
Jan Lambertsz

Het beroep van stadsomroeper is heel oud, reeds in 1601 komen wij het in het Rhenense Oudarchief tegen. In dat jaar namelijk kreeg Jan Lambertsz van het stadsbestuur 7 stuivers en 8 schellingen voor het feit dat hij een heel jaar de verpachting van de stadsaccijnzen en imposten 'bij den straten heeft omgeroepen'. In 1603 wordt vermeld 'Jan Lambertsz, roeper' en in 1606 wordt hij 'omroeper' genoemd. Hij maakte dus bekend, dat op een bepaalde dag het innen van de accijnzen en andere belastingen werd verpacht, en wel aan de meestbiedende. In 1602 kreeg hij van de gasthuismeesters van het Gasthuis te Rhenen 1 stuiver 'van dat het koorn omgeroepen heeft', dus de bekendmaking dat het koren, afkomstig van bouwlanden van het gasthuis, werd verkocht. Vermeldenswaard is ook nog, dat Jan Lambertsz tevens doodgraver was. Hij kreeg 6 stuivers voor het delven van een graf.

Helaas zijn verdere mededelingen over stadsomroepers in de archieven zeer

1.

2.

3.

4.

schaars. In elk geval onvoldoende om een indruk te krijgen van de aard van het beroep. Wel beschikken wij, nu bijna vier eeuwen later, over mondelinge informatie van een dochter van de één na laatste, tevens zuster van de laatste stadsomroeper van Rhenen.

De laatste drie stadsomroepers te Rhenen waren Dries Baars, die rond de eeuwwisseling werkte, voorts zijn schoonzoon Klaas van Zetten en dan als laatste Jan van Zetten, die in de Rhenense volksmond onsterfelijk geworden is als Jan 'Jits'.

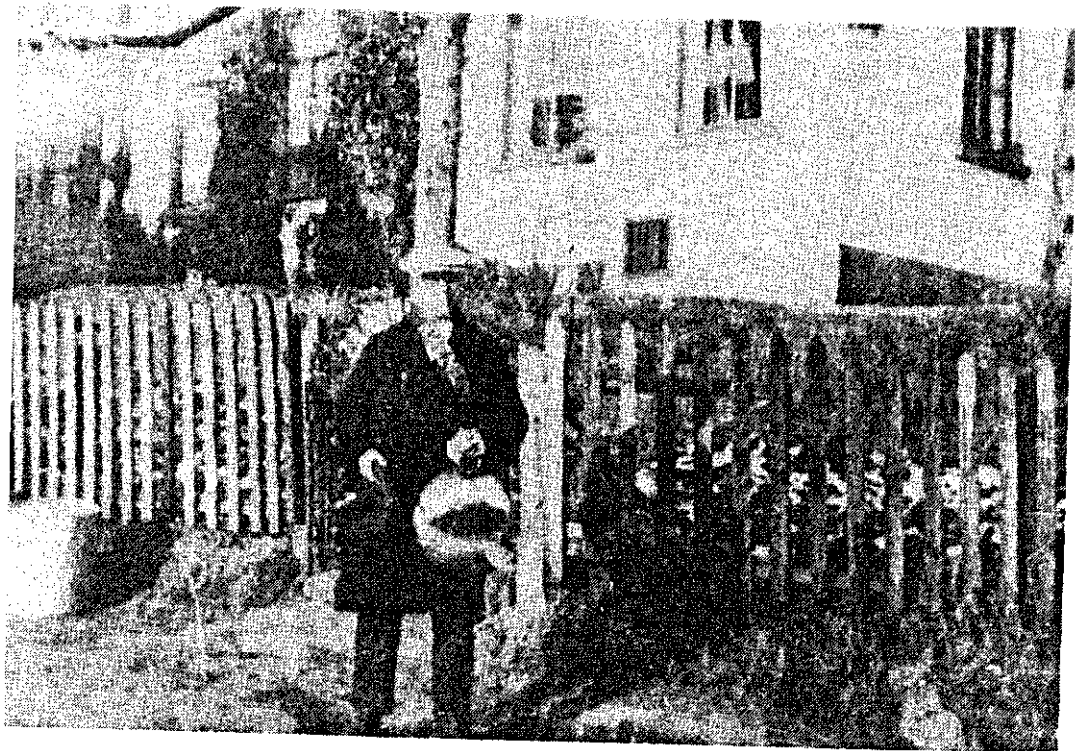
Over de oudste van deze drie, Dries, is zeer weinig bekend. Naast het omroepen werkte hij bij een boer, ene Teunis Puijk. Wel beschikken wij over enkele foto's van hem, indertijd door Ramspek gemaakt. Omdat na het overlijden van Dries (in 1917) geen van zijn zoons het ambt ambieerde, is dit beroep overgegaan op Klaas van Zetten, die getrouwd was met Dirkje Baars, een dochter van Dries. Het officiële verzoek van Nicolaas van Zetten aan de gemeente werd twee weken na het overlijden ingediend. De gemeenteraad honoreerde dit verzoek, mits buiten bezwaar van de gemeentekas. In de benoemingsbrief werd er nog de volgende zin aan toegevoegd: "In het vervolg zal geen beperkte omroeping meer geoorloofd zijn, maar zal de wijk A door U omgeroepen moeten worden, een bedrag van f 0,30 per keer mag door U in rekening gebracht worden, behalve voor den vischafslag, waarvoor het oude tarief zal blijven gelden". Met Wijk A werd toende binnenstad bedoeld.

Het beroep van stadsomroeper, ook wel Gemeente-omroeper geheten, was lang geen dagtaak, het werd daarom gewoonlijk als nevenfunctie uitgeoefend. In de overlijdensacte van Dries Baars stond trouwens als beroep vermeld: 'omroeper', hij had toen dus kennelijk geen ander beroep meer. Nicolaas van Zetten (1875-1968) was eigenlijk tapijtwever bij de tapijtfabriek van Van Wijngaarden in de Weverstraat (afb. 481, 484, 487), welke een ingang had aan de Van Deventerstraat (afb. 527). Klaas woonde er heel dichtbij, namelijk in de Weverstraat aan de overkant van de fabriek in een van de vier zogenaamde middeleeuwse huisjes, waarvan er juist deze zomer drie zijn afgebroken, gelegen tussen de 'Strontsteeg' (afb. 486) en het Steile Steegje, tegenover de pomp op afb. 481.

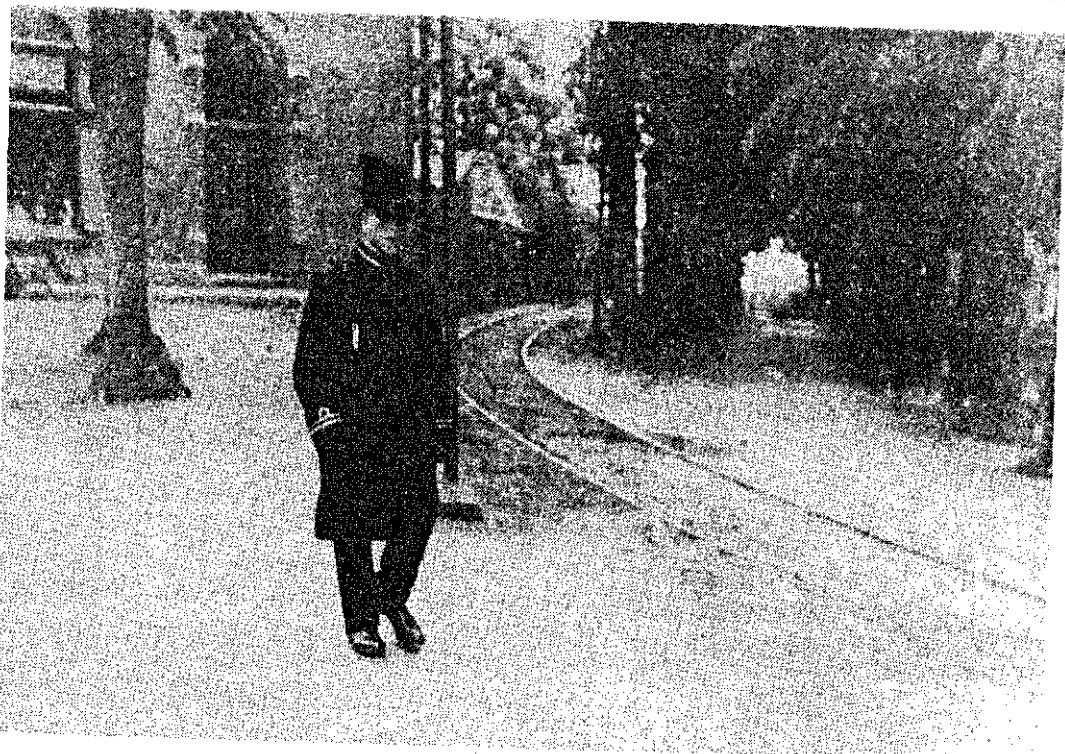
Klaas had één zoon Jan en twee dochters, Arnolda en Alie. Het werk op de fabriek duurde tot 's avonds 7 uur. Met Kerstmis kreeg men een fooi van ca tien gulden of zo. Vrije tijd was er nauwelijks: drie vacantiedagen per jaar, men ging dan naar Wageningen naar de markt, of soms wel naar Arnhem.

Omroeper

Wat hield de functie van stadsomroeper nu in? Vooral in de jaren 1917-1918 heeft Klaas veel moeten omroepen, vermoedelijk officiële mededelingen. Iedereen kon een beroep op hem doen. Als notaris Van Iterson een erfhuis had, kwam Chris Puijk (de 'Feestbult'), die klerk bij de notaris was, de boodschap bij de omroeper brengen. Deze moest dan bijvoorbeeld omroepen:

5.

"Om 10 uur is er op de Achterbergsestraatweg nr zoveel een erfhuis, met tafels en bedden, stoelen en porcelein". Op alle hoeken van de straten moest dit dan worden omgeroepen, nadat eerst enkele slagen op het bekken waren gegeven. Het ritme was als volgt: Tsjeng-te-te-te-te-tsjeng. Ook bij houtverkopen, zoals dat vroeger gebeurde, werd dit via de omroeper algemeen bekend gemaakt. Als iemand wat verloren was, kon via de omroeper worden gevraagd: "Tegen beloning terug te bezorgen een zwarte damestas" of iets van dien aard. In de kersentijd werd er omgeroepen: "Bij Van Tintelen in de Molenstraat zijn kersen te koop". Klaas ging dan de hele stad door, alles lopend, op iedere hoek van de straat, luidkeels zijn boodschap brengend. Hier kreeg hij dan 30 cent voor, met 'buiten de stad' (d.w.z. Vreeswijk) werd het 60 cents. Later werd het twee kwartjes voor binnen de stad.

Ook als er vis was op de markt, werd dit door de stadsomroeper bekend gemaakt. Deze vis kwam van Koelewijn en De Graaf uit Spakenburg, en werd soms de vorige avond reeds aangevoerd. Heel vroeger met de hondekar en vier honden ervoor, later per auto of per trein. In latere tijden kwam er vis uit Veenendaal, met 'Rooie Willem' de Hartog. Lard van de Berg, die we op afb. 321 met de kar zien, met de kruiszeelt om, bracht deze vis, verpakt met ijs, meestal tegen een uur of 5 van 't spoor. De vis werd dan in het Waaggebouw (afb. 437) bewaard. De volgende dag om een uur of 10 was er dan visverkoop op de Markt, die in feite een vismarkt was. 's Zomers werd de vis wel dezelfde avond om 7 uur verkocht. Het betrof meestal schol, schar en kabeljouw, soms schelvis, spiering of verse bokking of panharing. Het was gewoonlijk meer de goedkopere vis, één soort tegelijk, nooit paling. De vis werd bij afslag verkocht. Cees Pineda en zijn vrouw Ment verdeelden de vis. Deze werd op een vlak plankje (een 'vlakkie') of een mandje getoond en dan riep de afslager Carel van Voorthuysen (gemeentebode), later werd dit Chris Meijer, de postbode: "Twintig hele stuivers, twintig, negentien, achttien" en zo voorts, tot iemand "Mijn" riep. Klaas van Zetten moest dan het geld ophalen, Alie hielp als Ment ziek was.

Een enkele keer kwam er wel eens een mand met tarbot of zo, dat was dan rijkelui-vis. Deze werd niet via de markt verkocht, maar Klaas ging hiermee de rijke mensen langs. Dit gebeurde slechts een enkele keer, en dochter Alie moest dan mee, de mand op de kruiwagen. Vaste klanten voor deze vis waren de notaris Van Iterson en Karel van Voorthuysen, maar er waren ook andere liefhebbers voor.

Als er wat om te roepen was, kreeg Alie thuis de boodschap. Zij tikte dan met een sleutel tegen het raam van de fabriek, waardoor vader Klaas werd gewaarschuwd. Deze ging dan op stap. Intussen stond wel het werk stil. Omdat het stukgoed betrof, was een dergelijke regeling mogelijk.

Het waren moeilijke tijden, doch men was niet ongelukkig, je was niet anders gewend. Iedereen ging als het enigszins mogelijk was, uit werken.

Alie verrichte thuiswerk: cocosmatten van de fabriek werden thuis gestopt.

Dit deed ook Jan, die kind op kind kreeg. Hij kon zo'n bijverdienste goed gebruiken.

Aanspreker

In de crisisjaren kwam Klaas werkeloos thuis. Inmiddels was zijn vrouw overleden en het gezin verhuisd naar de Kerkstraat (afb. 412, in het huis rechts onderaan, met de witte nok). Klaas had gelukkig nog wat bijbaantjes: naast het omroepen haalde hij ook nog voor enkele mensen de huishuur op. Bovendien werd hij drager bij de nieuwe begrafenisonderneming, ca 1927 door Dirk van Voorthuysen opgericht. Bekende aansprekers waren in die jaren Ko en Jan van Hernen. Ko was 'eerste aanspreker', Klaas werd later 'tweede aanspreker', deze kwam er aan te pas bij wat deftiger mensen, als 't wat duurder moest, bij eerste en tweede klas begrafenis. Dan hoorden er witte koorden bij het zwarte pak. De aansprekers gingen in Rhenen van huis tot huis om iedereen het droeve nieuws te brengen. De Van Hernens hadden aanvankelijk de zwarte steek dwars op het hoofd, met de punten boven de schouders, maar toen Dirk van Voorthuysen er mee begon, vond hij dat dit niet kon en moest de steek met de punt naar voren op. Later is Bep Smit nog met een begrafenisonderneming begonnen.

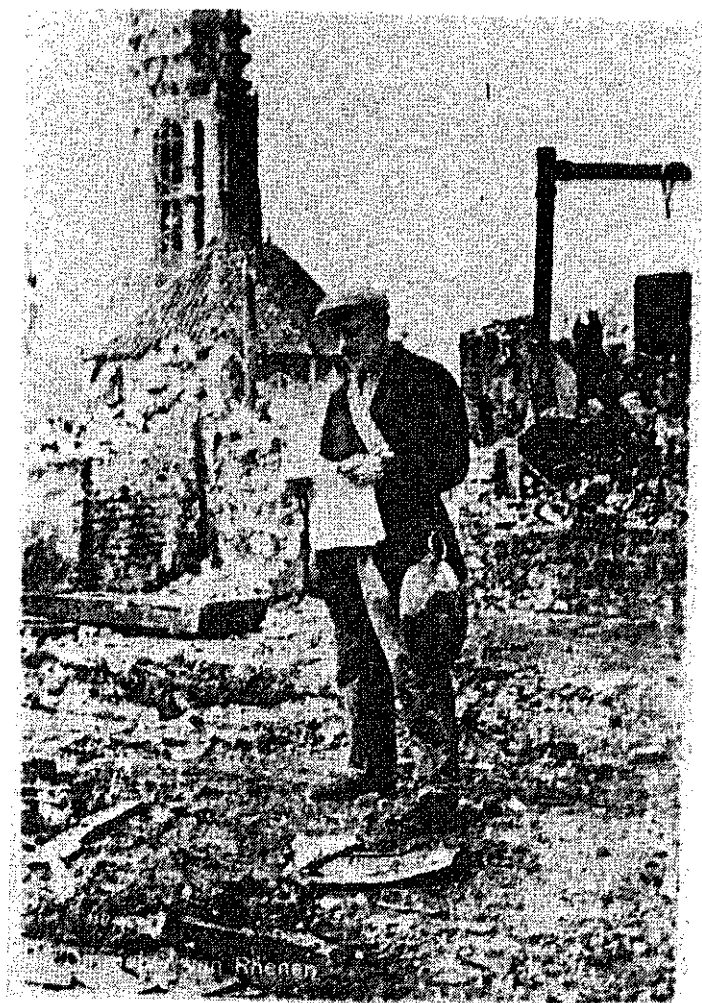
Klaas heeft nooit een hekel aan het beroep gehad. Het was wel zwaar, met al die heuvels in Rhenen. Met Nieuwjaarsdag had de stadsomroeper kaartjes met een nieuwjaarswens, vroeger waren er hele gedichten bij. Klaas vond dit zelf zo vreselijk, een soort van bedelen. Het is eens voorgekomen, dat hij twee centen kreeg, waarop hij aan de 'gulle' gever vroeg "Wilt U er van mij een cent bij hebben?".

In 1939, op 64-jarige leeftijd heeft Klaas zijn functie als stadsomroeper overgedragen aan zijn zoon Jan. Jan had hele slechte ogen en heeft daar nogal mee getobt. De bijnaam 'Jits' schijnt al aan zijn grootvader Dries Baars gegeven te zijn.

In de Meidagen van 1940, toen de strijd om de Grebbeberg gestreden was, heeft Jan Jits in Elst (Rhenen was toen geheel geëvacueerd) nog burgers bij elkaar moeten trommelen om de gesneuvelden op de Grebbeberg te helpen begraven.

Jan Jits was ook telegrambesteller. Op een dag, in 1958, heeft hij in Achterberg, op de fiets, een telegram moeten bezorgen. Op de terugweg heeft hij vermoedelijk een beroerte gekregen, en is toen op 59-jarige leeftijd gestorven. Zijn vader Klaas leefde toen nog. Deze stierf in 1968, bijna 93 jaar oud. Na het overlijden van Jan werd er geen nieuwe omroeper meer aangesteld, het beroep was kennelijk overbodig geworden.

Kenmerk voor de stadsomroeper was het grote bekken, hangend aan een brede leren band over de schouder. Op deze band stond, in koperen letters RHENEN. Het bekken werd altijd mooi glimmend gepoetst. Door het vele gebruik is

8.

Geschenk Deys/Koekoek
Coll. v. d. Steeg

zo'n bekken eens stukgeslagen, waarna Klaas toen tijdelijk een bel kreeg.

Het enige dat ons nog doet herinneren aan het beroep van stadsomroeper zijn wat foto's, verhalen en het laatste bekken, aanwezig in het Streekmuseum Het Rondeel.

Moge dit artikel een bijdrage vormen tot een wat helderder inzicht in de vele facetten, die het beroep vroeger met zich meebracht.

H.P.Deys

Bij de foto's:

1. Dries Baars in de Heerenstraat, 1911. Onderaan rechts gaat de Molenstraat omhoog, halverwege rechts het postkantoor.
2. Dries Baars in de Heerenstraat, 1910.
3. Dries Baars in de Heerenstraat, rechts de Grutterstraat. De joodse slager David Frank luistert toe.
4. Aanspreker Jan van Hernen met de steek dwars op het hoofd. Achter hem zijn woonhuis, rechts het Stadhuis aan de Heerenstraat.
5. Klaas van Zetten, voor het Huis Zandheuvel, ca 1936.
6. Klaas van Zetten als 2e aanspreker. Rechts de Cuneralaan.
7. Klaas van Zetten voor het stadhuis aan de Heerenstraat. ca 1938.
8. Jan van Zetten, beter bekend als Jan Jits, de laatste stadsomroeper van Rhenen, te midden van het oorlogspuin, mei 1940.
9. Jan van Zetten in een van zijn laatste jaren.

Na 1795 komt het onderwijs, ook in Rhenen, in een versnelling. Het waren de schrijvers en hun boeken uit de tijd van de Verlichting, die de mensen aan het denken zetten, ook over het onderwijs.

Eén der belangrijkste veranderingen, die er plaats vonden betrof het overgaan van hoofdelijk naar klas-sikaal onderricht. Onder invloed van het streven het onderwijs voor velen, zo niet voor allen, toeganke-lijk te maken, werd gestreefd naar grotere klassen in betere lokalen, met betere leermiddelen en (en dat vooral) naar beter opgeleide schoolmeesters. Er kwamen onder andere kweekscholen en er werd betere controle op het onderwijs ingesteld.

Om met de opleiding te beginnen: voordien was de op-leiding uitsluitend praktisch, men "leerde" het vak van een andere schoolmeester en wel door deze te as-sisteren. Theoretische kennis was gering en het moest tot het laatste deel van de 18e eeuw duren, dat schrifturen over opvoeding en onderwijs een onderdeel gingen vormen bij de opleiding.

Toen deden namen als Hendrik Wester, Valcoogh, Nieuwenhuyzen, maar ook van buitenlanders als John Locke, Salzmann, Rousseau, hun intrede. En ze werden bestudeerd. Deze nieuwe ideeën vonden hun neerslag in de eerste Onderwijswet uit 1801, die onder de Bataafse Republiek ontstond. Deze wet werd weldra (vrijwel ongewijzigd) gevolgd door die van 1803 en begon tijdens het ontstaan van het Koninkrijk Holland (Lod-Napoleon) in 1806 een vrij vaste vorm aan te nemen. Een vorm die feitelijk geduurd heeft tot 1857.

We zullen achtereenvolgens zien, wat die verande-ringen inhielden, hoe men er op reageerde en wat de gevolgen waren. In het Oud Archief van Rhenen kunnen we deze zaken vrijwel op de voet volgen.

We wezen er reeds op dat de grotere klassen andere schoolruimten eisten. In Rhenen, Achterberg en Elst, dus onder beheer van de gemeenteraad van Rhenen, liep men niet zo hard van stapel. Verbouwingen, dus vergrotingen, vonden op de duur wel plaats, maar het

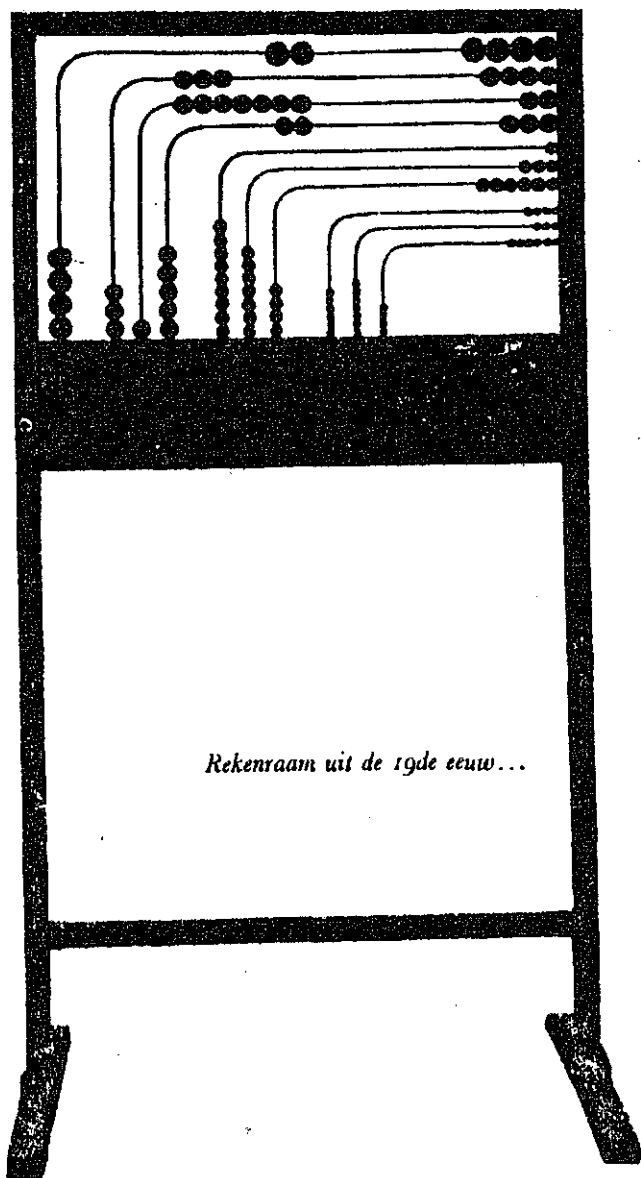
Van hoofdelijk

De dorpsschoolmeester van vroeger die een leerling 'audiëntie verleende' zonder ooit zelf zijn zetel te verlaten

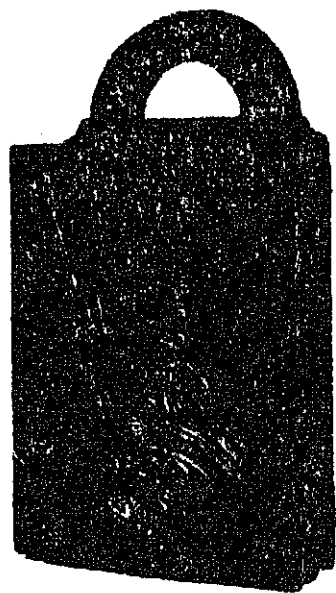

van klassikaal onderwijs

Eén klas met twee leerkrachten

Rekenraam uit de 19de eeuw...

zou wel tot 1826 duren alvorens de scholen onderhanden genomen werden. Van onder andere de vernieuwing van de school te Elst zijn de voorbereiding voor restauratie en gedeeltelijke nieuwbouw bewaard gebleven. Bij openbare inschrijving werd aan de hand van bestek en (primitieve) tekeningen aangegeven wat er moest geschieden. De laagste inschrijver kreeg de "plok" (premie voor het laagst geboden bedrag, nu nog tot de gewoonten behorend) en de gunning. Uit correspondentie met de schoolopziener blijkt dat deze gepoogd had van het provinciaal bestuur een subsidie van de gemeente los te krijgen, maar dat dit mislukt was, omdat men vond dat Rhenen rijk genoeg was om dat zelf te betalen.

De kosten van de bouw en inrichting bedroegen ± f 5.000,--. De inrichting van het grote lokaal in Elst bestond uit 15 tafels en 5 dubbele banken; het zgn. franse (kleinere) lokaal kreeg 3 tafels.

Verder behoorden bij de inrichting zaken die nadere toelichting behoeven, onder andere een zwart schoolbord. Nu had men voordien ook soms wel zo'n schoolbord gehad, maar de klassikale opzet van het onderwijs maakte het nodig, dat de schoolmeester duidelijk voor alle leerlingen met behulp van "het pijpjekrijt" kon uitleggen, wat hij bedoelde. Er was namelijk in de nieuwe wet (daarover later) ook een verbod opgenomen om "aan de stoel" (d.i. dus hoofdelijk) les te geven. De schoolmeester moest zich te midden van de leerlingen bewegen en dat systeem was wel nieuw.

Andere klassikale hulpmiddelen waren de zgn. leesmachine en het klassikale telraam. De leesmachine was een apparaat waarmee men door verschuiving van letters en bollen de woorden kon maken. De zgn. letterkast van Prinsen deed tevens zijn intrede in de school. Dit laatse leermiddel heeft nog zeer lang dienst gedaan. In mijn jeugd bijv. hadden we op de Kweekschool nog een volledig bruikbaar exemplaar. Voorts waren aanwezig in de school te Elst 18 letterplanken als hoofdelijk leermiddel.

Wie betaalden dat nu allemaal? In principe de gemeentelijke overheid met subsidie van de staat en verder kwamen de gelden uit "particuliere" handen. Onder "particuliere" dienen we in die tijd ook te

verstaan kerkelijke fondsen van onder andere diaconie. Voor dat doel was in elke gemeente een schoolfonds ingesteld. Vanuit dat fonds werd alles betaald, maar een ieder of instelling die aan het onderwijs bij droeg, ook de kerkelijke, diende haar bijdrage in dat Schoolfonds te storten. Het gevolg hiervan was bijvoorbeeld dat de salarissen van het onderwijzend personeel niet meer door de ouders rechtstreeks aan het personeel werden betaald, het werd daardoor onafhankelijker.

Verder werden uit dit Schoolfonds bekostigd: de schoolbehoeften, de brandstoffen, schoolboeken en prijzen, die bij de schoolexamens werden uitgereikt. De schoolmeester moest dan wel elk kwartaal lijsten inleveren van de namen van de leerlingen die de school bezochten, gesplitst naar jongens en meisjes en met vermelding door wie hun lesgeld feitelijk betaald werd. Leerlingen die door de diaconie of als bestedelingen naar school gezonden werden, dienden afzonderlijk vermeld te worden. In Rhenen, Elst en Achterberg geschiedde dit vanuit de Geref. kerk en vanuit het Gast- en Weeshuis. Bij dit laatste drongen er op aan de "bestedelingen" niet bij boeren onder te brengen, maar in de stad zelf, opdat het onderwijs beter kon gevolgd worden. Uit deze lijsten (waarvan er in het Oud Archief een aantal bewaard zijn gebleven) blijkt dat het schoolbezoek in de winter het grootst was. In de zomer ontbraken veelal de 10 tot 15-jarigen; ze werden dan ingezet bij de landbouw of de tabaksteelt; een vorm van kinderarbeid dus, maar het zou nog wel een 100 jaar duren, alvorens daartegen werd opgetreden.

Een voorbeeld hoe het Schoolfonds aan gelden kwam blijkt in 1833, toen er voor 12 kinderen door de Ger. Diaconie betaald werd, voor 13 uit "andere fondsen" en 24 uit Bijzondere fondsen. Dat laatste waren dan particulieren, die voor bepaalde leerlingen het onderwijs betaalden.

Zoals gezegd, de school trok in de winter de meeste leerlingen, maar ook dan wilde het onderwijs nog wel eens stagneren. Meester Landman uit Achterberg rapporteerde bijv. in 1843 dat er in december (1842) en januari (1843) mazelen geheerst hadden en daardoor het schoolbezoek miniem was geweest.

EERSTE LEESTAFEL.

	aa, a.		 ei.
	ee, e.		ouw, ou.
	ie, i.		auw, au.
	oo, o.		aauw, aa.
	uu, u.		 aai.
	ij.		eeuw, een.
	oe.		 ooi.
	eu.		ieuw, ieu.
	ui.		 oei.

a, e, i, o, u. - aa, ee, ij, oo, uu. - oe, eu, ui,
ei, ie, ou, au. - aai, aa, een, ooi. - ieu, oei.

Een van de negen leestafels van P. J. Prinsen

In die tijd trad de gezondheidszorg naar voren. De koepokinenting kwam van de grond en er dienden regelmatig lijsten bijgehouden te worden van die leerlingen, die ingeënt waren. De lijst van 1829 vermeldt 47 leerlingen van 6 tot 16 jaar, die allen in 1827 ingeënt waren.

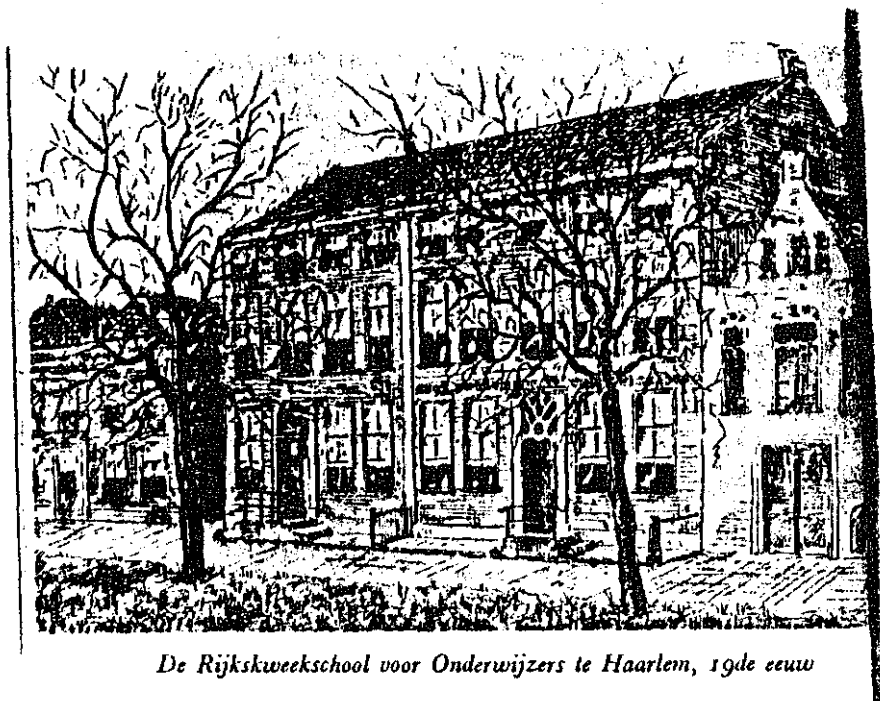
Die officiële verslagen van de scholen aan de provinciale en rijksoverheid gaven de schoolleiding de gelegenheid om datgene te vermelden, wat haar op het hart lag, met voorbijgaan van de plaatselijke overheid. Zo vermeldt Meester Englert van de Stadsschool in 1843 wat hij allemaal te doen had: hij was voorlezer in de kerk, koster, doodgraver, moest zorgen voor het torenuurwerk en het luiden van de klok, daarbij had hij les te geven aan "60 lezers, 34 schrijvers en 20 rekenaars" (er was dus niet zoveel veranderd); "verder doe ik al wat mijn hand vindt om te doen "met 't al mijn maght", anders moest ik van honger sterven, maar dat laatste zijn geen bedieningen" (en werden dus niet betaald).

In 1815 plaatste hij in de Utrechtsche Courant van woensdag 26 januari de volgende advertentie:

"Henrikus Englert, nu sinds een jaar stadts openbaar onderwijzer in de Nederduitsche en Fransche Taalen te Rhenen, in aanmerking nemende, niet alleen de aangename en gezonden ligging dezer stad, maar ook dat hier vóór het jaar 1795 eene bloeiende Kost-school van bijna 50 Leerlingen van afgelene Plaatsen bestond; is voornemens van nu af aan Kinderen in de heele Kost te neemen. Hij noodigt ten dien einde Ouders en Voogden, die hunne Kinderen of Pupillen aan zijne zorg zouden willen toevertrouwen, uit, om zich bij hem, bij wien ook Conditien der School te verkrijgen zijn, aan te melden, hun van een goed Onderwijs en eene ordelijke Opvoeding verzekerde." Op deze wijze probeerde hij zijn inkomen te vergroten.

J.C.

(wordt vervolgd)

De Rijkskweekschool voor Onderwijzers te Haarlem, 19de eeuw

HET MEERTENS-INSTITUUT VRAAGT VRIJWILLIGERS

Het instituut is een onderzoeks-instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Het houdt zich vooral bezig met dialectologie, volkskunde en naamkunde. Het Meertens-instituut kan zijn taak echter niet naar behoren vervullen zonder de hulp van vrijwilligers die gegevens verschaffen over de te bestuderen onderwerpen. De afdelingen Dialectologie en Volkskunde zenden daartoe ten minste éénmaal per jaar een vragenlijst uit van vier bladzijden of meer; bij het naamkundigonderzoek heeft het "vrijwilligerswerk" een ander karakter.

De dialectologische vragenlijsten hebben betrekking op de dialecten van Nederland, de Friese dialecten - niet de Friese taal als zodanig - en die van Nederlandstalig België. Er wordt gevraagd naar het dialectwoord voor een bepaald Nederlands woord of begrip, de vertaling in dialect van een Nederlandse zin, het al dan niet voorkomen in het dialect van een bepaalde zinsconstructie, enzovoort. Het gaat hierbij om het dialect zoals dat nu normaal gesproken wordt in de plaats waarvoor de vragenlijst wordt ingevuld. Dat zal wel niet precies het zelfde zijn als het dialect van bijv. vijftig jaar geleden. Talen veranderen, dialecten ook. Het is goed dit uitdrukkelijk te zeggen, want je hoort wel eens dat er tegenwoordig geen "echt" of "goed" dialect meer wordt gesproken. In dat geval zouden de lijsten alleen maar ingevuld kunnen worden door mensen die een vrij hoge leeftijd bereikt hebben, en dat is beslist niet de bedoeling.

In de volkskundelijsten gaat het om zeer gevarieerde onderwerpen, die altijd betrekking hebben op het dagelijks leven van vroeger en nu, in het gezin en daarbuiten. Zo zijn de laatste jaren bij voorbeeld aan de orde geweest: het broodverbruik, de inmaak, de indeling en inrichting van de woning, maar ook feesten en blaasmuziekverenigingen. Het volkskunde-onderzoek heeft alleen betrekking op Nederland.

Wij zijn er bij dit verzoek aan u van uitgegaan dat er veel leden van uw vereniging moeten zijn, die voor dit werk de juiste instelling en interesse hebben. Wij denken dat iemand die zich niet betrokken voelt tot de taal, cultuur en geschiedenis van zijn dorp, stad of streek geen lid zou worden van een vereniging als de uwe. Wij hopen daarom dat er binnen uw ledenbestand goede medewerkers gevonden zullen kunnen worden. Vandaar deze oproep. Wilt u uw leden eens peilen met de vraag of zij invuller zouden willen worden van onze dialect- en/of volkskundelijsten?

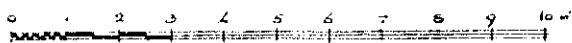
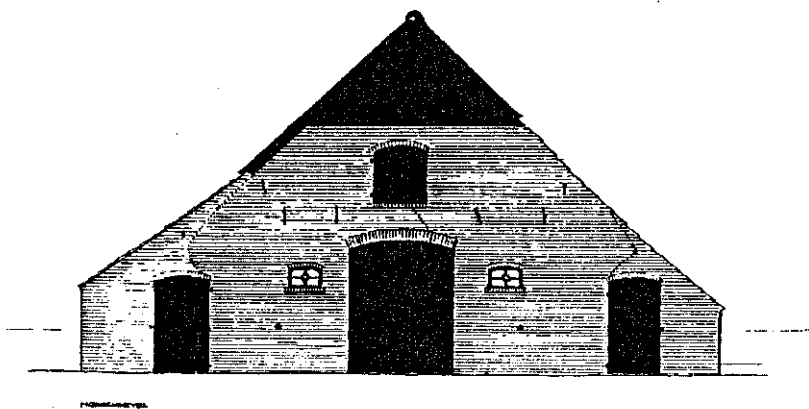
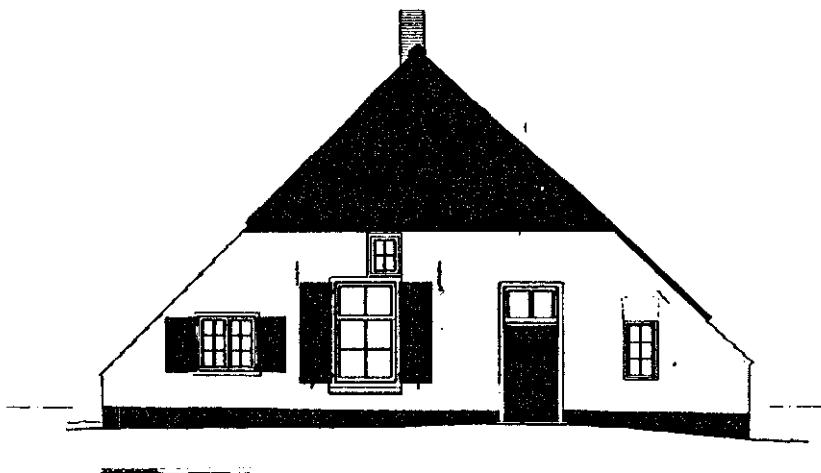
Het is niet zo dat degenen die onze lijsten invullen dat allemaal op eigen kracht doen. Velen halen de gevraagde gegevens bij anderen die op de hoogte zijn van het dialect of van de gebruiken in een bepaalde plaats. Met behulp van de juiste zegslieden zullen onze vragenlijsten zeker ingevuld kunnen worden.

Het is vrijwilligerswerk en het kost tijd. Geld hoeft het niet te kosten, want men kan gebruik maken van onze antwoord-enveloppen. Vergoeding kunnen wij niet geven. Wel ontvangt men jaarlijks ons contactblad en er wordt af en toe een "Open Dag" op het instituut georganiseerd. Ook kan men onze publikaties tegen gereduceerde prijs verkrijgen.

Als u mensen voor deze vorm van medewerking aan het wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse dialecten, gewoonten en gebruiken warm kunt maken, of wanneer u verdere inlichtingen wenst, kunt u zich richten tot het P.J. Meertens-instituut. Dat kan zowel schriftelijk - via de bijgesloten enveloppe - als telefonisch onder nummer 020-234698, en vraagt u dan naar de heer H. Beekveldt.

Wij zien met spanning de verdere gang van zaken tegemoet en wij danken u in ieder geval voor uw bereidwilligheid en medewerking.

De enveloppen ontbreken, maar U kunt zich opgeven bij de redactie van dit blad. Wij zenden de opgave Herman J. Beekveldt, voor U door medewerkerskontakt.

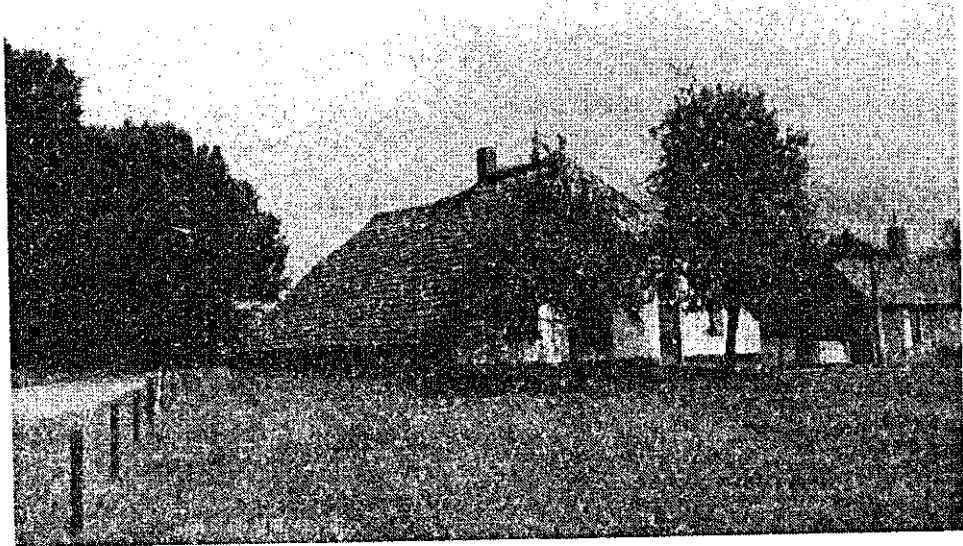

GEERTESTEEG 16 RHENEN

Als U het boek "Achter Berg en Rijn" van onze voorzitter Deys doorbladert, vindt U o.a. op de pagina's 246-250 vele verdwenen voorbeelden van boerderijbouw, met name uit het Achterbergse deel van de Gemeente Rhenen.

Deze foto's tonen het vrijwel ongewijzigde karakter van deze boerderijen in hun 19e-eeuwse uitmonstering. Helaas is er in de laatste 50-100 jaar zeer veel verdwenen !

Toch staat er in Rhenen nog zo'n typische 19e-eeuwse boerderij : Geertesteeg 16. Ruim $1\frac{1}{2}$ jaar geleden is de laatste bewoner dhr J.Baars overleden. Daardoor kon ondergetekende op een van de kijkdagen vóór de veiling van vorig jaar zomer, ook eens in de boerderij kijken. Voorheen was het slechts enkelen gelukt om de gaandeweg argwanender wordende Baars te "passeren" en een blik in het interieur van deze boerderij te werpen.

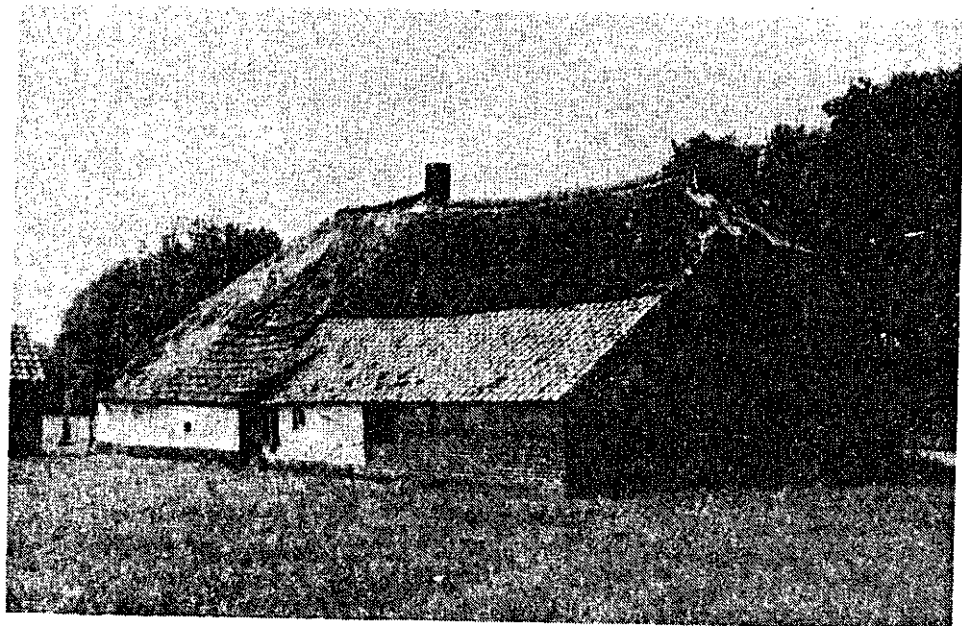

Ondergetekende heeft door welwillende medewerking van de nieuwe eigenaar dhr G.de Gooyer, gelegenheid gekregen om de boerderij en het bakhuis op te meten. Enkele bij dit artikeltje gevoegde afbeeldingen tonen hiervan het een en ander. De bedoeling is om de opmetingen te schenken aan het SHBO : Stichting Historisch Boerderij Onderzoek. Doch wat ontbreekt zijn de antwoorden op de bij dit soort opmetingen behorende vragen van het SHBO over inrichting, bedrijfsvoering e.d.

Wij willen graag weten wie van de Rhenenaren ons nader kan informeren t.a.v. bovengenoemde vragen : met andere woorden wie helpt ons ?

Dhr Koesveld uit de Petuniastraat heeft reeds toegezegd over zijn ervaringen met dhr Baars het een en ander op papier te zetten, doch hopelijk kunnen meer mensen ons meer over deze boerderij en zijn bewoners vertellen. Gaarne telefonisch contact : 08376-12653.

H.E.Dekhuyzen

'n Kijkje onder de Frederik van de Palzhof

Men was bezig met grondwerk, toen ik eind september '86 Rhenen passeerde.

Het trottoir aan de noordzijde van de Frederik van de Palzhof was opengebroken.

Toen ik, direct tegenover "De West-poort" (aan de noordzijde van de straat), in de werksleuf een muur zag liggen, uit kloostermoppen (grote bakstenen van oude datum) opgebouwd, kon ik het niet laten even in de sleuf af te dalen.

Er lagen wat tanden, van een paard en een wild zwijn, enkele dierenbotten en -fragmenten van volksaardewerk, uit de 16e en 17e eeuw, getuigen van de bewoning in die tijd, en overbekend in Rhenen.

Met een sterke steen rommelend in de modder, d   r, waar ik een geel-poederige stof zag liggen (ingestamp-te scherven), vond ik diep, tegen het fundament van de muur aan, enkele bleek-gele scherfjes en een kleine oranje kleurige.

Dicht bij de Hema een Jacoba-kan-scherfje en nog iets van grijs aardewerk.

Reeds eerder had Edwin van Hagen enkele randen van grijsblauw kogelpot aardewerk gevonden, uit deze sleuf afkomstig. Tevens een bodem van rood verschaald steengoed, te dateren in de 13e - 14e eeuw.

De bodem van deze straat is al vele malen omgewerkt en levert dus geen duidelijk beeld van de bodemopbouw.

Toen ik thuis de gele scherven aan elkaar zette bleken ze een zeer speciaal bodemfragment te vormen. Het was prettig kort daarna hetzelfde fragment in een vitrine van het West Fries Museum aan te treffen, met de vermelding erbij:

Andenne aardewerk uit de 13e eeuw.

Lot Delfin.